

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM

Architecture and Life

AĞUSTOS 2024 CİLT:9 SAYI:2
AUGUST 2024 VOL.:9 NO:2

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM

Architecture and Life

AĞUSTOS 2024 CİLT:9 SAYI:2
AUGUST 2024 VOL.:9 NO:2
Hakemli Bilimsel Dergi

E-ISSN: 2564-6109

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

AĞUSTOS 2024 CİLT:9 SAYI:2
AUGUST 2024 VOL.:9 NO:2

Yılda üç kere Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yayımlanan, hakemli bilimsel dergidir. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Yayınlayan

Kocaeli Üniversitesi,
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Yayın Sahibi

Oya Şenyurt

Yayın Mesul Müdürü

Neşe Çakıcı Alp

Adres

Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi Anıtpark
Kampüsü İzmit-Kocaeli

İnternet Sayfası

<http://cu.dergipark.gov.tr/my>

Eposta

mimarlikveyasam@gmail.com

EDİTÖRLER

Oya ŞENYURT / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Neşe ÇAKICI ALP / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

İç Mimarlık Alan Editörü

Deniz Demirarslan / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Yapı Malzemesi Alan Editörü

Seden Acun Özgünler / Prof. Dr. / İstanbul Teknik Üniversitesi

Mimarlık Tarihi Alan Editörü

Oya Şenyurt / Kocaeli Üniversitesi

Mimari Tasarımda Bilişim Alan Editörü

Neşe Çakıcı Alp / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Restorasyon ve Koruma Alan Editörü

Nurdan Kuban Orcan / Doç. Dr. / Marmara Üniversitesi

Şehir ve Bölge Planlama Alan Editörü

Zeynep Gamze Mert / Doç. Dr. / Gebze Teknik Üniversitesi

Proje ve Yapım Yönetimi Alan Editörü

Rüveyda Kömürlü / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Bina Bilgisi Alan Editörü

Erdem Ceylan / Dr. Öğr. Üyesi / Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi

Yapı Bilgisi Alan Editörü

Kübra EKİZ BARIŞ / Dr. Öğr. Üyesi / Kocaeli Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCILARI

İsmail Talih GÜVEN / Öğr. Gör. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Emine ZEYTİN / Öğr. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

Dilan ÖNER / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

TEKNİK EDİTÖRLER

Dil Editörleri

Seda KAPLAN ÇİNÇİN / Arş. Gör. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Senem MÜŞTAK SEVİNDİK / Arş. Gör. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

Yazım Editörleri

Melike YENİCE / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

Selin ÖZKAYA / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

Mizanpaj ve Yayın Editörleri

Merve KAYA SEZEN / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

Orhun İNCE / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

KAPAK TASARIMI

Cem ALTUN

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

AĞUSTOS 2024 CİLT:9 SAYI:2
AUGUST 2024 VOL.:9 NO:2

Yılda üç kere Nisan, Ağustos ve
Aralık aylarında yayımlanan,
hakemli bilimsel dergidir.
Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Yayınlayan

Kocaeli Üniversitesi,
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Yayın Sahibi

Oya Şenyurt

Yayın Mesul Müdürü

Neşe Çakıcı Alp

Adres

Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi Anıtpark
Kampüsü İzmit-Kocaeli

İnternet Sayfası

<http://cu.dergipark.gov.tr/my>

Eposta

mimarlikveyasam@gmail.com

YAYIN KURULU

Ali Murat Tanyer / Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Ali Uzay Peker / Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Aysel Uslu / Ankara Üniversitesi

Ayşen Öztürk / Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Ayşin Sev / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Chengyi Zhang (Charlie Zhang) / University of Wyoming

Darina Martykánová / Universidad Autónoma de Madrid

Deniz Demirarslan / Kocaeli Üniversitesi

Deniz Gerçek Kurt / İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Deniz Hasırcı / İzmir Ekonomi Üniversitesi

Elif Özlem Aydın Oral / Gebze Teknik Üniversitesi

Erdem Ceylan / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Ertan Eğribel / İstanbul Üniversitesi

Fatma Zeynep Aygen / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,

Figen Beyhan / Gazi Üniversitesi

Füsun Alver / İstanbul Ticaret Üniversitesi

İsmail Talih Güven / Kocaeli Üniversitesi

Kadriye Selin Gündeş / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Karam Al-Obaidi / Sheffield Hallam University

Keimi Harada / Urban Policy Institute

Khaled Tadmori / Lebanese University

Kutlu Sevinç Kayıhan / Gebze Teknik Üniversitesi

Kübra Ekiz Barış / Dr. Öğr. Üyesi / Kocaeli Üniversitesi

Massimo Tadi / Politecnico Milano

Mehmet Cengiz Can / Yıldız Teknik Üniversitesi

Meryem Birgül Çolakoğlu / İstanbul Teknik Üniversitesi

Neşe Çakıcı Alp / Kocaeli Üniversitesi

Neşe Gurallar / TED Üniversitesi

Nurdan Kuban Orcan / Marmara Üniversitesi

Oya Şenyurt / Kocaeli Üniversitesi

Ömer İskender Tuluk / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Paolo Girardelli / Boğaziçi Üniversitesi

Rüveyda Kömürlü/ Kocaeli Üniversitesi

Seden Acun Özgünler / İstanbul Teknik Üniversitesi

Sema Ergönül / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Suat Günhan / Kent State University

Şengül Öymen Gür / Beykent Üniversitesi

Tomris Elvan Altan Altuğ / Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Tuğrul Yazar / İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tüzin Baycan / İstanbul Teknik Üniversitesi

Ufuk Doğrusöz / İstanbul Nişantaşı Üniversitesi

Uğurhan Akyüz / Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Yasemin Erkan / İstanbul Kültür Üniversitesi

Yegan Kahya Sayar / İstanbul Teknik Üniversitesi

Zeynep Gamze Mert/ Gebze Teknik Üniversitesi

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

MİMARLIK

VE

YAŞAM

Architecture and Life

AĞUSTOS 2024 CİLT:9 SAYI:2

AUGUST 2024 VOL.:9 NO:2

İÇİNDEKİLER

**Mimarlıkta Uyarlanabilirlik Seviyeleri ve Örnekler
Üzerinden Bir İnceleme (Araştırma Makalesi)**

*Levels of Adaptability in Architecture and a Review through
Examples (Research Article)*

Beyza ÖZENGÜL AYKIŞ, Sonay AYYILDIZ

217

**19. Yüzyıl İstanbul Evlerinin Salonlarında Modern
Zaman Kavrayışının İzini Sürmek (Araştırma Makalesi)**

*Tracking the Modern Concept of Time in the Salons of 19th
Century Century Istanbul Houses (Research Article)*

Derya DÜZGÜN TOP, Hatice Gökçen ÖZKAYA

235

**Gelecek, Metaverse, Mimarlık ve Yapım Endüstrisi
(Araştırma Makalesi)**

*Future, Metaverse, Architecture and Construction Industry
(Research Article)*

Kazime Elif AKTURAN, Esin KASAPOĞLU

259

**Konutun Ev ve Yuva Kavramına Evrilmesinin
Sanatçıların Yaşam Alanları Üzerinden Analizi
(Araştırma Makalesi)**

*Analysis of the Evolution of Housing into the Concept of
Home and Nest through the Living Spaces of Artists
(Research Article)*

Ayşenur KANDEMİR, Saadet AYTIS

285

**Mumbai’de Uygulanmış Projelerin Sosyal
Sürdürülebilirlik Açısından İncelenmesi (Araştırma
Makalesi)**

*Analysing the Projects Implemented in Mumbai in terms of
Social Sustainability (Research Article)*

Aysin AYSU, Nazlı Ferah AKINCI

305

**Yeniden İşlevlendirme Üzerine Bir Değerlendirme:
Afyonkarahisar Atatürk Kültür Merkezi (Araştırma
Makalesi)**

*An Evaluation on Refunctionalization: Afyonkarahisar
Atatürk Cultural Center (Research Article)*

Yasemin DEMİREL ŞEN, Hicran Hanım HALAÇ

327

**Alışveriş Merkezlerinin Tüketim Üzerinden Mekânsal
Dönüşümü: İstanbul Örneği (Derleme Makelesi)**

*Spatial Transformation of Shopping Malls through
Consumption: Istanbul (Review Article)*

**Gökçe DEMİRPENÇE ÖZDOĞAN, Hasan BEGEÇ,
Rengin ZENGEL**

345

Mimarlıkta Uyarlanabilirlik Seviyeleri ve Örnekler Üzerinden Bir İnceleme

Beyza ÖZENGÜL AYKIŞ^{1*}, Sonay AYYILDIZ²

Öz

Yapılar fayda sağlamak için inşa edilmekte ve yapıların uzun süre kullanımı hedeflenmektedir. Yapılı çevre, iç ve dış nedenlere bağlı olarak sürekli değişim halindedir. Dolayısıyla yapıların yaşam döngüleri boyunca değişime uyum sağlayarak işlevselliğini korumaları gerekmektedir. Bu noktada uyarlanabilirlik kavramı yapıların ömrünü uzatmanın bir aracı olarak önemli hale gelmektedir.

İnsanoğlu tarih boyunca değişime uyum sağlamanın yollarını aramıştır. Uyarlanabilirlik modern dönemde hızla gelişen kentlerde artan nüfus ve sınırlı kentsel çevre nedeniyle oluşan daha uzun ömürlü ve toplumun farklı ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapılar inşa etme ihtiyacı ile dikkat çekmiş olsa da yeni bir kavram değildir. Günümüzde teknolojik gelişmeler, yapılarda dijital teknolojilerin kullanımını artırmış ve uyarlanabilir tasarım yapmanın çeşitli yolları ve amaçları olduğunu göstermiştir.

Çalışmada gelişen teknolojinin uyarlanabilir yapılar üzerindeki etkilerini görebilmek amacıyla literatür taraması yapılmış, yapı örnekleri seçilmiş ve seçilen yedi yapı uyarlanabilirlik değerlendirme kriterleri bağlamında incelenmiştir. İnceleme sonucunda yapı ve/veya yapı bileşenlerinin manuel olarak uyum sağlayabildiği gibi otomatik olarak da uyum sağlayabildiği gözlenmiştir. Malzeme ve teknolojiye gelişim yapılarında akıllı yapı bileşenlerinin kullanımı artırmış olsa da evrensel uyarlanabilir tasarımın olamayacağı; her yapının kendine özgü, farklı fonksiyonel özelliklere ve kullanıcı yapısına sahip olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uyarlanabilirlik, Esneklik, Mimarlıkta Uyarlanabilirlik Seviyeleri

Levels of Adaptability in Architecture and a Review through Examples

Abstract

Buildings are constructed to provide benefits and are intended to be used for a long time. The built environment is in a state of constant change due to internal and external causes. Therefore, structures need to maintain their functionality by adapting to change throughout their life cycle. At this point, the concept of adaptability becomes important as a means of extending the life of buildings.

¹ Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli, Türkiye (ORCID NO: 0009-0002-3802-5871)

*İlgili Yazar/Corresponding author: beyozengul@gmail.com

² Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-4482-1674)

**Bu çalışma Doç. Dr. Sonay AYYILDIZ danışmanlığında Mimaride Uyarlanabilirlik Kriterlerinin Örnekler Üzerinden Değerlendirilmesi başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye).

Human beings have been looking for ways to adapt to change throughout history. Adaptability is not a new concept, although it has attracted attention in the modern period with the need to build structures that can meet the different needs of the society and last longer due to the increasing population and limited urban environment in rapidly developing cities. Today, technological developments have increased the use of digital technologies in buildings and have shown that there are various ways and purposes of adaptive design.

In the study, in order to see the effects of developing technology on adaptable buildings, a literature review was conducted, building examples were selected and seven selected buildings were analysed in the context of adaptability evaluation criteria. As a result of the examination, it was observed that the building and/or building components can adapt manually as well as automatically. Although developments in materials and technology have increased the use of smart building components in buildings, it can be concluded that there cannot be a universal adaptable design; each building has its own unique, different functional characteristics and user structure.

Keywords: Adaptability, Flexibility, Levels of Adaptability in Architecture

1. Giriş

Yapılar genellikle statik, değişmeyen, katı, çevresindeki değişen ortama ve bulunduğu çevrenin koşullarına tepki vermeyen nesneler olarak düşünülmektedir. Öyle ki günümüzde tasarlanan yapıların çoğu belli bir zamanda belli bir amaca uyacak şekilde tasarlanmakta ve inşa edilmektedir. Bu yapılar, yeni gereksinimleri karşılayamadıkları, kendilerini yeni teknolojilere, farklı yaşam ve çalışma biçimlerine uyum sağlayamadıkları için eskimekte, verimsizleşmekte ve kullanım dışı kalabilmektedir. Yapıların yaşam döngüsü boyunca hem sosyal, ekonomik ve fiziksel çevrede hem de kullanıcıların ihtiyaç ve beklentilerinde değişim kaçınılmazdır. Dolayısıyla, yapıların bu değişiklikleri karşılayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.

İnsanlar, gereksinimleri doğrultusunda hareket edebilen ve yaşadıkları ortamı kendi ihtiyaçlarına göre uyarlayabilen esnek canlılardır. Evrim açısından çok da uzun olmayan bir süre önce hareket ve uyum sağlama kapasitesi ile hayatta kalabilmişlerdir. İnsanoğlu hayatta kalabilme içgüdüğü doğrultusunda her zaman ihtiyaçlara cevap verebilen ve gelişen durumlara göre değiştirilip geliştirilebilen araçlar yapmıştır. Araçlar arasında en gelişmiş olanları, çalışma ve dinlenme faaliyetleri için barınak sağlayan ve aynı zamanda manevi ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan mekanlar olmuştur (Kronenburg, 2005, s.60). Yapılan incelemeler yapı formunun iklim, konum, mevcut kaynaklar, kültür ve toplum gibi bir dizi bölgesel faktöre bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Kronenburg, 2005, s.60). Her ne kadar uyarlanabilirlik kavramı modern dönemde teknolojik, ekonomik ve sosyolojik alanlardaki değişimler doğrultusunda gelişim göstermiş olsa da insanoğlu tarafından çok uzun zamandır bilinmektedir (Konieczna, 2018, s.20). Ancak bu ifade mevcut varlıklarımızın kullanım ömrünü uzatmanın sürdürülebilir bir yapıyı çevre oluşturmak için temel bir ölçüt olduğu bir zamanda özellikle önemli hale gelmektedir.

2. Çalışmanın Yöntemi

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler yapılarda dijital teknoloji kullanımını artırmıştır. Bu durum uyarlanabilir tasarım yapmanın çeşitli yolları ve seviyelerini göstermiştir. Çalışma “Teknolojik gelişmelerin uyarlanabilir tasarım üzerindeki etkileri nelerdir?” araştırma sorusunu tartışmaya açarak uyarlanabilirlik değerlendirme

kriterlerinin seçilen mimari uygulama örnekleri üzerinden değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Çalışmanın yöntemi amaç ve araştırma sorusu etrafında şekillenen literatür taramasına dayanmaktadır. Uyarlanabilirlik kavramının literatürdeki teorik alt yapısı araştırılmış, uyarlanabilirlik değerlendirme kriterleri incelenmiştir. Akabinde seçilen yapılar uyarlanabilirlik değerlendirme kriterlerinin alt başlığı olarak incelenen katmanlara ayırma yaklaşımı ve uyarlanabilirlik seviyeleri kapsamında değerlendirilmiştir. Uyarlanabilirlik seviyeleri teknolojik gelişmeler ile paralel gelişmişlik düzeyine göre esnek, aktif, dinamik, etkileşimli, akıllı ve zeki/akıllı şeklinde sıralanmaktadır.

Çalışma kapsamında seçilen uyarlanabilir tasarım örnekleri belli bir yapı işlevi, yıl ya da ülke ile sınırlandırılmamıştır. Bunun nedeni bu sınırlamaların uyarlanabilir değerlendirme kriterleri için bir girdi oluşturmamasıdır. Değişime uyum sağlamak amacıyla tasarlanmış ya da tasarlanmasın elbette tüm yapılar bir dereceye kadar uyum sağlayabilmektedir. Ancak araştırma kapsamında yapıların uyarlanabilirliği; ihtiyaçlara cevap vermek için teknolojik ve teknik olarak yapının değişimi desteklemesi anlamına gelmektedir. Bu noktada uyarlanabilir yapılar araştırıldığında uyarlanabilir pek çok yapı karşımıza çıksa da üzerine çalışma yapılmış tam anlamıyla uyarlanabilir yapı sayısı kısıtlıdır. Bu durum çalışma için seçilebilen örnek sayısını etkilemiştir. Uyarlanabilir tasarımların değerlendirme kriterlerinden “uyarlanabilirliğin seviyeleri” kriteri için 2 esnek, 1 aktif, 3 dinamik ve 1 etkileşimli uyarlama seviyesinde yapı örneği seçilmiştir. Mevcut teknolojiye dayanarak akıllı uyarlama seviyesinde yapılar tasarlamak mümkün olmalıdır ancak bu uyarlama seviyesi ve akıllı/zeki uyarlama seviyesi için örnek bulunamamış ve incelenememiştir.

3. Uyarlanabilirlik Kavramı

Araştırma kapsamında “Uyarlanabilir”, “Uyarlanabilirlik” kavramları İngilizce “adaptable”, “adaptability” kelimelerinin karşılığı olarak konu edinmektedir.

Adaptable (adapt+able) kelimesinin kökeni 1680’li yıllara dayanmakta ve “değiştirilerek uygun hale getirilebilen” anlamına gelmektedir (URL-1). Adaptability (adapt+ability) kelimesinin kökeni 1660’lı yıllara dayanmakta ve “uyarlanabilir olma niteliği” modern kullanımda; “dış koşullara göre veya dış koşulların etkisi altında değişebilen” anlamlarına gelmektedir (URL-1). “Adapt” kelimesinin kökeni 1610’lara kadar izlenebilmekte ve kelime “bir şeyi bir amaca uydurmak” anlamına gelmektedir (URL-1). Günümüz tanımı ise “gereksinimlere veya koşullara uygun hale getirmek; uygun şekilde ayarlamak veya değiştirmek” anlamlarına gelecek şekilde değişikliklere uğramıştır (URL-2).

Kronenburg (2007, s.115)’e göre uyarlanabilirlik kavramı, farklı kullanım imkânı sunarak, çeşitli mekânsal ve işlevsel konfigürasyonlara izin vererek; yapıda, devam eden faaliyetlerde ve çevrede önemli değişiklik gerektirmeden değişen teknolojileri takip ederek değişime uyum sağlama ve uyarlama yeteneğidir. Uyarlanabilirlik kavramı literatürde genellikle değişime uyum sağlama yeteneği olarak kabul edilmektedir.

Yapılı çevre, iç ve dış nedenlere bağlı olarak sürekli değişim halindedir. Bu nedenle binalar zaman içinde çeşitli eskimelerle karşı karşıya kalabilmektedir. Uyarlanabilirlik, yaşam döngüsü boyunca, yapıların kullanıcılarının ve çevresinin değişen taleplerine ve teknolojik yeniliklere uyum sağlaması ile ilgilidir.

Uyarlanabilir tasarımlar, yapının zaman içinde varlığını sürdürmesine olanak tanırken, yapı planı ve bileşenlerinde sürekli bir değişim yaşanmasına, uyarlanabilir tasarım ve uygulamalar yoluyla farklı kullanımlar için fırsatlar yaratılmasına olanak tanımaktadır.

4. Uyarlanabilirlik Değerlendirme Kriterleri

Bu bölümde mimaride uyarlanabilirlik değerlendirme kriterlerini oluşturan katmanlara ayırma yaklaşımı ve uyarlanabilirliğin seviyeleri incelenmiştir.

4.1. Katmanlara Ayırma Yaklaşımı

Yapılar şekil, yaşam döngüsü veya işleyiş açısından farklılık gösteren bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bileşenler değişen koşullara farklı şekillerde ve zamanlarda tepki vermektedir (Aytac ve diğ., 2016, s.526).

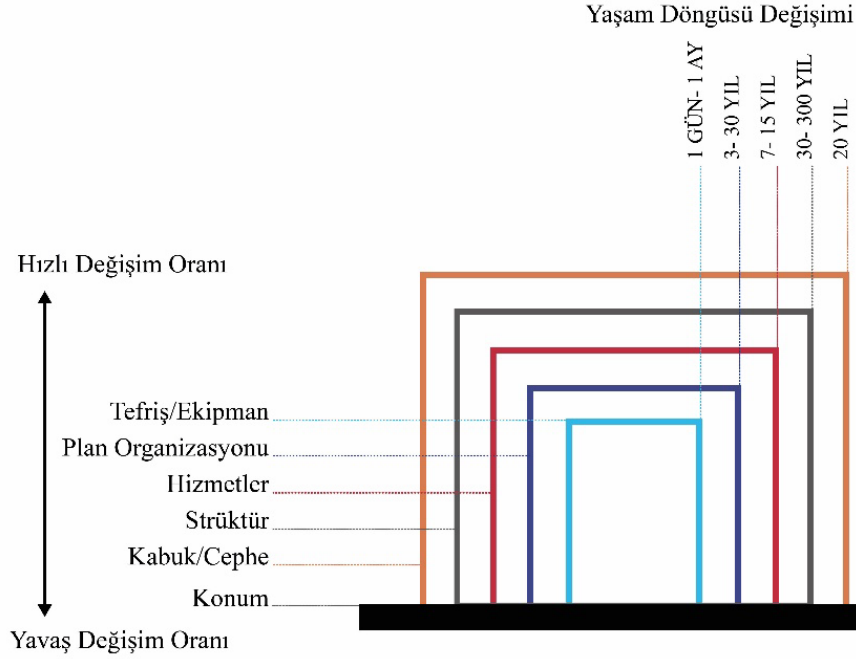
Katmanlara ayırma yaklaşımı, yapı bileşenlerinin farklı ömürlere sahip olduğunu ve her bileşenin ayrı bir katman olarak inşa edilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Yaklaşımın ait temel çerçevelerden biri ilk olarak 1974 yılında Duffy tarafından tasarlanmıştır (Tablo 1). Duffy teorisini dört katmanda sınıflandırmıştır: Kabuk, Servis, Görünüm ve Ortam (Shell, Service, Scenery, and Set) (Estaji, 2017, s.42).

Tablo 1. Duffy Katman Teorisi (Russell ve Moffatt, 2001, s.8; Estaji, 2017, s.42)

KATMAN	ORTALAMA DEĞİŞİM SÜRESİ
KABUK (SHELL) Binanın yapısı (taşıyıcı ise dış cephe dahil)	>50 yıl
SERVİS (SERVICE) Borular, kanallar, kablolar, makineler, asansörler, yürüyen merdivenler vb.	15 yıl
GÖRÜNÜM (SCENERY) Bölücü elemanlar, çatı vb.	6 yıl
ORTAM (SET) Ekipman, mobilya vb.	Aylık

Brand, Duffy'nin katman teorisini genişletmiş ve altı katman tanımlamıştır. Bunlar tefriş/ekipman, plan organizasyonu, servis, kabuk/cephe, strüktür ve konumdur (Estaji, 2017, s.42). Katmanların farklı olası ömürleri vardır ve farklı zamanlarda değiştirilebilmektedirler. Katmanları kısaca tanımlayacak olursak; tefriş/ekipman, binada bulunan mobilya veya daha küçük nesneleri- demirbaşları- temsil eder, plan organizasyonu, mekânsal organizasyon, tavan vb. ile ilgilidir, servis tesisatla ilgilidir (borular vb.), cephe/ kabuk dış cephe bileşenleri ile ilgilidir, strüktür, kolonlar ve kirişler gibi yapısal unsurlarla ilgilidir ve son olarak konum, binanın yerleştirildiği konum ve yasal sınırlarla ilgilidir. Brand'in tanımlamasına göre katmanlara strüktür 30-300 yıl, kabuk 20 yıl, servis 7-15 yıl mekânsal organizasyon 3-30 yıl ve tefriş 1 gün 1 ay şeklinde yaklaşık ömürler verilmiştir (Şekil 1), (Brand, 1994, s.38-39).

Brand'in çalışmaları referans alınarak pek çok analiz yapılmış ve katmanlara ayırma yaklaşımı üzerine çeşitli değişimler öne sürülmüştür (Yong Kai, 2022, s.220).

Şekil 1. Brand Katman Teorisi (Brand, 1994, s.38'den uyarlanmıştır.)

Schnädelbach ve Blyth gibi araştırmacılar Brand'in katman teorisini genişletmiş, mekânsal özellikler kategorisini eklemiş ve teknik sistemler kategorisini incelemiştir (Tablo 2), (Yong Kai, 2022, s.220).

Tablo 2. Uyarlanabilirlik Bileşen ve Eleman Listesi

BİLEŞENLER	ELEMANLAR
Yüzey	• Cephe
Mekânsal özellikler	• Mekân organizasyonu
Bileşen ve modüller	• Tefriş • Zemin • Duvar • Tavan • Hizmetler • Strüktür
Teknik özellikler	• Teknoloji

4.1.1. Yüzeyler

Yüzeylerin uyarlanması çoğunlukla cepheler ile ilgilidir ve bu uyarlamalar yapının görünümünü de etkilemektedir. Dolayısıyla estetik kaygılar da içermektedir.

Bu kategoride uyarlanabilirlik sağlama yöntemleri arasında modüler cepheler yer almaktadır. Bunun yanı sıra teknolojiye ilerlemelerle birlikte, uyarlanabilir bir dış cephenin olanakları sonsuz hale gelmekte, akıllı ve zeki cepheler dış cephenin kendi kendine uyum sağlamasına olanak tanımaktadır.

4.1.2. Mekânsal özellikler

Mekânsal özellikler konum, topoloji ve yönelimden biçime, iç ve dış mekân arasındaki bağlantıya ve iç mekânların mekânsal organizasyonuna kadar çeşitli konuları kapsamaktadır. Binaların bulunduğu çevre, kullanım ömrü boyunca değişebilmektedir (Schnädelbach, 2010, s.538).

Mekânsal özellikler kategorisindeki uyarlama türlerine örnek olarak kullanıcıların iç mekânı ya da yapının şeklini uyarlamak için parçaların takılıp çıkarılmasına izin veren mekân tasarımları verilebilmektedir. Başka bir tür örneği ise değiştirilebilir çatı örtüleridir. Çatıları hava koşullarına bağlı olarak açılıp kapanabilen çeşitli spor stadyumları vardır. Studio Gang O'Donnell'in Bengt Sjostrom Starlight Tiyaro yapısı da benzer bir stratejiyi benimseyerek tasarlanmıştır (Şekil 2), (Schnädelbach, 2010, s.538).

Şekil 2. Studio Gang, Bengt Sjostrom Starlight Tiyaro (URL-3)

4.1.3. Bileşen ve modüller

Bu kategori bileşenler ve modüller üzerine odaklanmaktadır. Bileşenler mobilya, duvar, tavan, zemin, strüktür ve hizmetler gibi elemanları içermektedir. Bileşenlerin yeniden kullanılabilirliğine odaklanarak, sökülüp yeniden takılabilmemesine olanak tanımaktadır. Buna ek olarak bir bileşenin değiştirilmesini gerektirmeyen uyarlanabilir dahili elemanları da içermektedir.

Hareketli veya katlanabilir bileşen kullanımı da bir mekân içindeki konfigürasyonların kolayca yapılandırılmasına ve günlük olarak yeni işlevleri barındıracak şekilde düzenlenebilmesine olanak tanımaktadır (Scuderi, 2019, s.5).

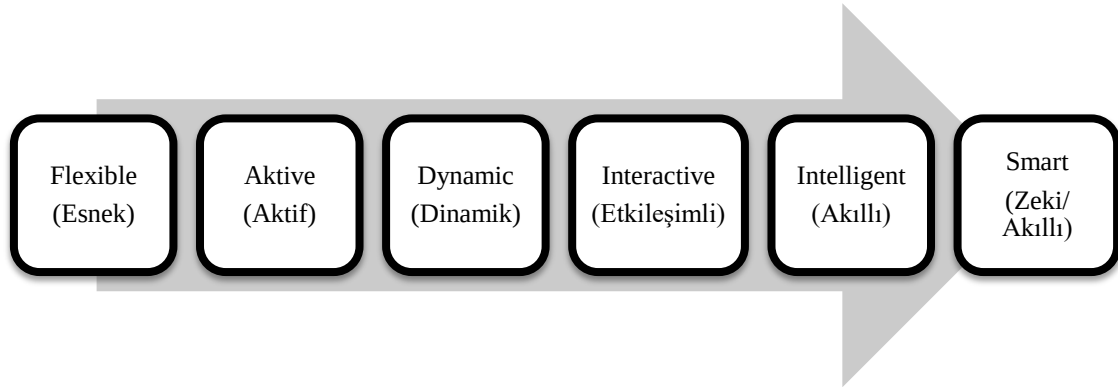
Belirli bir işlev özelliği taşımayan bileşenler tamamlanmamış mekanlar yaratmaktadır. Dolayısıyla, belirli ihtiyaçlar için belirli bileşenlere sahip olmamak, kullanıcı için işlev ve mekânın neye dönüşebileceği açısından esneklik sağlamaktadır.

4.1.4. Teknik sistemler

Uyarlamanın son kategorisi, yalnızca insan müdahalesine dayanmadan uyarlamaları harekete geçirme yeteneğine sahip sensörler, aktüatörler ve bilgisayar yazılımlarından oluşan teknik sistemlerdir.

4.2. Uyarlanabilirliğin Seviyeleri

Uyarlanabilir mimari için literatürde dinamik, duyarlı, etkileşimli, esnek ve akıllı gibi çeşitli terimler kullanılmaktadır. Uyarlanabilir mimarinin genel bir tanımı olarak Lelieveld, belirli bileşenlerin kullanıcı ve/veya çevre gibi dış uyaranlara yanıt olarak değiştirilebildiği mimariyi benimsemiştir (Lelieveld ve diğ., 2007, s.245-246). C.M.J.L. Lelieveld “Adaptable Architecture” başlıklı konferans makalesinde yapıların teknolojik gelişme düzeylerine dayanarak uyarlama seviyelerini tanımlamıştır (Lelieveld ve diğ., 2007, s.245-246). Bu seviyeler gelişmişlik düzeyine göre esnek, aktif, dinamik, etkileşimli, akıllı ve zeki/akıllı şeklinde sıralanmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Gelişmişlik Düzeyine göre Uyarlanabilirlik Seviyeleri

4.2.1. Esnek uyarlama seviyesi

Esnek uyarlama seviyesi uyarlanabilirliğin ilk seviyesidir. Bu seviyede, yapı bileşenlerinin basit bir şekilde değiştirilmesi özelliğinden yararlanılmaktadır. Değişiklikler kullanıcı tarafından tek taraflı olarak kontrol edilmektedir. Yapı içindeki konfigürasyonlar kullanılan yapı bileşenleri ile kullanıcı eylemiyle kolayca düzenlenebilmekte ve yeniden yapılandırılabilir. Esnek yapı bileşenlerinin kullanımı uyarlanabilirliği kolaylaştırmaktadır. Esnek yapı bileşenlerine örnek olarak kullanıcı tercihlerine göre ve insan uyarısıyla açılıp kapanabilen bölücüler verilebilmektedir. Yapı bileşenleri kullanıma göre hareket ettirilebilmekte, döndürülebilmekte ve yeniden konumlandırılabilir.

Esnek yapı bileşenlerinin kullanımı uyarlanabilirliği kolaylaştırmaktadır. Esnek yapı bileşenlerine örnek olarak kullanıcı tercihlerine göre ve insan uyarısıyla açılıp kapanabilen bölücüler verilebilmektedir. Yapı bileşenleri kullanıma göre hareket ettirilebilmekte, döndürülebilmekte ve yeniden konumlandırılabilir.

4.2.2. Aktif uyarlama seviyesi

Aktif uyarlama seviyesinde kullanılan yapı bileşeni tamamen kullanıcı tarafından kontrol edilmekte ve belirli bir komuta önceden ayarlanmış bir tepki verilebilmektedir. Kullanıcı önceden ayarlanmış bir hareketin başlatıcısı konumundadır. Komut bir düğmeye basılarak veya dokunmatik ekran aracılığıyla verilebilmektedir. Aktif uyarlama seviyesi için düğme teknolojisi ve kullanıcı arayüzlerinin önemli unsurlardır (Lelieveld, 2013, s. 40). Harekete geçirme sistemleri gibi sistem teknolojisi, komutun belirli bir eyleme dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ek olarak, komutu yerine getirmek için bir enerji kaynağı gerekmektedir. Dolayısıyla bu seviyedeki uyarlamalar, 19. yüzyıldan itibaren inşaat sektöründe kullanılmaya başlanan elektriğe dayanmaktadır (Konieczna, 2018, s.21).

Örnekler arasında kullanıcı tarafından girilen bilgilere göre açılıp kapanan kumandalı cephe güneş kırıcıları ve kullanıcı tarafından girilen bilgilere göre otomatik olarak hareket eden kayar kapılar veya duvarlar bulunmaktadır (Yong Kai, 2022, s.226). Yapılar mevsime, hava durumuna veya sakinlerinin tercihlerine bağlı olarak farklı özelliklere sahip varyasyonlar oluşturarak dönüşebilmektedir.

4.2.3. Dinamik uyarlama seviyesi

Dinamik uyarlama seviyesinde kullanılan yapı bileşeni kullanıcının manuel kontrolü olmadan kendi biçimini değiştirebilme özelliğine sahiptir. Yapı bileşeni belirli bir değişikliği algılayarak programlanmış sistemlere göre buna uygun tepki vermektedir. Binanın uyarlanabilir performansı bir çerçeve içinde sınırlandırılmıştır ve gelişmiş olarak programlanmıştır.

Dinamik uyarlamalar oluşturmak için bilgisayar ve sensör teknolojisinde ilerlemeler gerekmektedir. Elektrikli bir kayar kapı dinamik olarak kabul edilebilmektedir (Lelieveld, 2013, s.40). Bu sistemler bir kişinin yaklaştığını bir sensör tarafından algılamakta ve ardından kapı otomatik olarak açılmaktadır. Kapıdan geçtikten sonra, kapı daha sonra kapanmaktadır. Kapı, bir giriş uyarısına tepki olarak açık ya da kapalı olabilmektedir. Bu seviyedeki uyarlamalar belirli bir girdi üzerinde farklı çıktılar verme olanağına sahiptir. Bu seviyede yapılar hem mekânı dönüştürme yeteneğine sahip olabilmekte hem de değişen çevre koşullarına insan müdahalesi olmadan aktif olarak yanıt verme yeteneğine sahip olabilmektedir.

4.2.4. Etkileşimli uyarlama seviyesi

Etkileşimli uyarlama seviyesinde uyarlamalar, kullanıcı performansına veya çevresel değişikliklere anında tepki verebilmektedir. Kullanıcı veya çevre ile anlık iletişim kurabilmektedir. Bu seviyedeki gelişmeler, gelişmiş bilgisayar sistemlerinin bina sistemine entegrasyonu ile gerçekleşmektedir (Lelieveld, 2013, s.40).

Örnek olarak elektrikli bir kapı, kullanıcının yaklaşma hızını algılayarak performans hızını artırabilmektedir. Kullanıcı tarafından kapıya hızlı yaklaşıldığında kapı hızlı açılmaktadır. Kullanıcı bu sayede açma ve kapama performansını ayarlayabilmektedir (Lelieveld, 2013, s.41).

4.2.5. Akıllı uyarlama seviyesi

Akıllı uyarlama seviyesindeki uyarlamalar, kullanıcı ve/veya çevre ile etkileşim kurabilen ve çok işlevli bir düzeyde tepki verebilen sistemlere dayanmaktadır. Sistemler algılayabilmekte, işleyebilmekte, tepki verip vermeyeceğine, nasıl ve ne zaman tepki vereceğine karar verebilmektedir.

Bu seviyede sistemler, uyum sağlama ve nasıl uyum sağlayacağı konusunda inisiyatif alma yeteneğine sahiptir. Kullanıcı müdahalesi olmadan harekete geçebilmektedir. Kimse geçmese bile kapının açık olduğunu algılayabilmekte ve bunun üzerine kapıyı kapatabilmektedir (Lelieveld, 2013, s.42). Kullanıcı, havalandırma amacıyla kapının açılmasını isterse, sistem uyum sağlayabilmekte ve bu durum sırasında kapının açık kalması gerektiğini öğrenebilmektedir (Lelieveld, 2013, s.42). Sistem, çevresinden veya kullanıcı tercihlerinden öğrenme yeteneğine sahiptir.

4.2.6. Zeki/Akıllı uyarlama seviyesi

Zeki/Akıllı uyarlama seviyesinde kullanılan sistemler mimari büyüme, gelişme, uyum sağlama ve öğrenme yeteneğine sahiptir. Kendi kendine inisiyatif göstermekte ve öğrenebilmektedir. Akıllı (intelligent) mimariye kıyasla, sistem sadece kullanıcıların eylemleri veya çevredeki değişikliklerle öğrenmekle kalmamakta, aynı zamanda kendi iradesine göre de gelişim gösterebilmektedir (Lelieveld, 2013, s.42).

Zeki/Akıllı uyarlama seviyesindeki uyarlamalar için, şu anda mevcut olmayan yeni teknolojilere ihtiyaç vardır.

5. Uyarlanabilir Mimari Örneklerin İncelenmesi

Uyarlanabilir mimari, değişen dış ve iç çevresel uyarılara, kullanıcı faaliyetlerine, ihtiyaçlarına ve sosyal bağlamlara uyum sağlamak için fiziksel özelliklerini önceden tanımlanmış/programlanmış/tasarlanmış bir şekilde uyum sağlayabilme yeteneğine sahip olabilen bir mimariye karşılık gelmektedir (Orhon, 2016, s.557).

Uyum sağlama insan müdahalesi ile gerçekleşebildiği gibi dijital teknolojiler ile de gerçekleşebilmektedir.

Bu bölümde insan müdahalesi veya dijital teknolojiler ile uyum sağlama yeteneğine sahip farklı yedi yapı incelenmiştir.

5.1. Naked House

Naked House Japonya'nın Kawagoe kentinde Shigeru Ban tarafından tasarlanmıştır. Yapı minimum sayıda kapı ve pencereye sahip sade dış forma sahiptir (Şekil 4). Dış duvarlar, köpüklü polietilenden oluşan ısı yalıtımlı iki oluklu elyaf takviyeli plastik levhadan yapılmıştır (URL-4).

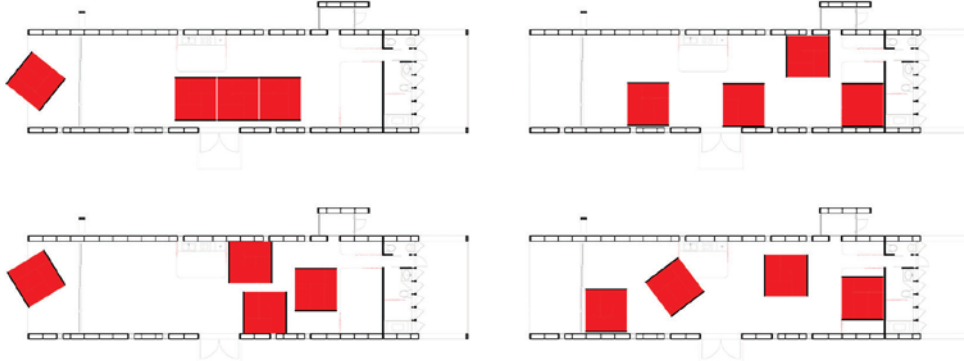

Şekil 4. Shigeru Ban, Naked House (URL-5)

Yapıda esneklik, ev içinde kullanılan hareketli iç bölmeler ve hareketli yatak odaları ile sağlanmıştır. Hareketli yatak odaları gerektiğinde birleşebilmekte ve yapı dışına genişleyebilmektedir. Yatak odalarının üst örtüsü çocuklar için oyun alanı olarak kullanılmaktadır (Şekil 5).

Banyo, çamaşır alanları ana dikdörtgenin kenarına sabit olarak konumlandırılmıştır. Mutfak ve çamaşır odası gibi alanları ayırmak için genellikle beyaz perdeler kullanılmaktadır. Banyolar tamamen özel olan tek alandır. Naked House'da banyo,

mutfak ve çamaşır alanları dolaşımdan ayrı konumlanması sonucu oluşan açık plan kullanıcıların mekânı gerektiği gibi kullanmasına, değiştirmesine olanak tanımaktadır

Şekil 5. Tekerlekli Yatak Odalarının Mekân İçindeki Hareketleri (Janowski, 2022, s.96)

5.2. Nyborg Adaptable House

Nyborg Adaptable House Danimarkalı tasarım ofisi Henning Larsen Architects ve DXN tarafında Danimarka'nın Nyborg kentinde tasarlanmıştır (Şekil 6). Proje, her biri inşaat ve kullanım sırasında CO₂ emisyonlarını azaltacak olan altı müstakil konut içermektedir. Projede plan esnekliğine ve esnek tasarımda malzeme tasarrufuna odaklanılmaktadır (Konieczna, 2018, s.24).

Şekil 6. Henning Larsen Architects, Nyborg Adaptable House (URL- 6)

Yapıda standart boyutlarda ve standart malzemelerden üretilen bileşenler projede yapı bileşenlerine kolay erişime ve yapıda hızlı değişime olanak tanımaktadır. Yapının birinci katındaki bölücü duvarlar hareketli depo-dolap duvarları olarak tasarlanmıştır. Dış duvarlar taşıyıcı konumundadır ve iç duvarlar hareket ettirilebilmektedir. Mutfak sürgülü duvarlar ile yemek veya oturma odasına doğru açılabilir. Konutların modüler tasarımı, cephede ek giriş oluşturmayı kolaylaştırmaktadır.

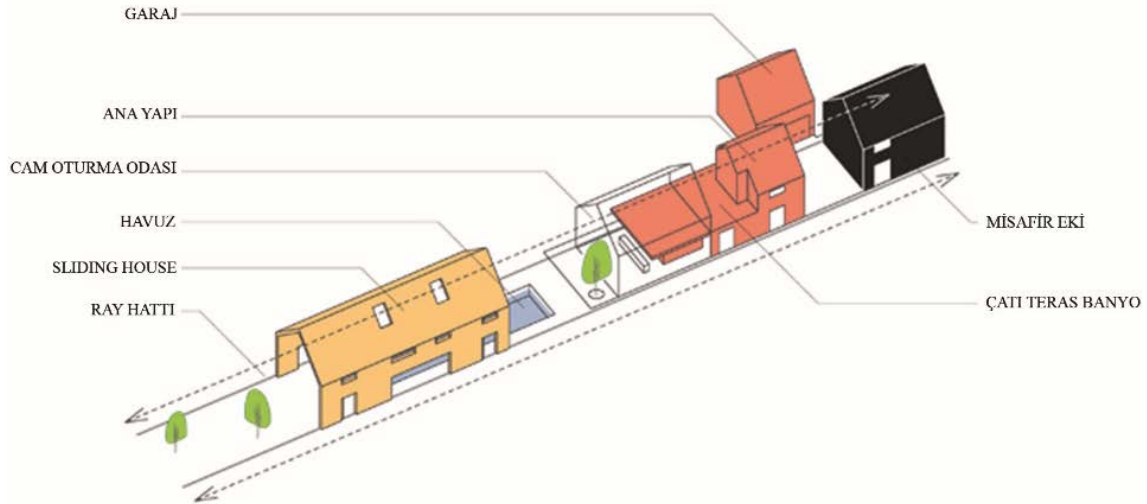
5.3. Sliding House

Sliding House Suffolk, İngiltere'de dRMM Architects tarafından tasarlanmıştır (Şekil 7). Yapı, modüler olmayan sera, ev ve ek yapı şeklinde tasarlanan ev modülleri ile yapı üzerinde yer alan ek bir dış cephe şeklinde hareket edebilene zemine yerleştirilmiş raylar boyunca hareket eden kayar dördüncü bir bileşenden oluşmaktadır (Konieczna, 2018, s.27). 28 m'lik doğrusal yapı 16 m'lik ev, 5 m'lik garaj ve 7 m'lik ek bina şeklinde 3 parçaya ayrılmaktadır. Garaj, diğer iki parça arasında bir avlu oluşturmak üzere eksenden çıkarılmıştır.

Şekil 7. dRMM Architects, Sliding House (URL-7)

Yapıda ayrı ayrı çözümlenen modüller kullanılan üst örtü ile açık alanla birleştirilebilir ve bölünebilir mekanlara dönüşmektedir (Şekil 8). Yazın, kabuğun öne doğru hareketi, alanın yarı açık bir verandaya dönüşerek gölgelik oluşmasını sağlamaktadır. Kabuğun altındaki şeffaf yapı, kabuğun arkaya hareket etmesiyle, manzaraya ulaşım sağlamaktadır. Kabuk hareketi iyi doğal ışığın yanı sıra kullanıcı ihtiyacına bağlı olarak mekânın gerektiği gibi kullanılmasına ve değiştirilmesine olanak tanımaktadır.

Şekil 8. Sliding House, Mekanların Şematik Gösterimi (URL-8'den uyarlanmıştır)

Mevsimlere göre hareket ettirilebilen yarı otomatik kayar kabuk, yerel iklim koşullarına göre uyarlanmış koruma sağlarken hem ısıtma hem de soğutma enerjisinden tasarruf sağlamaktadır.

5.4. Safe House

Safe House Polonya'da Varşova yakınlarında KWK Promes stüdyosundan Robert Konieczny tarafından tasarlanmıştır. Kullanıcının güvenli konut talebi, yapı tasarımında dinamik sistemlerin kullanılmasında etkili olmuştur. Yapının kütlesi sabittir ve kısmen hareketli bir cepheyle birleştirilmiştir (Şekil 9). Safe House yapısında kullanılan sürgülü duvarlar dış çitlere doğru ilerlemekte kapalı bir ön giriş alanı oluşturmaktadır.

Hareketli cepheyi oluşturan bileşenler arasında 180 derecelik açıyla açılabilen panjurlar, yapıyı yüzme havuzunun üzerindeki çatı terasına bağlayan bir asma köprü ve yapının güney cephesini oluşturan sürgülü kapı bulunmaktadır. Bileşenlerin hareketi yerleşik elektronik motorlara dayanmaktadır.

Şekil 9. Robert Konieczny, Safe House (URL-9)

Yapı her gün bileşen hareketlerine bağlı olarak açılıp kapanmaktadır. Yapı kullanıcının manuel kontrolü olmadan sabah akşam değişimini algılayarak programlanmış sistemlere göre kendi biçimini değiştirebilme özelliğine sahiptir. Yapı açıkken geniş camlar, yapının enerji kazanmasına olanak tanımaktadır. Geceleri, ev kapalı olduğunda, kalın dış katman binanın kazandığı enerjiyi biriktirmesine yardımcı olmaktadır.

5.5. Sharifi-ha House

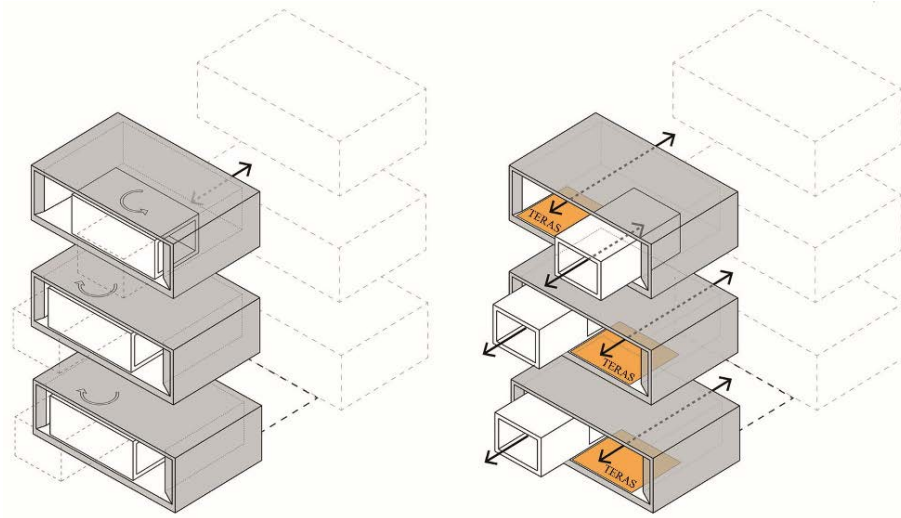
Sharifi-ha House 2013 yılında İran, Tahran'da Nextoffice, Alireza Taghaboni tarafından inşa edilmiştir. Beton yapı, 11 × 33 m ölçülerindeki dar bir arsa üzerinde yedi kata dağılmış 1400 m² yaşam alanından oluşmaktadır. Yapı güneye bakan tek, dar açık cepheye sahiptir. Yapının ana fikri, kullanıcı ihtiyaçlarına hızlı ve esnek bir şekilde uyum sağlayabilen bir tasarıma dayanmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Alireza Taghaboni, Sharifi-ha House Dönen Oda Kutuları (URL- 10)

Yapı tasarımında döner bir platforma yerleştirilmiş üç oda kutusu kullanılmıştır. Ahşap kaplı üç oda kutusu, birbirinden bağımsız olarak cepheden 90° döndürülerek yaşam alanı miktarını kutu başına 20 m²'ye kadar artırabilmektedir (Şekil 11). Dönen oda kutuları, birinci katta bir yemek odası, ikinci katta bir misafir odası ve üçüncü katta bir çalışma odası içermektedir.

Oda kutularının dönüşü KNX akıllı ev sistemi ile kontrol edilmektedir. Dönen oda kutuları ile yapı yaz aylarında geniş ve büyük teraslarıyla açık ve şeffaf bir hacim sunarak doğal gün ışığını ve güneş kazancını en üst düzeye çıkarmakta kışın ise küçük açıklıklar ile ısı kazancı sağlamaktadır.

Şekil 11. Döner Oda Kutularının Şematik Gösterimi (URL-10'dan uyarlanmıştır.)

5.6. Media-TIC

MEDIA-TIC yapısı İspanya'nın Barselona kentinde Enric Ruiz-Geli tarafından tasarlanmıştır. Yapının cephesinde ısı sıcaklığına ve gelen güneş ışığı açısına duyarlı hafif ETFE (Etilen Tetraflor Etilen) kullanılmıştır (Şekil 12).

Şekil 12. Enric Ruiz-Geli, Media-TIC (URL- 11)

Yapının güneydoğu cephesi, ETFE hava yastıklarından oluşan bir membranla kaplanmıştır. Bu hava yastıkları üç plastik katman ve bunların arasında iki hava odacığından oluşmaktadır. ETFE yastıklar hava ile doldurulduğunda güneş ışınlarını engelleyen bulanık bir yüzey oluşturmaktadır. Hava boşluğu söndüğünde, iki katman ayrılarak güneş ışığının içeri girmesine izin vermektedir. Bu hareketler güneş enerjisiyle çalışan dijital bir sensör tarafından kontrol edilmektedir (Harry, 2016, s.176).

Güneybatı cephesinin ETFE hava yastıkları, nitrojen ile doldurulmakta ve şeffaf cepheyi güneş radyasyonunu engelleyen yarı saydam bir yüzeye dönüştürmektedir (Roumie, 2021, s.10). ETFE hava yastıkları güneşin hareketlerine göre tepki verebilmekte ve güneş açısına bağlı olarak yapının cephesinde değişime olanak tanımaktadır.

Yapı kübik bir şekle sahiptir. Zemin kat; sergiler, atölyeler ve etkinlikler için esnek mekân yaratmak amacıyla özellikle kolonsuz olarak tasarlanmıştır. Bu sayede yapı zemin katta farklı mekânsal konfigürasyonlara olanak tanımaktadır. Üst katlar ise ofis alanları, galeriler, iletişim merkezleri, enstalasyon destekleri vb. için ayrılmıştır.

5.7. Interactive

Interactive Los Angeles şehir merkezinde interaktif bir enstalasyon projesi olarak Electroland tasarım ekibi tarafından tasarlanmıştır. Interactive ziyaretçilerin üzerinde yürüdüğü 176 adet 16 inç'lik LED karolardan oluşan bir halıdan oluşmaktadır (Şekil 13), (URL- 12). Ziyaretçiler 16 inç'lik karoların üzerinde yürüdüklerinde karolar aydınlanırken ışık desenleri ağırlığa dayalı bir tepki sonucunda binanın cephesindeki ilgili büyük kareler aynı düzende yanarak insan faaliyetlerini takip etmektedir (Calderon ve Gillispie, 2007, s.770).

Şekil 13. Electroland, Interactive (URL- 12)

Interactive yapısında uyarlanabilir tasarım ile bireylerin fiziksel mekandaki konumlarını takip ederek, yapı ve kullanıcılar arasında etkileşim kurmak amaçlanmıştır. Yapı cephesi kullanıcı performansına tepki vermektedir.

6. Bulgular

Naked House ve Nyborg Adaptable House yapıları uyarlanabilirlik seviyelerinin ilk seviyesi olan “esnek” seviyesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu seviyede değişiklikler kullanıcı tarafından kontrol edilmekte ve yapı konfigürasyonları kullanılan yapı bileşenleri ile kullanıcı tarafından kolayca düzenlenebilmekte ve yeniden yapılandırılabilir. Naked House yapısı için bu bileşenler sürgülü perdeler, çıkarılıp takılabilen duvar- kapı, tekerlekli yatak oda kutuluları şeklinde sıralanabilirken, Nyborg Adaptable House yapısında hareketli depo-dolap, sürgülü ve hareketli duvarlar ve sökülüp takılabilen modüler bileşenler şeklinde sıralanmaktadır.

Sliding House yapısı uyarlanabilirlik seviyelerinin “aktif” seviyesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu seviyede yapı ya da bileşen kullanıcı tarafından kontrol edilmekte ve belirli bir komuta önceden ayarlanmış bir tepki verebilmektedir. Yapı tasarımı yer alan kayar kabuk mevsime, hava durumuna veya sakinlerinin tercihlerine göre kullanıcı tarafından belirli bir komuta göre kontrol edilmekte ve tepki verebilmektedir.

Safe House, Sharifi-ha House ve Media-TIC yapıları uyarlanabilirlik seviyelerinin “dinamik” seviyesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu seviyede yapı ya da yapı bileşeni kullanıcının kontrolü olmadan kendi biçimini değiştirebilme özelliğine sahiptir. Yapı bileşeni değişikliği algılayarak programlanmış sistemlere göre tepki vermektedir. Safe

House yapısında bileşen hareketi yerleşik elektronik motorlara, Sharifi-ha House yapısında akıllı ev sistemine ve Media-TIC yapısında güneş enerjisiyle çalışan dijital bir sensöre dayanmaktadır.

Interactive yapısı uyarlanabilirlik seviyelerinin “etkileşimli” seviyesi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu seviyede uyarlamalar, kullanıcı performansına veya çevresel değişikliklere anında tepki verebilmektedir. Kullanıcılar karo halı üzerinde yürüdüklerinde karolar aydınlanmakta ve ağırlığa dayalı bir tepki sonucunda yapı cephesindeki ilgili büyük kareler aynı düzende yanarak kullanıcı hareketlerine tepki vermektedir.

Interactive yapısında kullanılan cephe uyarlamalarında temel amaç kullanıcı ile yapı arasında etkileşim kurmaktır. Diğer yapılarda ise uyarlamaların öncelikle kullanıcı ihtiyaçlarının karşılandığı fonksiyonel amaçlarla kullanıldığı gözlenmiştir.

Tablo 3. Seçilen Uyarlanabilir Mimari Örnekler Listesi, Uyarlamalar, Uyarlanabilir Bileşenler ve Uyarlama Seviyeleri

YAPI	YAPIM YILI	KONUM	UYARLAMALAR	UYARLANABİLİR BİLEŞENLER	SEVİYE
Naked House	1999-2000	Kawagoe, Japonya	Tekerlekli/Hareketli odalar, hareketli yapı bileşenleri (açılabilir cam paneller, perdeler, pencere ve kapılar, sürgülü duvar-kapı)	Mekânsal özellikler Bileşen ve modüller	Esnek
Nyborg Adaptable House	2013	Nyborg, Danimarka	Sürgülü duvarlar, hareketli depo-dolaplar, modüler ve sökülebilir bileşenler	Yüzey Mekânsal özellikler Bileşen ve modüller	Esnek
Sliding House	2009	Suffolk, İngiltere	Kayar/hareketli kabuk	Yüzey Mekânsal özellikler Bileşen ve modüller	Aktif
Safe House	2009	Varşova, Polonya	Hareketli yapı bileşenler (Hareketli duvarlar, sürgülü kapı ve panjurlar, asma köprü)	Yüzey Mekânsal özellikler Bileşen ve modüller	Dinamik
Sharifi-ha House	2013	Tahran, İran	Dönen oda kutuları Hareketli yapı bileşenleri (Katlanabilir korkuluk, yükselip alçalan zemin)	Yüzey Mekânsal özellikler Bileşen ve modüller	Dinamik
Media-TIC	2007-2009	Barselona, İspanya	ETFE malzeme kullanımı, Kolonsuz mekân tasarımı	Yüzey Mekânsal özellikler	Dinamik
Interactive	2006	Los Angeles, USA	Ledli karo halı	Yüzey	Etkileşimli

Yukarıda seçilen uyarlanabilir mimari örneklerin listesi, yapım yılı, konumu, uyarlamalar, uyarlanabilir elemanlar ve uyarlama seviyeleri yer almaktadır (Tablo 3).

7. Değerlendirme ve Sonuç

Yapılı çevre sürekli değişmekte buna rağmen yapılar genellikle bitmiş kalıcı nesneler olarak tasarlanmakta ve inşa edilmekte, tanımlanmış biçim, işlev ve performans ilişkisi sabit bir kurguyu yansıtmaktadır. Değişim hayatımızda giderek daha kaçınılmaz hale geldiği için, binaların yaşam döngüleri boyunca ortaya çıkan değişkenlere ve değişen koşullara yanıt olarak yapıların uyarlanabilir tasarlanması ve uyarlanabilir tasarım kapasitelerinin artırılması, sürdürülebilirlik taleplerinin karşılanması için bir gereklilik haline gelmektedir. Bu durum uyarlanabilirlik kavramını dikkate değer bir konu haline getirmektedir.

Kavram üzerine yapılan literatür taraması sonucunda uyarlanabilirlik kavramı koşul ve bağlama göre değişiklik gösterdiği için net bir tanımının yapılmasının mümkün olmadığı söylenebilmektedir.

Araştırma kapsamında uyarlanabilir tasarım örnekleri incelenmiştir. Akıllı ve akıllı/zeki uyarlama seviyesi için örnek bulunamamış ve incelenememiştir. İnceleme sonucunda uyarlanabilirliğin insan müdahalesi ile gerçekleşebildiği gibi dijital teknolojiler ile gerçekleşebildiği gözlemlenmiştir. Uyum sağlamayı başlatmak için esnek mimarinin insan enerjisine ihtiyaç duyduğu durumlarda, dinamik mimari sensör teknolojisi tarafından uyarılmakta ve elektrik gücü gibi bir enerji kaynağı tarafından etkinleştirilmektedir.

Malzeme ve teknolojideki gelişimler yapılarda akıllı yapı bileşenlerinin kullanımı artırmıştır. İncelenen yapılar, uyarlanabilir yapıların yalnızca küçük bir bölümünü oluştursa da literatür taramasına da dayanarak çıkarılan ana sonuç, gerçekleştirilmiş projelerin çoğunun esnek, aktif, dinamik ve etkileşimli uyarlama seviyesinde olduğu yönündedir. Etkileşimli uyarlama seviyesindeki örnekte uyarlamaların cephe ile sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Akıllı uyarlama seviyesinde, yapı, karşılıklı olarak tanıyabilen ve tepki verebilen, emir verebilen ve diğer bileşenler arızalandığında görevleri devralabilen tamamen entegre bileşenlere dayandığında ulaşılabilir. Şu anda mevcut olan teknolojiye dayanarak etkileşimli ve akıllı uyarlama seviyesinde yapılar tasarlamak mümkün olmalıdır. Akıllı/ zeki uyarlama seviyesindeki yapıların biyolojik süreçlere benzer bir prensiple çalıştığı için daha fazla teknolojik ilerleme gerekmektedir.

Yapılan araştırma uyarlanabilir tasarım yapmanın çok çeşitli yolları ve amaçları olduğunu göstermektedir. Burada her yapının kendine özgü olduğunu, farklı işlevsel özelliklere ve farklı yapı kullanıcı ilişkisine sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

Aytac, D. O., Arslan, T. V., Durak, S. (2016). Adaptive Reuse As A Strategy Toward Urban Resilience, *European Journal of Sustainable Development*, 5(4), 523-532. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2016.v5n4p523>

Brand, S. (1994). *How Buildings Learn: What Happens After They're Built*. New York: Penguin.

Calderon, C., Gillispie, D. (2007). *A Framework Towards Designing Responsive Public Information Systems*. Embodying Virtual Architecture: The Third International Conference of the Arab Society for Computer Aided Architectural Design (ASCAAD 2007), 28-30 November 2007, Alexandria, Egypt, 767-782. <https://www.researchgate.net/publication/30870265>

Estaji, H. (2017). A Review of Flexibility and Adaptability in Housing Design. *International Journal of Contemporary Architecture*, 4(2), 37-49. <https://doi.org/10.14621/tna.20170204>

Harry, S. (2016). Dynamic Adaptive Building Envelopes – an Innovative and State-of-The-Art Technology, *Creative Space*, 3(2), 167-184. <https://doi.org/10.15415/cs.2016.32011>

Janowski, M. (2022). Kinetic House, Mobility in Shaping The Function And Form Of The Contemporary House, *Architectus*, 3(67), 93-102. <https://doi.org/10.37190/arc210309>

Konieczna, D. (2018). Modern Trends in the Formation of Adaptive Architecture, *Czasopismo Techniczne*, 9, 19-32. <https://doi.org/10.4467/2353737xct.18.128.8967>

Kronenburg, R. (2005). Flexible Architecture The Cultural Impact of Responsive Building, *Open House International*, 30, 59-65.

Kronenburg, R. (2007) *Flexible: Architecture that Responds to Change*. London: Laurence King.

Lelieveld, C. M. J. L. Voorbij, A. I. M., Poelman, W. A., ve Candidate, P. D. (2007). Adaptable Architecture, *Building Stock Activation*, 245-252.

Lelieveld, C. M.J. L. (2013). Smart Materials For The Realization Of An Adaptive Building Component, Doctoral Thesis, Delft: Delft University of Technology.

Orhon, A. V. (2016). Chapter 39: Adaptive Building Shells, *In Developments in Science and Engineering, Sofija: St. Kliment Ohridski University Press*, 555-567. <https://www.researchgate.net/publication/309741268>

Roumie, J. (2021). Analytical And Comparative Study On The Design Of Kinetic Facades And Their Daylight Performance In Buildings, *Journal of Manara University*, 1(3), 1-16.

Russell, P., Moffatt, S. (2001). Assessing Buildings For Adaptability. IEA Annex 31 Energy- Related Environmental Impact of Buildings. *International Initiative for a Sustainable Built Environment*, Canada, 1-12.

Schnädelbach, H. (2010). Adaptive Architecture—A Conceptual Framework. Proceedings of Geelhaar, J., Eckardt, F., Rudolf, B., Zierold, S, and Markert, M. (Eds.), *MediaCity: Interaction of Architecture, Media and Social Phenomena*, Weimar, Germany, 523-555.

Scuderi, G. (2019). Designing Flexibility And Adaptability: The Answer To Integrated Residential Building Retrofit, *Designs*, 3(1), 1-11.

Yong Kai, K. (2022). *Adaptability and Flexibility in Architecture Concepts & Theories Applied in Residential Architecture to Achieve Adaptability*, January, 207-267.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.etymonline.com/> Erişim tarihi: 30/04/2024, 20:20.

URL-2: <https://www.dictionary.com/browse/adapt> Erişim tarihi: 30/04/2024, 21:22.

URL-3: <https://www.archdaily.com/28649/bengt-sjostrom-starlight-theatre-studio-gang-architects> Erişim tarihi: 3/05/2024, 14:30.

URL-4: <https://www.northernarchitecture.us/green-design-2/naked-house.html> Erişim tarihi: 1/05/2024, 14:30

URL-5: <https://archeyes.com/naked-house-shigeru-ban/> Erişim tarihi: 3/05/2024, 14:32

URL-6: <https://www.archdaily.com/546890/adaptable-house-henning-larsen-architects-gxn> Erişim tarihi: 3/05/2024, 14:35

URL-7: <https://www.architonic.com/en/project/drmm-sliding-house/5103308> Erişim tarihi: 3/05/2024, 14:38

URL-8: <https://drmmstudio.com/project/sliding-house/> Erişim tarihi: 3/05/2024, 14:39

URL-9: <https://www.dezeen.com/2011/06/08/safe-house-by-robert-konieczny/> Erişim tarihi: 2/05/2024, 13:37

URL-10: <https://www.archdaily.com/522344/sharifi-ha-house-nextoffice> Erişim tarihi: 3/05/2024, 13:30

URL-11: <https://www.arkitektuel.com/media-tic/> Erişim tarihi: 3/05/2024, 14:41

URL-12: <https://www.electroland.net/enteractive> Erişim tarihi: 3/05/2024, 14:45

19. Yüzyıl İstanbul Evlerinin Salonlarında Modern Zaman Kavrayışının İzini Sürmek**

Derya DÜZGÜN TOP^{1*}, Hatice Gökçen ÖZKAYA²

Öz

On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı coğrafyası pek çok alanda bir rasyonelleşme sürecinden geçer. Gündelik hayatın merkezinde yer alan zaman kavrayışı da on dokuzuncu yüzyılda rasyonelleşir. Osmanlı'nın geleneksel dönemlerinde kozmik doğa olaylarının tekrarlanmasına bağlı olan zaman, on dokuzuncu yüzyılda doğa olaylarından bağımsızlaşarak soyut zamanın tanımladığı, evrensel ve eş aralıklı olan mekanik saat birimleri ile algılanır hale dönüşmüştür. Gündelik hayata dahil olan modern zaman kavrayışı Osmanlı'da toplumsal dinamikleri değiştirmiş ve yeni bir sosyo-kültürel yapı inşa etmiştir. Buna bağlı olarak barınma kültürü de bu dönüşümden etkilenmiş ve evler, yeni zaman kavrayışıyla birlikte farklı anlamlar kazanmıştır. Modern zaman kavrayışının, evlere dahil olma, evleri programlama ve rasyonelleştirme sürecinde salonlar çok önemli bir rol oynamıştır. Çünkü salon, evlerin Batı modeline en uygun tarzda düzenlenmiş, rasyonel bir kimliğin hüküm sürdüğü, ev sakinlerinin dışındaki bireylerin ağırlandığı kamusal dönük yüzüdür. Ve burası misafir ağırlama işlevini, belirli gün ve saatlerde gerçekleştirirken, evin geri kalanını organize edebilecek bir potansiyele sahip olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda gündelik yaşam rutini modern zaman kavrayışıyla yeniden tanımlanırken, salonda gerçekleşen hemen her eylemin merkezinde de bu kavrayış bulunmaktadır. Makale de bu düşünceyle, evlerde salonlar aracılığıyla modern zaman kavrayışının izini sürme ve İstanbullular için henüz yeni olan bu mekânın bu kavrayışın inşasında nasıl bir rol oynadığını ortaya koyma niyetindedir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, İstanbul, Salon, Rasyonelleşme, Modern Zaman

Tracking The Modern Concept of Time in The Salons of 19th Century Century Istanbul Houses

Abstract

In the nineteenth century, the Ottoman geography underwent a process of rationalization in many areas. The conception of time at the center of everyday life was also rationalized in the nineteenth century. Time, which in the traditional Ottoman period depended on the repetition of cosmic natural phenomena, became independent of natural phenomena in the nineteenth century and was perceived in terms of mechanical clock units that were universal and synchronized, defined by abstract time. The modern conception of time, which was incorporated into daily life, changed social dynamics in the Ottoman Empire and built a new socio-cultural structure. Accordingly, the housing culture was also affected by this transformation and houses gained different meanings with the new

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Isparta, Türkiye (ORCID NO: 0000-0003-4560-9699)

*İlgili Yazar/Corresponding author: deryaaduzgun@gmail.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Isparta, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-0616-7253)

**Bu çalışma Doç. Dr. Hatice Gökçen Özkaya'nın danışmanlığında Geç Osmanlı Dönemi İstanbul Evlerinin Yeni Mekânı: Salon başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye). Bu çalışma FDK-2021-8379 numaralı Geç Osmanlı Dönemi İstanbul Evlerinin Yeni Mekânı: Salon başlıklı Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (SDU-BAP) kapsamında üretilmiştir.

conception of time. Salons played a very important role in the process of the modern conception of time's inclusion, programming and rationalization of houses. Because the salon was the public face of the house, organized in the most appropriate style to the Western model, where a rational identity prevailed, and where individuals other than the residents of the house were hosted. And while it performed the function of hosting guests on certain days and times, it also had the potential to organize the rest of the house. As the routine of everyday life in the nineteenth century was redefined by the modern conception of time, this conception was at the center of almost every action that took place in the salon. With this in mind, this article intends to trace the modern conception of time through salons in houses and to reveal how this space, which was still new to Istanbulites, played a role in the construction of this conception.

Keywords: 19th Century, Istanbul, Salon, Rationalization, Modern time

1. Giriş

On dokuzuncu yüzyılda, İstanbul başta olmak üzere, Osmanlı coğrafyasında modernleşmeyle birlikte tarihsel ve toplumsal bağlamlarda önemli dönüşümler yaşanmış; zaman kavrayışı, zihniyet yapıları, toplumsal yapılar, gündelik hayat ve gündelik hayatın geçtiği mekanlar yeniden inşa edilmiştir. Makale, bu dönüşüm yüzyılında zaman kavrayışının değişimine ve bunun gündelik hayatın geçtiği evlerdeki yansımalarına odaklanacak, evlerde yeni bir mekân olarak karşımıza çıkan “salon”lar üzerinden yeni zaman kavrayışının izini sürecektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle zaman kavrayışının modernleşme ile birlikte değişimine dair bir çerçeve çizmek konuya ilişkin ilk adımı oluşturur. Giddens’a göre modernleşme öncesinde zaman ancak belirli bir mekânla tanımlıdır ve “ne zaman” sorusunun cevabı hemen hemen evrensel olarak “Nerede” sorusunun cevabı ile bütünleşmiştir (Giddens, 2020, s. 25-28). Diğer bir deyişle zaman, yerden ve mekândan bağımsız düşünülemeyen bir olgudur. On dokuzuncu yüzyılla birlikte zamanın kendine özgü ölçü birimleriyle ve soyut niteliklerle tanımlanması onu yerden bağımsızlaştırmıştır. Zaman artık yerelliğin çok ötesinde bir kavram haline gelmiş ve geniş toplumsal kitleler soyut olarak ölçülebilen ortak bir zamansallığın içinde yer almıştır (Harvey, 1996, s. 270-291). Dolayısıyla söz konusu dönemde zaman, gökyüzünün kozmolojik ritimsel hareketleriyle değil, evrensel olarak tanımlı, eş aralıklara bölünmüş mekanik saat birimleriyle temsil edilmeye başlamıştır.

Zaman kavrayışındaki değişim Avrupa’dan başlayarak yayılım göstermiştir. 18. yüzyılda saat yapım tekniklerinde hızlı gelişmeler gerçekleşmiş, Christian Huygans’ın pandüllü saatleri geliştirmesiyle birlikte saatler günde sadece birkaç saniye sapmalar göstermeye başlamıştır (Dohrn ve Rossum, 2023, s. 269). Saatlerdeki bu mükemmellik, zamanla ilişkili hassas ölçümlerin arkasında yatan, değişkenlik göstermeyen kusursuz bir zaman standardı oluşturma arayışlarıdır. Çünkü modern öncesi dönemde dünya ekseninin eğimi, yörüngenin eliptik şekli nedeniyle o zamana kadar yaygın bir şekilde kullanılan ve güneşin yerel kuzey-güney ekseninde geçişine göre belirlenen “gerçek yerel güneş zamanı” sürekli değişkenlik göstermektedir ve yeni geliştirilen tekniklerle oluşturulan saatlerle birlikte zaman da bu değişkenliğe bir çözüm oluşturmaya başlamıştır. Gündelik yaşamın temposunda yaşanan sorunları gidermek için zamanın hassas ölçümüne ve dakikliğe olan ilgi de modernleşmeyle birlikte artmıştır. Bu ilginin artmasıyla zaman, kozmik doğa olaylarına, dolayısıyla yerel zamana bağımlı bir olgu olmaktan çıkarılarak, her yer için standart bir hale gelmiştir. Neticesinde yerel zamanlar arasında eşgüdüm sağlanması amacıyla standart saat uygulamalarından bahsedilmeye başlanmıştır. İlk standart saat uygulaması, 1825’te Berlin’deki ana Prusya posta ofisinde, Doğu Prusya’daki Königsberg’le Uzak Prusya Renenya’sındaki Cleves arasındaki yerel zaman farkının giderilmesiyle yapılmıştır (Dohrn ve Rossum, 2023, s. 297). Bunu izleyen

dönemlerde kuryelerin posta arabalarının ve demiryollarının tarifeleri de artık ülkenin her köşesinde resmi bir standart zaman çerçevesinde düzenlenmeye başlamıştır. 1840-1855 yılları arasında İngiltere’de demiryolu ulaşımında standart bir zaman oluşturmak için Greenwich Saati belirlenmiştir (Dohrn ve Rossum, 2023, s. 300). Ve bu saatin büyük Britanya’nın bütününde standart zaman haline gelmesinin ardından, modern zaman kavrayışı küresel bir ölçeğe de yayılmaya başlamıştır.

Ayrıca standart bir zamana tabi olma bilinci endüstriyel üretime de sızmış, zaman organizasyonu ve işçilerin fabrikada geçirmesi gereken saatler konusunda mücadeleler gündeme gelmeye başlamıştır.³ Çalışma zamanının, zamansal sapmaları en aza indirecek biçimde standartlaştırılmasına yönelik çabalar yeni zaman kavrayışının inşasında önemli bir rol oynamış ve çalışma zamanı rasyonelleşmeye tabi tutularak zaman çizelgeleriyle tanımlanır hale gelmiştir. Zamanın standartlaşması ve rasyonelleşmesi verimlilik, üretkenlik gibi kavramların tartışılır hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Buna göre üretimi arttırmanın ve daha fazla kazanç sağlamanın yolu bilimsel yönetimden ve zamanı doğru kullanmaktan geçmektedir. Bu düşünce biçimiyle üretimin hemen her alanında pratik kurallar yerine bilimsel, rasyonel planlamalar yer almış ve zaman, her bir planlama için ayrılması gereken vakti tayin etmiştir. Örneğin Taylorizmde, belli bir zaman diliminde her bir işçinin kaç adımda ne kadar iş yapması gerektiği, ne zaman ihtiyaç molası vereceği tek tek belirlenmiş, böylelikle çalışma zamanı rasyonelleşmiş ve çizelgelendirilmiştir. İşlerin doğru bir sırayla en az vakitte tamamlanmasını sağlayıp mümkün olan verimliliğe ulaşmak için zamanın yönetilmesi gerekmiştir (Navaro-Yaşın, 2000, s. 51-74). Dolayısıyla zaman kavrayışının değişimi öncelikle zaman tasarruflarındaki zorunlu değişimin bir neticesidir. Böylelikle zamana geleneksel dönemde hiç olmayan biçimde farklı anlamlar yüklenmiş ve zaman, değişen dinamikleriyle toplumsal katmanlara yeni değerler sunmaya başlamıştır. Bireyler zamanı bizzat tespit etmeye ve günlük zaman kayıtlarını kendileri tutmaya başlayınca yeni zaman kavrayışının benimsenmesi de kolaylaşmıştır. Çok geçmeden yeni zaman kavrayışı sosyal yaşamın hemen her alanına sızmaya başlamış ve gündelik yaşamın temposu modern zaman kavrayışına göre belirlenmiştir.

Ev de gündelik yaşamın geçtiği mekân olarak, söz konusu dönemde zamansal bağlamda yeniden yapılmış ve anlamlandırılmıştır. Evlerin de bilimsel metot ve yöntemlerle yönetilmesinin gerektiği üzerine pek çok tartışma yapılmış ve zaman ve hareket teknikleri eve uyarlanmaya çalışılmıştır. Buna göre ev sahipleri evsel pratikleri dikkatlice gözden geçirerek, pratiğin her aşamasını inceleyecek ve böylece hangi aşamaların elenebileceğine karar verecek ve zamandan kazanacaktır (Frederick, 1913, s. 100-102). Bu kapsamda ev işleri ve yönetimi üzerine modern verimlilik yöntemlerini anlatmayı ve topluma buna dair bir bilinç oluşturmaya amaçlayan pek çok yazılı ve görsel medya aracı on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Sayıları giderek artan bu medya araçları evin yeni zaman kavrayışıyla nasıl programlanabileceğine dair pek çok argüman üretmiştir. Düzen, rasyonalite ve disiplin gibi fikirlerin evlere girmesinde bu araçlar önemli rol oynamıştır. On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı coğrafyasında da zamanın doğru kullanımı ve dakik olma gibi zamanla tanımlı eylemler ve bu eylemlerin evsel pratiklere nasıl tezahür ettiği, sözü edilen araçlarda anlatılmıştır. Bu mecralardaki anlatılarda evlerin salonları başlıca uygulama alanları arasında sayılmaktadır (Altın, 2013, s. 25-31). On dokuzuncu yüzyıl ortalarında İstanbul evlerine yeni bir bileşen olarak katılan salon, kendi varlığıyla beraber modern zaman kavrayışını da evlere dahil etmiştir. Yüzyılın son

³ On sekizinci yüzyıl öncesinde gökyüzünün ritmik hareketlerine bağlı olan zaman ölçümü ve kontrolü, fabrikaların sahiplerine ve yöneticilerine aittir. Standart olmayan ve değişkenlik gösteren bu zaman ölçümü çoğu zaman suiistimale açıktır. Öyle ki fabrika sahipleri zaman zaman işçilerin fabrikaya kendi saatlerini getirmesini bile yasaklamıştır (Dohrn ve Rossum, 2023, s. 298).

çeyreğine yaklaşırken ise ağırlıklı olarak İstanbul'un üst gelir grubuna mensup kişilerin evlerinde görülen salonlar, Osmanlı'nın zaman kavrayışındaki değişimin izlerini sürmek için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Yazılı mecralar evin kamusal mekânı olan salonu İstanbullulara tanıtırken, aynı zamanda modern zaman kavrayışının gündelik hayata dahil olmasının yolunu da bu mekanlar üzerinden açmışlardır. Salonlar bu mecralarda zaman odaklı bir programlama ile anlatılmıştır.

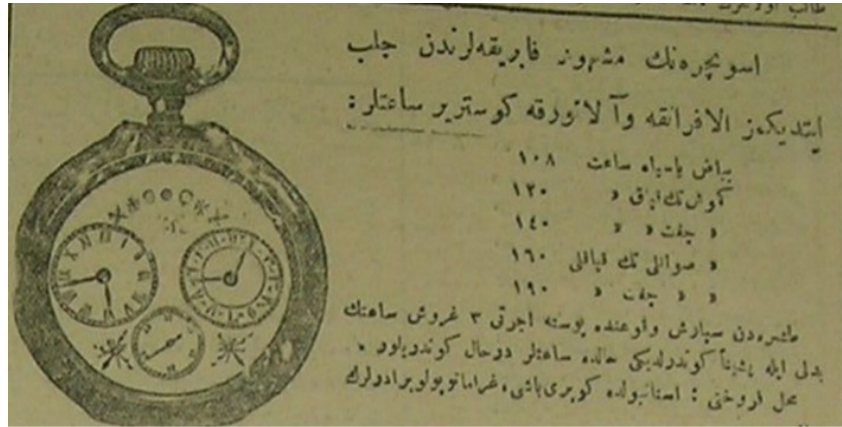
Makale Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da modern zaman kavrayışının salonlar aracılığıyla gündelik yaşam rutinine nasıl dahil olduğunu irdelerken aynı zamanda bu mekânı, modern zaman deneyimleriyle birlikte yeniden düşünme ve değerlendirme amacındadır. Bu amaçla öncelikli olarak makalenin 'Osmanlı'da Zaman Kavrayışının Değişimi' başlıklı ilk bölümünde değişen zaman kavrayışının Osmanlı'daki gündelik hayata nasıl tezahür ettiği yazılı ve görsel mecralar üzerinden incelenmiştir. Süreli yayın ve gazetelerin özellikle son sayfalarında karşılaşılan mekanik saat reklamları da bu konuda önemli veriler sunmaktadır. 'Modern Zaman Kavrayışının Salonlardaki Görünürlüğü' adlı ikinci bölümde ise, çalışmanın iddiasını örneklemek için seçilen salon mekanının yeni zaman kavrayışıyla nasıl programlandığı incelenecektir. Bu bölümde öncelikle yazılı mecralardaki anlatılara bir tüketim nesnesi olarak giren mekânîk saatlerin salonlar için önemli bir kullanım eşyası olma durumu irdelenecektir. Bu mecralar henüz İstanbulluların hayatına yeni giren salon mekanını tanıtırken, bu mekanın eşyaları arasında da saatlerin mutlaka olması gerektiğinden bahsederler. Burada saatin gündelik yaşamda standartlaşmış süreler oluşturmaya ve ölçmeye yardımcı olan birincil işlevinin yanı sıra, gösterişçi bir tüketimle sergilenen bir eşya olarak varlığı da önemlidir. Teşhir edilen saatler, aynı zamanda evin rasyonel işleyişini de hatırlatır niteliktedir. Çünkü salonda gerçekleştirilen eylemler standartlaşmış sürelerle tanımlanmaktadır ve salon programlı bir mekandır. Öte yandan zaten konut planına yeni dahil olan salon, içinde barındırdığı yeni Avrupalı mobilyalarla yeni zaman kavrayışının üretilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Sonuç bölümünde de bütün bu yönleriyle irdelenecek olan salon, hem zamanı ölçen somut bir nesne olarak mekanik saatleri içerisinde barındırmasıyla hem günün programlanmasına bağlı olarak gerçekleşen modern etkinlikleriyle birlikte değerlendirilecektir.

2. Osmanlı'da Zaman Kavrayışının Değişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman kavrayışındaki değişim, güneş, ay ve bazı yıldızların gökyüzündeki hareketlerinin ampirik gözlemlenmesiyle belirlenen temporal zaman kavrayışının aşınması, gökyüzünden ve dolayısıyla yerden koparak evrensel bir dille tanımlanan modern zaman kavrayışının oluşmaya başlaması olarak ifade edilebilir. Temporal zaman kavrayışı gece-gündüz döngüsü, güneşin görünür hareketi, ayın evreleri, iklim ve bitki örtüsündeki değişimler, mevsimler arası geçişler vb. gözlemlenebilen doğa olayları tarafından belirlenir ve bu dönemde kullanılan mekanik saatler güneşin doğal ritmine göre saat sayar. Osmanlı coğrafyası için ezanî, gurubi ya da alaturka saat olarak da ifade edilen bu saatler, gün batımından gün doğumuna ve gün doğumundan gün batımına olmak üzere zamanı iki defa 12 saatlik parçalara ayıran sistemdir. Gece ve gündüz uzunluklarının dünyanın güneşe karşı konumuna göre değişmesi sebebiyle bu saatlerin her gün güneşin batışı ile okunan akşam ezanı eşliğinde kurularak ayar edilmesi gerekmiştir. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında kullanılan mekanik saatler, modern zaman kavrayışının inşasına dek kaçınılmaz olarak güneşe ve dolayısıyla yere bağımlıdır. Bu nedenle de 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın sınırlarına girmiş olmasına ve bilinmesine karşın mekanik saatin kurguladığı soyut zaman kavrayışı, Osmanlı'nın toplumsal ve zihinsel yaşamını 19. yüzyıl öncesinde çok fazla etkilememiş, gündelik hayat pratikleri için bir zaman belirleme aracı olarak

kullanılmamıştır (Tanyeli, 2015, s. 176). Bu durum gösteriyor ki, Osmanlı'da mekanik saatler en azından on dokuzuncu yüzyıla kadar birincil kullanım işlevini yerine getirmemiş ve toplumsal yaşamın temposunu belirleyememiştir.

On dokuzuncu yüzyıldan sonra ise modernleşmeyle birlikte zaman, mekanik saatin ölçtüğü soyut zaman dilimine göre belirlenmiştir. Yeni zaman kavrayışı gündelik yaşam pratiklerine sızarak yeni toplumsal pratikler üretmiştir. Mesai saati kavramı, vapur, tramvay, tren vb. ulaşım araçlarıyla artan kentsel mobilite, eğitim sisteminde yaşanan değişim gibi modernite deneyimleri Osmanlı'da yeni bir zaman standardizasyonunu gerektirmiştir. Dolayısıyla zaman, gündelik hayatı regüle eden yeni bir disiplin aracı olarak yerini almıştır (Altınışik, 2012, s. 98-104; Altın, 2013, s. 31-43). Yeni zaman kavrayışı güneşin hareketlerine bağlı olan ve yere göre değişen alaturka saati giderek kullanım dışı bırakmıştır. Çünkü modernite deneyimleri evrensel ve ortak bir saat üzerine kurulmuştur. Bireylerin zamanı tarif etmek için güneşe bağımlılıkları değişmiş ve gündelik yaşam yeniden programlanmıştır. Örneğin kent ölçeğinde beliren tramvay, tren, vapur tarifeleri gibi toplu taşıma uygulamalarının, gazete, dergi, broşür, fotoğraf gibi değişen popüler kültür öğelerinin, sinema, tiyatro gibi modern etkinliklerin merkezinde modern zaman kavrayışı yer almıştır. Dolayısıyla yeni zaman kavrayışı toplumdaki her birey için ortak bir saat kullanımını gerektirmiştir ve bu ihtiyaçtan dolayı İstanbul'da küresel olarak kabul edilen alafranga saatin kullanımı yaygınlaşmıştır (İhsanoğlu ve Günergün, 1996, s. 159-167).⁴ Osmanlı dünyasında bir süre tarifelerde, basın yayın organlarında veya gündelik yaşam pratiklerinde alaturka saat ile alafranga saati yan yana görülmüştür⁵ (Şekil 1).

Şekil 1. Alaturka ve alafranga saatleri bir arada gösteren İsviçre saatinin reklamı (Tanin Gazetesi, 1912, s.5)

Modern zaman kavrayışının gündelik yaşam rutinine nasıl tezahür ettiğini Osmanlı'nın yazılı ve görsel mecralarında yer alan reklamlardan okumak mümkündür. Reklam metinlerinde günün programlanabilmesi için saat kullanımının gerekliliği konusu sıklıkla ifade edilmiştir. Söz gelimi, 1894 yılında İkdam gazetesinde yer alan bir reklam metninin vurgusu "Asla saatsiz kalmayınız"dır (Şekil 2). Yine aynı tarihli Sabah gazetesinde yer

⁴ Osmanlı devletinin de dahil olduğu 1884 yılında Uluslararası Meridyen Konferansı'nda İngiltere'deki Greenwich Rasathanesi'nden geçen meridyenin "baş meridyen" kabul edilmesiyle tüm dünya ülkeleri tarafından uluslararası bir saat sistemi kullanımı kararlaştırılmıştır (İhsanoğlu ve Günergün, 1996, s. 159-167).

⁵ Alafranga saatin Osmanlı'nın gündelik rutinine dahil olması, toplumsal bağlamda oldukça gergin ve sancılı bir süreç olmuştur. Osmanlılar, zamansal dönüşümün toplumsal ve kültürel izlerindeki sorunsalları gündelik hayatın hemen her alanında hissetmişlerdir. Bu sancılı süreçleri detaylı olarak incelemek için bkz. (Altınışik, 2012, s. 70-93).

alan ve “Saate ihtiyacınız var mı?” diye başlayan bir reklam metni de saatin bir lüks olmasının ötesinde, toplumun gündelik rutinlerinde bir gereksinim olduğunu anlatır (Şekil 3). Ayrıca birçok yazılı mecrada İstanbullulara saat, dakika ve saniye gibi kavramlar mekanik saatler üzerinden anlatılmıştır ve mekanik saatlerin nasıl okunacağına dair açıklamalar yapılmıştır.⁶

Şekil 2. Selvacıyan Mağazası'nın Saat Reklamı (İkdâm Gazetesi, 1894, s.4)

Şekil 3. Selvacıyan Mağazası'nın Saat Reklamı (Sabah Gazetesi, 1894, s.4)

Yukarıdaki reklam metinlerinde İstanbulluların gündelik rutinine dahil edilen saatler iki nedenden dolayı çok önemlidir (Altın, 2013, s. 16). Bunlardan ilki bu saatlerin günlük yaşamda standartlaşmış süreler oluşturmaya ve ölçmeye yardımcı olan işlevidir. İkinci ve daha önemlisi, bireylerin gündelik hayatlarında bu sürelerin gerekliliği konusunda ikna edebilecek araç olarak işlev görmeleridir.⁷ Dolayısıyla alafranga saatler bireylerin

⁶ Mehmed İzzet, “Malumat-ı Nafi'a ve Medenniyye-yi Cami” adlı ders kitabındaki bir dipnotta öğretmenlerden belirli bir pedagojik yöntem izlemelerini istemiştir. Buna göre kitap öğretmenlere şu şekilde talimat vermiştir. Öğretmen öğrencilerin karşısında bir eliyle saati, dakikayı, saniyeyi anlatacak, diğer eliyle de yelkovanı döndürerek öğrencilere saati soracak ve öğrencilerden doğru yanıtlar almaya çalışacaktır. Dipnotun devamında öğrencilerin konuyu öğrendiğinden ve öğrendiklerini kullandığından emin olunması gerektiği de ifade edilmiştir. Böylelikle yeni zaman kavrayışı daha temelden öğrencilere öğretilmeye başlanmıştır (Mehmed İzzet, 1908, s. 8).

⁷ On dokuzuncu yüzyıl sonu yirminci yüzyılın başı Osmanlı entelijensiyasının önemli isimlerinden olan Ahmet Haşim ise alafranga saatleri “İstanbul’u yenileştiren ve yerlisini şaşırtan istilaların en gizlisi ve en tesirlisi” olarak tanımlar. Burada Haşim’in saatten kastı, zamanı ölçen alet değil,

hayatında toplumsal bir düzenleyici olarak gündelik hayatın merkezine yerleştirilmiştir. Bu doğrultuda gündelik hayatla doğrudan ilişki kuran mimarlık pratikleri de bu değişimden oldukça etkilenmiştir. Modern zaman kavrayışı, kendisine, mimarlığın da dahil olduğu yeni uygulama alanları üretmiştir. Gündelik hayatı regüle eden zaman, mekanları hakimiyeti altına almış ve İstanbullular modern zaman kavrayışını mekanlar üzerinden de deneyimleyerek benimsemişlerdir. Kentin kamusal alanlarında inşa edilen saat kuleleri yeni zaman kavrayışını günün her saati kentlilere hatırlatır (Altınışık, 2012, s. 54-56). Osmanlı coğrafyasında çarşı merkezinde, camiye yakın bir konumda yer alan saat kuleleri, büyüklüğü, heybeti ve sesiyle belli bir kamusal ölçek oluşturmuştur. Dolayısıyla bu kuleler soyut zaman kavrayışının somutlaşarak izlenebildiği göstergelerden bir tanesidir ve kentsel mekândaki gündelik rutini düzenleme işlevine sahiptir.⁸ Yeni zaman kavrayışını gündelik hayata dahil eden bir başka uygulama alanı da eğitim yapılarıdır. 1869 yılında geleneksel eğitim sisteminin değişmeye başlamasıyla eş zamanlı olarak değişen zaman bilinci, eğitim sistemini düzenleyici bir unsur olarak araçsallaştırmıştır. Buna göre eğitim gören çocukların yaşlarına, sayılarına, çalışma saatlerine, okuma ve hesap öğrenimlerinin nasıl yapılacağına ilişkin verilerle gündelik hayat regüle edilmiştir. Çocukların çalışma zamanı, ders saatlerinin ayarlanması, başlama ve bitiş saatleri belirli bir program çerçevesinde düzenlenmiş ve buna bağlı olarak aile, günü programlamaya başlamıştır. Tıpkı saat kuleleri gibi eğitim yapılarının en görünür yerlerine yerleştirilen mekanik saatler de mekân aracılığıyla bireylerin gününü programlamaya başlamıştır. Ayrıca kent içinde yeni modernite deneyimleri de modern zaman kavrayışının inşa edilmesine katkı sağlamıştır. Özellikle İstanbul kentinde hızla yayılmaya başlayan sinema, konser, tiyatro gibi etkinliklerin düzenlendiği mekanlar belirli saatlerde seyirci kabul eden ve açık olan mekanlardır. Bu mekanlardaki etkinliklerin başlangıç ve bitiş saatleri standartlaşmış bir zaman çizelgesi çerçevesinde belirlenerek modern zaman kavrayışının oluşmasını zorunlu kılmıştır. Söz gelimi kentsel bir mekânda icra edilecek tiyatronun başlangıç saati tıpkı ulaşım tarifelerinde olduğu gibi Osmanlıları yeni bir zaman kavrayışına doğru çeker. Makalenin bir sonraki bölümünde zaman kavrayışındaki değişim, gündelik hayatın büyük bir kısmının geçtiği daha özel bir mekândan, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul evlerinin salonları üzerinden izlenmeye çalışılmıştır.

3. Modern Zaman Kavrayışının Salonlardaki Görünürlüğü

On dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda yeni zaman kavrayışı giderek gündelik yaşama dahil olurken özel alanın merkezi olan ev de modern zaman kavrayışıyla rasyonelleşen bir alan haline gelir. Zamanı programlama ve çizelgelendirme işleri sadece kamusal alanlarda değil, evlerde de gündelik rutinin bir parçası olarak anlatılmaya ve uygulanmaya başlamıştır. Evin böylesine bir rasyonelleşme sürecinden geçmesi, modern zaman kavrayışının evsel pratikleri programlamasıyla yakından ilişkilidir. Evlerde bulunan salon, evin modern zaman kavrayışıyla birlikte yeniden düzenlenmeye başladığı ilk alanlardan birisidir. Evlerin salonları her ne kadar özel alan olarak tanımlansa da, ev sahibi dışındakilerin misafir olarak ağırlandığı kamusal alandır. Ötügen Türkçe Sözlüğü'nde salon 'bir evin en geniş bölümü, evde misafir kabul edilen geniş oda; misafir odası' şeklinde tanımlanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 4045). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında modern bir yaşam tarzına referans veren salonun evlere yeni yeni dahil

bizzat zamanın kendisidir. Ahmet Haşim, alafranga saatleri gündelik yaşamı farklı bir biçimde düzenleyen bir araç olarak ifade eder (Ahmet Haşim, 2004, s. 131-133).

⁸ Saat kuleleri kentsel ölçekte zamansal dönüşümü vurgulayan anıtlardır. Saat kuleleri hem yeni bir zamansal düzenin hem de ilerlemenin bir simgesidir. Bu kapsamda 1888 yılında Osmanlı başkenti 81 yere saat kulesi inşa edilmiştir (Çelik, 1986, s. 130).

olmaya başlamasıyla zaman kavrayışının değişimi neredeyse eş zamanlıdır.⁹ Dolayısıyla zaman kavrayışındaki değişimin somut izlerini misafir ağırlama mekanı olan salon üzerinden incelemek mümkündür.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, salonda gerçekleşen misafir ağırlama ritüelleri salonun modern zaman kavrayışıyla programlanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü on dokuzuncu yüzyılda modern zaman kavrayışı gündelik yaşama sızmış, bu bağlamda gündelik rutinler de dönüşmeye başlamıştır. Döneme ait bir çok yazılı mecrâ İstanbullular bu yeni yaşam biçimine uyarlamaya çalışmıştır. Salonda misafir ağırlama pratikleri hakkında detaylı bilgiler veren yazılı mecralarda zamanın programlanması belirli kurallar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Salon artık geleneksel dönemde olmayan bir biçimde modern zaman kavrayışıyla organize edilen ve böylelikle modern etkinliklerin ve sosyalleşmenin gerçekleştirildiği mekandır. Yalnızca belirli gün ve saatte misafir kabul eden salon, yeni bir sosyo-kültürel konstrüksiyon inşa eder. Böylelikle salonla birlikte eve aniden gelen kişilerin “tanrı misafiri” olma sıfatı ortadan kalkmış ve belirlenen gün ve saatin dışında yapılan ziyaretler kabul edilmemeye başlamıştır (Şenyurt, 2018, s.346). Bu durum yazılı mecralarda sıklıkla vurgulanan, üzerinde durulan ve önemsenen bir hal almaya başlamıştır. Örneğin *Mir`atü'l-Beyt*'te bir salona gidileceği zamanın tayini için “*bahsinde bulunduğumuz ziyâretlerin vakit ve zamanları her bir memleket ve şehirde muhtelifdir. Ba'zı mahallerde öğleden bir sâ'at sonra başlayub beş sâ'at sonraya kadar devam eder. Biz de ziyâret-i ehibbâ sabah vakti olub öğleden üç sâ'at evveline kadar ziyâret tekmîl olur.*” şeklinde bir ifade mevcuttur (Hüseyin Remzi Bey, 1891, s. 149). Bu ifade, salonlara yapılan ziyaretlerin günün hangi zaman diliminde yapılması gerektiğine dair tavsiye niteliğindedir. Bununla birlikte Ahmet Mithat (2016, s. 153) da Avrupa'dan örnekler vererek salonun yeni zaman kavrayışıyla nasıl programlandığını İstanbullulara anlatmaktadır. O, “...Şöyle ki, muarefe peydasını arzu eylediğiniz zatın kabul günü hangi gün olduğunu öğrenirsiniz. Avrupa'da kibarca zevattan her birinin bir kabul günü vardır ki, o gün müracaat eyleyen dostları salonunda kabul eder.” ifadesiyle salonlarda bir kabul gününün olması gerektiğini belirtmiştir. Konuya ilişkin anılardan bir örnek verilecek olursa, Zarifi'nin Tarabya'da bulunan evinin salonu gerçekten de yazılı mecralarda anlatıldığı gibidir. Zarifi'nin babaannesinin salonunun kabul günü Perşembe günüdür ve Zarifi anılarında, yalnızca o gün geldiğinde salonun kapılarının açıldığını, eşyaların kılıflarından çıkartıldığını, eşyaların ve salonun misafirler gittikten sonra haftalık derin uykusuna yeniden daldığını ifade etmiştir (Zarifi, 2021, s. 136). Benzer şekilde 1889'da Nigâr Hanım, yazları Hisar'daki yalısında, kışları ise Nişantaşı'ndaki konağında Salı günlerini “*journée de reception*” (kabul günü) olarak ilan etmiştir (Anar, 2012, s. 121). Öte yandan kabul günü belli olmayan haneler de vardır ve Ahmet Mithat'ın (2016, s. 153-154) söylediğine göre bu hanelere gidilecekse bile pazar günleri gitmek uygun olmayacaktır. Ayrıca Ahmet Mithat (2016, s. 155), saatler konusunda da bilgi vermiştir. Yukarıdaki *Mir`atü'l-Beyt*'teki ifadedekine benzer şekilde o da salon vizitelerinin “*bade'z-zuhr alafranga saat ikiden evvel ve altıdan sonra*” yapılmayacağını belirtmiştir. Ona göre eğer ikiden önce gidilirse hane halkının hane hizmetinde bulunmak durumunda kalacağından, altıdan sonra gidilirse de gelen zatın kendisini akşam yemeğine davet ettirmiş gibi kabul edileceğinden bu saatlerde gitmek ayıp karşılanacaktır. Programlanan zamanın dışında hareket edildiği takdirde bu davranışın ayıp karşılanacağı ifadesi, bireylere yeni zaman kavrayışının çizdiği sınırları öğreten, bunlara göre hareket ettiren adab-ı muaşeret kurallarıdır. Yaklaşık bir asır önce pek bir anlamı olmayan zamana göre hareket etme hali, on dokuzuncu yüzyılın yazılı mecralarında övülmeye değer ahlaki bir değer olarak aktarılmış ve bu vakitleri ihlal etmek ayıp olarak karşılanmaya başlamıştır.

⁹ Salonun evlere dahil olma süreçleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Düzgün ve Özkaya, 2024, s. 3-14)

Dolayısıyla salonda yeni zaman kavrayışının inşasının adab-ı muaşeret kurallarıyla desteklendiği görülmektedir.

Yazılı mecralardaki adab-ı muaşeret kuralları incelendiğinde, bir evin salonunda yalnız gündüz vaktinde değil, gece vaktinde de misafir kabul edildiğini görmek mümkündür. Modern zaman kavrayışının inşasıyla birlikte gece zamanı da programlanmaya başlamıştır. Salonlarda gece zamanının programlanabilir olması, modern aydınlatma araçlarının salonlarda kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Aydınlatma araçlarının salonlarda yerini almasıyla birlikte günlük aktivitelerin sınırları genişlemiş ve salonlar gece-gündüz kullanımı açısından da yeni bir kullanım biçimiyle tanımlanmıştır. Salonun gelişmiş aydınlatma araçlarıyla aydınlatılması gece ve gündüz farklılıklarını önemsiz kılmış ve salonun günün her saati kullanılmasına imkân tanımıştır. Salonun hem gece hem de gündüz kullanılabilirliği salonda gece-gündüz sınırlarını muğlaklaştırmıştır. Kuşkusuz bu durum İstanbulluları modern zaman kavrayışıyla tanıştıran bir başka önemli gelişmedir. Özellikle gece zamanının programlanması ve gündelik yaşamın rutinine dahil edilmesiyle birlikte salonda yapılan etkinliklere ayrılan zaman dilimi de artmıştır. Salonda gece vaktinin programlanmasıyla gerçekleştirilen suareler, diğer bir deyişle çay davetleri de belirli zamansal programa bağlı olarak yapılmıştır ve bu davetlerin gece düzenlenmesi geleneksel dönemde olmayan modern bir deneyimdir. Ahmet Mithat (2016, s. 177), konuyla ilgili olarak Paris'ten örnek vermiş ve Paris'te çay davetlerine gece yarısına kadar sohbet edilebilmesi için "*alafranga akşam dokuz buçuğa*" doğru gidildiğini belirtmiştir. Yazılı mecralarda salonda misafirlere verilen ikramlar bile standartlaşmış bir zaman çizelgesine tabi kılınmıştır. Örneğin suarelerde saat on bir ile on iki arasında uşakların misafirlere serinlik meşrubatı servisine başlamaları gerektiği tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte salonlarda düzenlenen baloların da belirli bir başlangıç saati vardır ve baloda müziğin hangi saat ve dakikada çalınacağı, hatta hangi oyun havalarının çalınacağı önceden kararlaştırılmalıdır. Ahmet Mithat (2016, s. 188) bununla ilgili olarak balonun raks ve müzik programının yazılı olarak bulunduğu bir kayıt defterinin olduğundan bahseder ve burada zamanın çizelgelendirildiğini görmek mümkündür. Kadınlar, o deftere hangi raksları kimlere vaat etmiş olduklarını kaydederek geceyi programlarlar. Görünen o ki modern zaman kavrayışı gerçekten de özellikle üst sınıftan İstanbulluların gündelik yaşam pratiklerine nüfuz etmiş ve salon da öyle bir kavrayışın oluşmasına aracılık eden bir mekân olma özelliği ile onları belirli bir rasyonelleşme süzgecinden geçirmiştir.

Buna ek olarak salonda misafir ağırlama pratiğinin süresi de sınırlandırılmıştır. Salona ilk defa gelen misafirlerin çeyrek saatten ya da yirmi dakikadan fazla olmayacak şekilde ziyaretlerini gerçekleştirmeleri gerektiği yine adab-ı muaşeret kurallarıyla ifade edilmiştir. Örneğin ev idaresinin nasıl olması gerektiğine dair İstanbulluları bilgilendirmek için yazılmış olan *Mir'atü'l-Beyt*'te (1891) saatlerin mutlaka salonlarda kullanılması gerektiğine yönelik bilgiler mevcuttur. Buna göre bir ailenin misafiri geldiği zaman oturan salonda, hem ev sahibini hem de gelen misafiri dalgınlıktan kurtaran bir saat bulunması bir gerekliliktir. Saat hem ev sahibinin hem de misafirin zamanını çalmamak ve ziyarete ayrılan zaman dilimini tayin edebilmek adına salonlarda bulundurulmalıdır ve her gün kurulması icap eder. Bu ifade, salonda bulunan saatlerin artık bir gösterişçi tüketim nesnesi olmasının ötesinde gündelik yaşam pratiklerini ve evi programlar hale geldiğine işaret eder.

3.1. Salonlarda Bulunan Saatler Üzerinden İnşa Edilen Modern Zaman Kavrayışı

İstanbullular için evlerin misafir ağırlama mekanı olan salon, pek çok açıdan yeniliğin ve modernin bir temsili olmuştur. Bu sebeple modern zaman kavrayışının da eve ilk olarak bu mekan aracılığıyla dahil olmasına şaşırmamak gerekir. Yemek zamanı, çalışma zamanı, misafir ağırlama zamanı, dinlenme zamanı gibi belirli saat dilimleriyle tanımlı pratikler salonlar aracılığıyla evi yeniden programlamıştır. İşte bu saat dilimlerini gösteren ve çizelgelendirmeye aracı olan nesne, salonların en görünür yerlerinde bulunan mekanik saatlerdir. Varoluşundan itibaren görünürdeki tek işlevi zamanı ölçmek olan mekanik saatler, on dokuzuncu yüzyıla kadar toplumda ayrıcalıklı bir azınlığın seçkinlik kanıtı olarak yer almış ve yalnızca güneşin doğal ritmine göre saat saymıştır. Bu saatler on dokuzuncu yüzyıla kadar soyut zaman kavrayışını inşa etmemiş, gündelik yaşam pratiklerine sızmadan toplumsal bir statü göstergesi olarak kalmış ve sahibinin zenginliğinin bir temsili olarak görülmüştür. Öyle ki on dokuzuncu yüzyılın henüz başındayken Helmut von Moltke (1969, s. 78), üst sınıfa mensup bireylerin evlerinde üç veya dört masa saatinin bir arada bulunduğunu, buna karşın içlerinden hiçbirinin çalışmadığını özellikle belirtir. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar mekanik saatler evlerde günü programlama işlevini yerine getirmemiştir. Ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra bu durum değişmeye başlar. Gösterişin ve zenginliğin sembolü olan saatler, bu kez farklı amaçlar için evlerin salonlarının en görünür yerlerinde kullanılmaya başlamıştır.

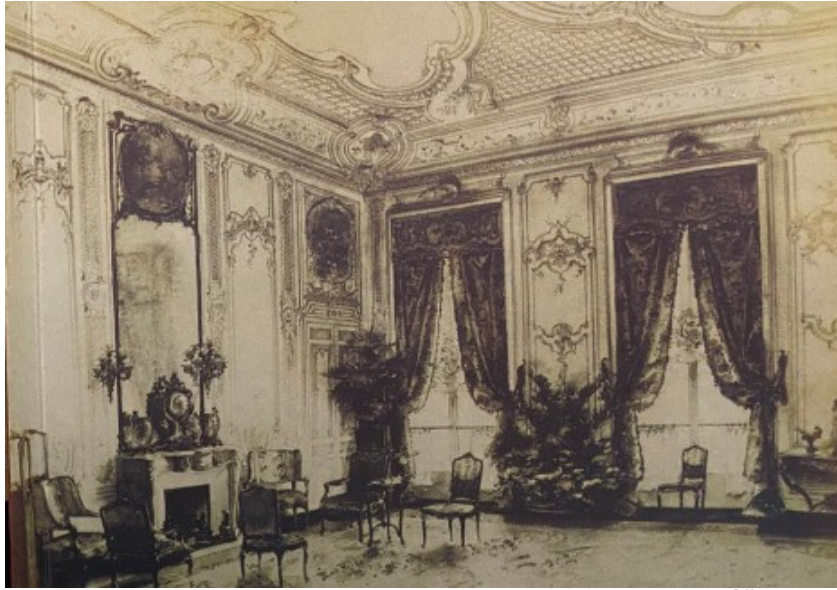
Salonda yeni zaman kavrayışına uymanın birincil göstergesi hemen her yerde görünür bulunan saatlerdir. Bunlar, evin rasyonel işleyişini ve ev sahiplerinin gündelik rutinini hatırlatma işlevini yerine getirmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına yaklaşırken sayıları artan yazılı mecralarda salonda bulunması gereken maddi kültür öğeleri tanıtılırken, bu mekânda saatlerin olması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Örneğin *Mir'atü'l-Beyt*'te¹⁰ (1891) salonun nasıl döşenmesi gerektiğine dair pek çok anlatı bulunmaktadır ve bu anlatılarda saatin varlığı göze çarpar. Buna göre salonda bir kanep, altı koltuk, dört sandalye, bir konsol, bir kütüphane, piyano ve odanın ortasında durmak üzere yuvarlak ve parlak orta masa, bu masanın üzerinde resimli güzel kitaplar, gazeteler ve bir de kartvizit konulacak tepsi olması gerektiği söylenmiştir.¹¹ Ayrıca salon mobilyalarının nasıl organize edileceği anlatılırken, mekanik saatlerin de salonda hangi kompozisyonun içine dahil olacağı belirtilmiştir.¹² Buna göre konsol iki pencere arasına konulmalıdır ve konsolun üzerine bir taş oturtulmalıdır. Ayna, şöminenin üzerinde görünmelidir ve

¹⁰ On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren ev idaresi ile ilgili olarak literatür oluşturulmuş ve kız mekteplerinin müfredat programlarında konuyla ilgili kitap ve yayınlar kullanılmıştır. Bunlardan birisi Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyelerinden Mekatib-i Aliye-i Şahane'de hayvanat ilmi öğretmeni olan merhum Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey tarafından kaleme alınan *Mîrat'ül Beyt* de aile kavramından başlayarak kız çocuğunun nasıl eğitilmesi ve terbiye edilmesi gerektiği hususunda görüşlerini bildirmiş, ev idaresinin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır (Sadıklar, 2019).

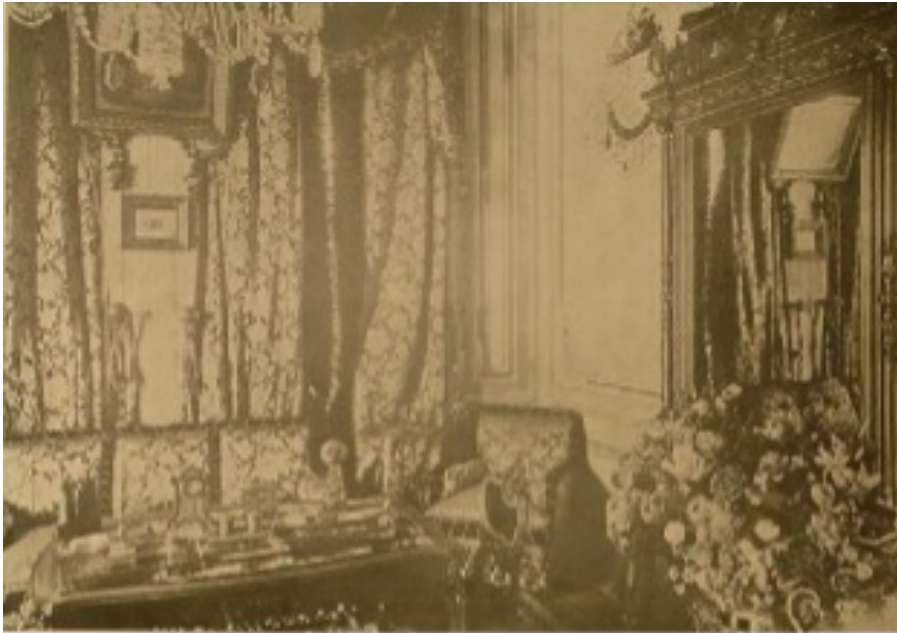
¹¹ "Vasat halde bulunmuş olan bir salon mefrûşâtı bir kanep, altı koltuk, dört sandalye, bir konsol, bir kütübhâne ile odanın ortasında durmak üzere müdevver veya beyza orta masası ve bunun üzerinde çukadan bir örtü ile örtülmüş kibrit, resimli güzel kitaplar, gazeteler ve bir de kardvizit konulacak tepsi bulunur. Salonda bir de piyano bulunur ise muvâfık düşer. Bir hâne sâhib ve sâhibesinin piyano çalmak bilmez iseler dahi piyano bulunmalıdır. Tâ ki bir misâfir arzu eder ise âni çalarak eğlensin (Hüseyin Remzi Bey, 1891, s. 153).

¹² "Konsol iki pencere arasını işgâl eder. Konsolun üzerinde güzel bir taş bulunsa daha iyi olur. Bir de âyine ayrıca dahi şömine üzerinde görülmelidir. Şöminenin üstündeki ve âyinenin önündeki birer çalar sâ'at ve sâ'atin her iki yanına birkaç mumlu şam'dânlar koymalı." (Hüseyin Remzi Bey, 1891, s. 153-154).

aynanın önünde bir çalar saat, çalar saatin her iki yanında birkaç mumlu şamdan bulundurulmalıdır. Salona dair anlatılan bu tasvirlerin bir temsilini, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan, batılı tarzda mobilyalarla döşenmiş Rokoko üslubunda bir salon tasarımı görmek mümkündür (Şekil 4). Arşivde yer alan fotoğraf tasvirinde gerçekten de konsol iki pencere arasına konulmuştur ve çalar saat şöminenin üzerinde, aynanın önündedir. *Mir'atü'l-Beyt*'te anlatıldığı şekilde saatin her iki yanında bulunan şamdanları da yine burada görmek mümkündür. 1903 yılında *Ma'lumât* dergisinde yayımlanan bir başka fotoğrafta da çalar saat yine vardır, ancak bu kez şöminenin üzerinde veya aynanın önünde değil, koltukların önünde bulunan orta sehpanın üzerindedir (Şekil 5).

Şekil 4. Batılı tarzda mobilyalarla döşenmiş Rokoko üslubunda bir salon (İÜNEK, 90705-0061; aktaran Şenyurt, 2018, s.340)

Şekil 5. Ma'lumât dergisinde yayımlanan salon görseli (Ma'lumât Dergisi, 1903, s.4)

Yukarıdaki Batılı mobilyalarla düzenlenen salonlardan farklı olarak, daha geleneksel tarzda döşenmiş olan Memduh Paşa Yalısı'nın salonunda da, alaturka bir sehpanın üzerinde mekanik saat görseline rastlanmıştır (Şekil 6). 1875 yılına tarihlenen bu salonda Batılı mobilyaların bulunmamasına karşın saatin mekanda çok görünür bir yerde konumlanmış olması şaşırtıcıdır. Bu durumda salonlarda yer alan mekanik saatlerin Batılı mobilya ve eşyalardan önce salonlara dahil olmaya başladığını düşünmek anlamlı olacaktır.

Şekil 6. Memduh Paşa Yalısı'nın salonu (Guillaume Berggren, URL-1)

Bununla birlikte *Tedbîr-i Menzil'den Hane Bahs'i*nde¹³ (1885-1886) de salon mobilyaları arasında saatlere yer verilmiştir.¹⁴ Buna göre salonun iki tarafı kanepeler, koltuk ve sandalyelerle döşenmeli, salonun ortasına yuvarlak bir masa konulmalı, bu masanın üstünde daha önce görülmedik şeylerle ilgili tezyinat bulundurulmalıdır. Salonda bir başka masa daha bulundurulmalıdır ki bu masanın alt, orta ve üst tabakaları çeşitli parlak taşlarla süslenmelidir. Salonda bulunan ocağın karşısına bir büyük ayna ve güzel bir saat asılması gerektiği de bu kaynakta belirtilen bir ifadedir. Görüldüğü üzere, salonda *Mir'atü'l-Beyt'e* göre şömine üzerinde bir çalar saat bulunması gerektiği ifade edilirken, *Tedbîr-i Menzil'den Hane Bahs'i*nde ise ocağın karşısına duvar saatinin asılması gerektiği anlatılmıştır. Salonda bulunan saatlerin yerleri iki kaynakta birbirinden farklılık gösterse de, her ikisinde de bu yerler şömine veya ocağa göre konumlanmıştır. Dönemin

¹³ “Çekip çevirmek ve yönetmek” anlamında kullanılan tedbir ile “ev ya da hane” anlamında kullanılan menzil kelimelerinden oluşan bir tamlama olarak *tedbîr-i menzil*, ev yönetimi anlamına gelmektedir. Kısa ve öz anlatılardan oluşan bu kitap, Mehmet Rifat tarafından kaleme alınmıştır (Yaşar, 2019, s. 591-620).

¹⁴ “Salon güzelce bir kilim ile döşenmiş ve ortasına müdevver bir masa konmuş ve bu masanın üzeri edebiyât ve sanâyi’ ve bedâyi’e mütâ’allik âsâr ile tezyîn edilmiş ve ocağın karşısında bir büyük ayna ile bir diğer masa vaz’ olunmuş ve bu masanın alt ve orta ve üst tabakaları envâ’ billûr ve daha sair tezyînât ile süslenmiş ve iki tarafı kanepeler koltuk sandalye misillü şeylerle tathîr edilmiş ve ocağın üzerine güzel bir sâ’at asılmış ve duvarları ‘ibret nümâ levhalar envâ-i harita ve mîzânü’l-hevâ mîzânü’l-harâre gibi şeylerle donatılmış olmak ve pencereleri yerle beraber büyük olup perdeleri de o nisbetde süslü bulunmak ve kağıdı ile boyası ferah-bahş edecek açık renklerde intihâb edilmek lazımdır.” (Mehmet Rifat, 1885-1886, s. 33-34).

saray ve zengin çevrelerinin gözde mobilyası olan şömine, ısınma işlevinin dışında gösteriş unsuru olan bir mobilyaya dönüşerek saatler için önemli bir platform olarak düşünülmüş olmalıdır. Öyle ki Tevfik Fikret'in Aşçıyan'daki evinin salonunda bulunan şömine gerçekten de üzerinde bulunan saat için bir platform işlevi görür ve şömine ve saat birlikteliğinin gerçekliğini gözler önüne serer (Şekil 7). Osmanlı'nın yazılı mecralarında anlatılan zenginliği ve statüyü simgeleyen şömine ve saat salonların baş köşesinde, lüksü birliktelikleriyle sergileyerek yer almışlardır. II. Abdülhamid koleksiyonundaki bir görselde yine bu türden bir birlikteliğe rastlamak mümkündür (Şekil 8). Bir salona ilişkin düzenlenen illüstrasyonda salonun tam ortasında bir şömine, şömine üzerinde gösterişli yaldızlı bir saat ve saatin her iki yanında da şamdanlar yer almıştır. Salonun oturma düzeni de yine şömine ve saat birlikteliğine göre düzenlenmiş gibidir.

Şekil 7. Tevfik Fikret'in evinin şöminesi ve üzerinde bulunan saat (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Fotoğraf No: BEL_Mtf_000598)

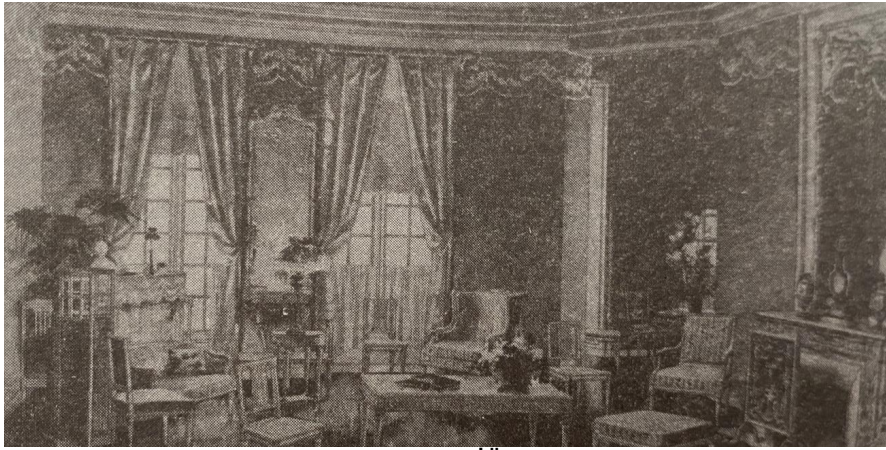
Şekil 8. İÜNEK, II. Abdülhamid Koleksiyonun'da bir salon illüstrasyonu Kataloğu (URL-2)

Hanımlara Mahsus Gazete'de 'Mühim İlan' başlığıyla yeni evlenenlere bir model olması amacıyla düzenlenen bir illüstrasyonda da, salon Maison Psalty'den alınmış mobilyalarla dekore edilmiştir ve bu görselde yine şöminenin üzerinde bir saat ve bu saatin her iki yanında şamdanların olduğu görülmektedir (Şekil 9). Yani illüstrasyona göre salonda düzenlenen kurguda şömine ve saat yine bir aradadır. Hatta görselde koltukların, sandalyelerin ve orta sehpanın da şömineye göre konumlandığını söylemek mümkündür.

Şekil 9. Mühim İlan başlığıyla verilen bir illüstrasyon (Hanımlara Mahsus Gazete, 1907, s.3)

Şekil 10.da verilen Batılı tarzda döşenmiş bir salon örneğinde de şömine ve saat ikilisiyle karşılaşılmıştır. Sağda şöminenin, şömineye göre konumlanan koltuk, sandalye ve sehpa'nın, solda ise bir paravanın bulunduğu bu salonda mekanik saat yine şöminenin üzerinde konumlanmıştır. Ancak Batılı öğelerin yoğun olarak kurgulandığı ve adeta bir karmaşa üreten bu salon düzenlemesinde mekanik saatin yeri hiç değişmemiş olsa da burada mekanik saatin yanında şamdanlar değil, birbirinin aynısı olan dekoratif eşyalar yer almıştır (Şekil 10).

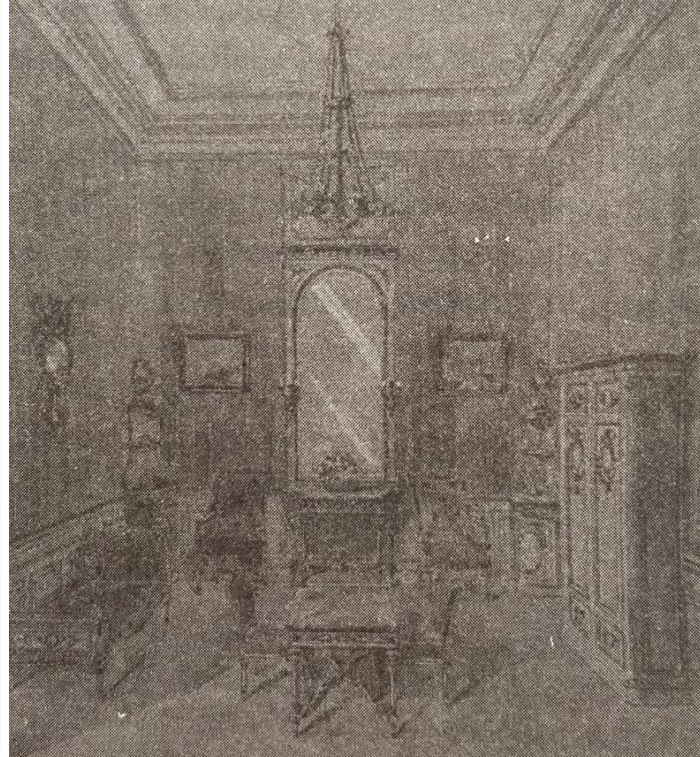
Şekil 10. Batılı tarzda düzenlenmiş salon örneği (İÜNEK, 90705-0057; aktaran Şenyurt, 2018, s.347)

Salonlarda mekanik saatin önemli bir kullanım eşyası olarak varlığı reklamlara da konu olmuştur. Dönemin duvar, masa, konsol ve çalar saat reklamlarında, her bir saat türü içinde bulunduğu mekân belirtilerek anlatılmıştır, bu şekilde bir anlatımla hem saatin kendisi hem de içinde bulunduğu mekân bir tür teşhir mekânı olarak tanıtılmıştır. Örneğin Fransa'nın en meşhur fabrikalarında imal edilen duvar saatinin, salonlara, mekteplere ve yazıhanelere asılmak suretiyle kullanılacağı ifade edilmiştir (Şekil 11). İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan bir görselin sol duvarında da, Avrupalı uzanma koltuğunun hemen üstünde benzer bir duvar saatini görmek mümkündür (Şekil 12). Burada yine Avrupalı tarzda döşenmiş mobilyalara bir duvar saati eşlik etmektedir. Ayrıca Mösyö Mercanof'un 54 ve 56 numaralı mağazasının vermiş olduğu reklamlar da içinde

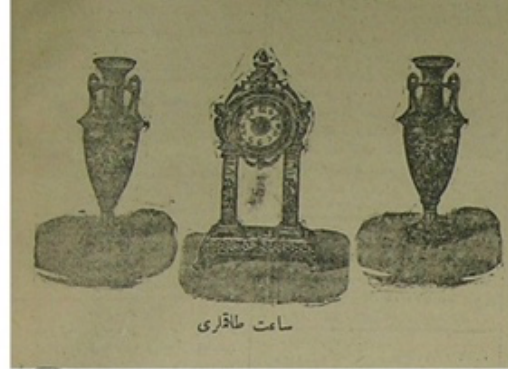
yer alacakları salon mekanıyla birlikte anlam kazanan, salon mobilyalarına göre özelleşmiş saatlerle ilişkilidir (Şekil 13)¹⁵. Reklam metnindeki “konsol üzerine vaz’ olunmağa mahsus nev icâd sâ’atler” ifadesi saatin hem salonla hem de salonda bulunan konsolla bütünleşerek kullanıldığını gösterir.

Şekil 11. Salon, mektep ve yazıhanelere mahsus duvar saati (Servet-i Fünûn Dergisi, 1902, s.8)

Şekil 12. Avrupai mobilyalara eşlik eden duvar saati (İÜNEK, Fotoğraf no: 90705-0055)

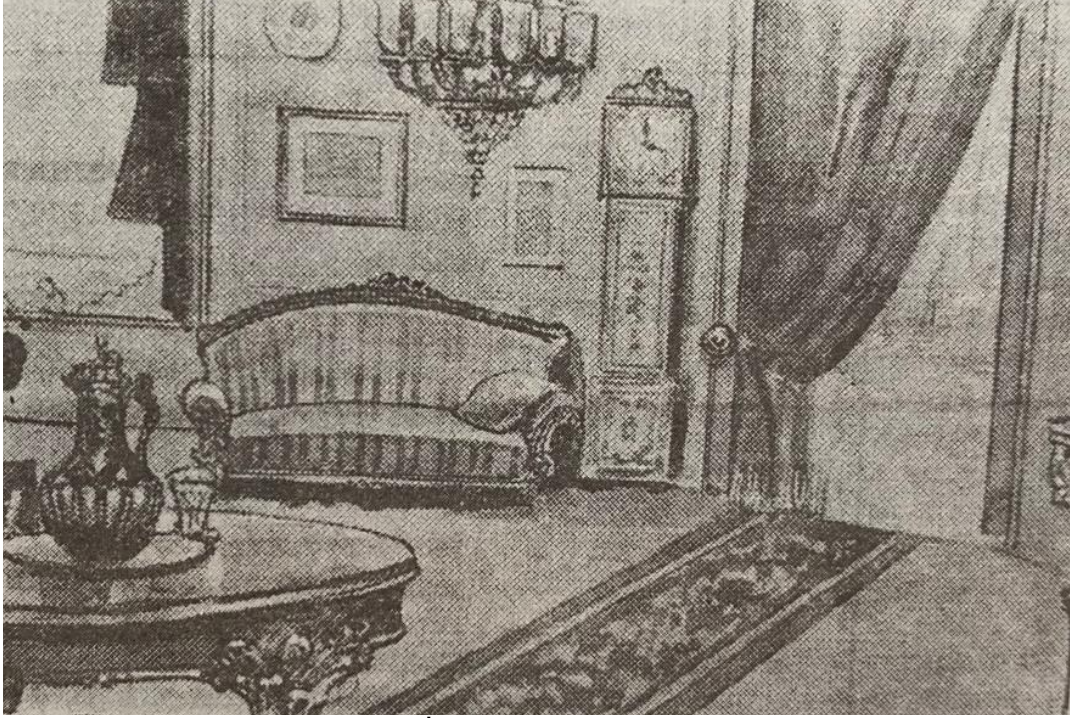

Şekil 13. Salonlarda kullanılan konsol ve masa saati takımları (Servet-i Fünûn Dergisi, 1908, s.1; Ma'lumât Dergisi, 1902, s.16; Tânin Gazetesi, 1911, s.8)

Ayrıca salonlarda görünür olan mekanik saatler bu örneklerle de sınırlı değildir. İstanbul evlerinin salonlarında duvar saatinin ya da asma saatin yanında ayaklı saatlerin de

¹⁵ Özyalvaç hazırlamış olduğu doktora tezinde 18. Yüzyıl İstanbul evlerinde farklı pek çok saat çeşidiyle karşılaşmıştır. “Asma” olarak ifade edilen duvar saatleri ile “pandül” adı verilen ayaklı saatler, çalar saatler, maden saatler, “basma saat” isimli saatler, “çekmece” ve “piştahta” adlı saatler küçük boyutlu saatlerdir. “Divanhane saati” de mekânla özdeşleşmiş bir saat olarak karşımıza çıkar ve büyük saatleri ifade etmek için kullanılır (Özyalvaç, 2015, s. 375).

kullanıldığı görülmektedir. Mithat Cemal Kuntay'ın '19. Asırda İstanbul'da Ev' başlıklı makalesinde yer alan salon görselinde, sözü edilen ayaklı saatlerin bir örneği yer almaktadır (Şekil 14). Yün saçaklı ağır perdelerin, bir kanepenin, uzunca bir halının ve yuvarlak bir masanın bulunduğu salonda saat bu kez, şömine ya da konsoldan bağımsızlaşarak kendi varlığını ifade etmektedir. Saate yüklenen anlam o kadar artmış olmalıdır ki saat artık heybetiyle tüm mekana daha hakim bir konumdadır. Diğer bir deyişle, saatler salonların giderek vazgeçilmez bir ögesi olmuştur. Bu fotoğraflardan yola çıkarak denilebilir ki dönemin yazılı mecralarında anlatılan saatler, İstanbulluların evlerinin salonlarında gerçekten de kendilerine yer bulmuşlar ve görünür olmuşlardır.

Şekil 14. 19. Asırda İstanbul'da Bir Ev (Şenyurt, 2018, s.45)

3.2.Salonun Diğer Eşyaları Üzerinden İnşa Edilen Modern Zaman Kavrayışı

Yazılı mecralarda ve illüstrasyonlarda salonda değişik pozisyonlarda yer alan saatlerin mutlak varlığı gündelik hayatta yeni zaman kavrayışının inşası için çok önemlidir. Bununla birlikte modern zaman kavrayışı en az mekanik saatler kadar salondaki diğer mobilya ve eşyalar çerçevesinde de inşa edilmiştir. Çünkü yazılı mecralarda Avrupalı eşya ve mobilyalarla döşenmesi gerektiği belirtilen salonlarda, İstanbullulara yeni bir yaşam tarzı sunulurken, bu mekanın gündelik temposu da eşya ve mobilyaların talep ettiği zaman dilimlerine göre ayarlanmıştır. Diğer bir deyişle salonlardaki Avrupalı eşyalar burada programlanması gereken zaman dilimlerini de temsil ederler. On dokuzuncu yüzyılda bu eşyaların sıklıkla kullanıldığını ve birincil kullanım işlevlerini her zaman yerine getirdiğini söylemek zor olsa da bu eşyaların salonda yer almaya başlaması değişime dair yine de önemli bir göstergedir. Yemek masası, kitaplık, kütüphane, kanep, piyano gibi eşyalar salonda öylece yer alan eşyalar değildir. Onlar gündelik yaşamda daha büyük değişikliklere işaret etmeleri bağlamında önemlidir ve bu da tartışılması gereken diğer bir konudur. Salonda yer alan bu eşyaların her birinin kullanımı için zaman organize edilecektir. Bu mekânda belirli bir kompozisyonda yer alan eşyalar, hane halkının yaşamı için gereklilik ve teşhir amacıyla kullanılırken, bir taraftan da belirli bir zaman programı talep ederler. Dolayısıyla eşyaların ürettiği yeni zaman talepleri

yemekten çalışmaya, eğlenceden sosyalleşmeye kadar pek çok pratiği değiştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda İstanbul evlerinin salonlarına giren her yeni eşyayı, çeşitli anlam katmanlarından oluşan simgesel eylemler bütünü olarak görmek gerekmektedir.

Örneklerle konuyu aydınlatmak mümkündür. Duben ve Behar'a göre (2014, s. 219), köklü alışkanlıkların değişimine yönelik en güçlü itki, ailenin gündelik yeme içme alışkanlıklarında görülmektedir. Geleneksel Osmanlı evinde yemek çok işlevli bir odanın ortasında büyük bir tepsinin etrafında yenmiştir. Bu evlerde yemek masası veya salonla ilişkisi bulunan bir yemek odası (Salon et salle é manger) yoktur. Söz konusu yeme kültürü ve alışkanlıkları, yerde yenen yemeğin yemek masasına aktarılmasıyla ve yemek odasının düzenlenerek salonla ilişkilendirilmesiyle değişmeye başlar. Artık yemek yeme yerden yükseltilmiş bir platformda, bir masanın etrafında toplanarak gerçekleşir (Tanyeli, 1996, s. 288-290)¹⁶. Bu noktada yemek masası, yemek zamanını programlamasıyla da modern zaman kavrayışının inşasında önemli bir rol oynamıştır. On dokuzuncu yüzyıla kadar belli saatte yemek yeme alışkanlığı yokken ve aile büyüklerince belirlenen zamana göre yemek yenilirken, modern zaman kavrayışıyla birlikte yemek masası etrafında, belirli bir zaman diliminde yemek yeme etkinliği düzenlenmeye başlamıştır (Işın, 1987, s. 13-20). Yazılı mecralar yemek yapma, yemek yeme, yemek masası düzenlemenin gerekliliklerini anlatırken aynı zamanda "bir kişi kendisini her gün aynı saatte yemek yemeye alıştırmalı" şeklindeki öğütlerle de yemek zamanının programlanmasına yardımcı olmuşlardır (Şekil 15 ve 16)¹⁷. Böylelikle salonda yer alan yemek masasının talep ettiği zaman dilimiyle birlikte ailede yemek yeme alışkanlıkları belirli bir zaman diliminde yapılarak daha rasyonel bir hale getirilmiştir.

Şekil 15. İdâre-i Beytiyye kitabında yer alan yemek masası düzenleme illüstrasyonu (Şehbâl Dergisi, 1912, s.21)

Şekil 16. Bir masa etrafında yemek yiyen aile (Nazım, 1915-1916, s.41)

¹⁶ On dokuzuncu yüzyılda bazı evlerde yemek masası olmasına rağmen, zaman zaman hala sininin kullanıldığı da belirtilmiştir. Dolayısıyla pek çok kullanım eşyasında olduğu gibi yemek masasının da her ev için aynı hızla benimsenen bir eşya olmadığını, geçişte belirli bir süreç yaşandığını düşünmekte yarar vardır. Örneğin 1912'de bürokrat bir ailede doğan Semih Bey, değişimin çocukluğunda başladığını, evlerinde yemek masası olmasına rağmen zaman zaman sininin kullanıldığını belirtmiştir (Duben ve Behar, 2014, s. 221).

¹⁷ Yemek masası güzelce silindikten sonra tabaklar yerleştirilir. Tabaklar bardaklar, sürahiler karşılıklı ve tertipli olarak yerleştirilir. Her takımın önünde birer dilim ekmek bulundurulur. Velhasıl tekmiil sofraya aile fertlerine latif ve iştah verici bir şekilde tanzim edilmelidir. Aile halkının iştahını açmak üzere sofranın temiz ve süslü olmasına dikkat edilmelidir. (Nazım, 1923, s. 79).

Tıpkı yemek masası gibi yazılı mecralarda salonlarda bulunması gerektiği ifade edilen diğer bir eşya da kitaplıktır. Söz konusu dönemde yazılı mecralarda çok sayıda kitaplığın reklamının yapıldığı görülmektedir (Şekil 17). Salonlarda kitaplığa sahip olmak iki şeyi göstermektedir. Kitaplık ilk olarak salonda okuma yapmak veya çalışmak için ayrılmış bir bölüme sahip olunduğunu gösterir. İkinci olarak da salon faaliyetlerinin bir parçası haline gelen edebiyat sohbetlerinin gerçekleştirildiğine ve bu sosyal etkinliğe ayrılacak zaman diliminin tayin edildiğine işaret eder. Çünkü rasyonel yaşam tarzı insan hayatında okumayı, okuduğunu paylaşacak sosyal ortamlar yaratmayı ve çalışmayı önclemiştir. Salonda bulunan kitaplık ve kütüphaneler edebiyat bağlamında konuşulabilecek sosyal bir ortam oluşturarak modern bir etkinlik talep ederler. Yazılı mecralarda salonlarda yer alması gerektiği vurgulanan kitaplık, on dokuzuncu yüzyılın sosyal çevresinde edebiyat sohbetlerinin yapılmasıyla ilişkilidir¹⁸ ve bir salon mobilyası olarak evlere dahil olan bu eşya aracılığıyla okuma ve çalışma zamanı da gündelik rutine ve programa dahil edilmiştir.

Şekil 17. Maison Baker'in vermiş olduğu ayaklı kitaplık reklamı (Şehbâl Dergisi, 1912, s.23)

Bunun yanı sıra piyano, gramofon, fonograf gibi sosyal bir eğlence platformu sunan eşyaların da yazılı mecralarda salonlarda yer alması gerektiği ifade edilmiş ve sık sık reklamları yapılmıştır (Şekil 18 ve 19). Özellikle piyano, salonların vazgeçilmez çağdaşlık fetişi olarak görülmüş bir mobilyadır¹⁹ ve salon sahibinden yeni bir zaman dilimi talep eder. Salon bu enstrümanla gerçekleştirilen dinletiler için ayrılmış bir mekandır ve bu dinletiler belli bir zaman diliminde gerçekleştirilmeleriyle mekânı programlı hale getirirler. Salon bu türden modern zaman etkinliklerinin yeni Avrupalı eşyalar çerçevesinde gerçekleştirildiği ve belirli bir zaman diliminde programlandığı bir mekandır artık. 1910'larda Abdülmecid Efendi'nin çizdiği bir tabloya, enstrümanlarla birlikte saat ögesi de dahil edilmiştir. Osmanlı üst sınıfına ait olduğu düşünülen bir konağın salonunda gerçekleşen eğlencenin tasvir edildiği tabloda pek çok Batılı enstrümanla birlikte en az bunlar kadar dikkat çeken sağ üst köşedeki duvar saati, aynı zamanda enstrüman çalanlara salondaki zamanın programlandığını hatırlatır niteliktedir.

¹⁸ Salonların edebiyat sohbetleri yapılan sosyal ve kültürel bir etkinlik mekânı olarak kullanımı hakkında Nora Tataryan Aslan'ın çalışmalarına bakılabilir. Örneğin bkz. (Aslan, 2023, s. 35-46).

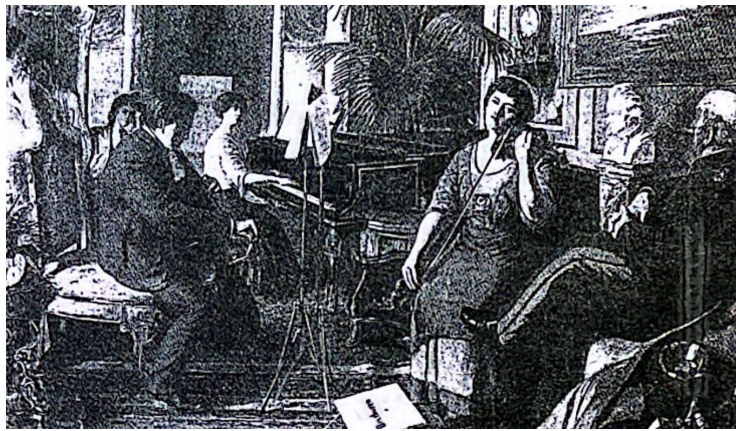
¹⁹ Çünkü diğer enstrümanların tersine piyano, kolayca başkalarına gösterilebilen bir simge-mobilyadır ve pahalılığından ötürü ise sahibine önemli bir prestij kazandırır. (Tanyeli, 1996, s. 291).

Şekil 18. Piyano reklamı (Saâdet Gazetesi, 1887, s.4)

Şekil 19. Gramofon reklamı (Rumeli Gazetesi, 1911, s.4)

Şekil 20. Abdülmecid Efendi'nin bir tablosu (Tanyeli, 1996, s.289)

Salonda yer alan belirli eşyalar aracılığıyla zamanın nasıl programlandığını anılardan da izlemek mümkündür. Örneğin Müslüman bir bürokrat olan Macar Osman Bey/Paşa'nın kızı Nigâr Hanım'ın salonu bu türden modern etkinliklere kapılarını açan bir yerdir. Hikmet Feridun Es (2010, s. 274), Nigâr Hanım'ın salonunda sanat ve edebiyat etkinlikleri gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Yine Es'in (2010) anılarında, Nigâr Hanım'ın salonunda manzum piyeslerin okunduğu, Nigâr Hanım'ın misafirlerine bazen piyano ile bazen diğer klasik Türk müziği aletleriyle müzikler icra ettiği de ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere Nigâr Hanım salonda bulunan piyanonun talep ettiği zaman dilimini karşılamış ve misafirlerine piyano çalarak zamanı ve mekanı organize etmiştir. Yine burada yapılan edebiyat sohbetlerinin de okumaya ayrılan zaman dilimiyle ilişkili olduğunu söylemek gerekir. Konuyla ilişkili bir başka örnek Çankırılı zengin bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Tevfik Fikret'in salonudur. Anar (2012, s. 134), Tevfik Fikret'in Aksaray'da, Ağayokuşu'nda bulunan konağının salonunda, belirli periyotlar çerçevesinde (haftada bir) gerçekleşen toplantıların 1901'den önce düzenlendiğini belirterek, bu toplantılarda yalnızca sanat ve edebiyat sohbetleri yapılmadığını, aynı zamanda musiki terennümlerinin de icra edildiğini ifade etmiştir. Bu etkinliklerin yanı sıra konağın büyük salonunda henüz piyasaya sunulmamış, müsvedde halindeki romanların da okunduğuna Anar'ın (2012, s. 132-145) anlatımından ulaşılabilmektedir. Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarının oğlu olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Mercan'daki Mehmed Emin Paşa Konağı'nın salonunda ise haftada iki kez olmak üzere Cuma ve Pazar günleri toplantılar yapılmıştır (Anar, 2012, s. 161-171). Salı günleri ise konağın salonu musiki terennümleri için açıktır. Yani salon, haftanın belirli günlerinde müzikle, diğer günler ise edebiyatla alakalı bir etkinlik için programlanmıştır. Sonuç olarak, bütün bu örnekler, salonun kullanım biçimlerinde, yeni Avrupalı eşyaların ve bunlarla ilişkilendirilerek organize edilen zamanın büyük bir etkisi olduğu göstermektedir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Bu makalede, on dokuzuncu yüzyılda değişen zaman kavrayışı, Osmanlı'nın yazılı mecraları aracılığıyla İstanbul evlerinin salonları üzerinden incelenmiştir. Çoğu kez üzerine hiç düşünülmemeyen ancak gündelik yaşantımızın merkezinde yer alan zaman üzerine düşünmek ve bunun mekâna tezahürünü ortaya koymak için yeni bir perspektif sunan bu çalışma, evlerin salonlarının zamansal bağlamda nasıl programlandığına odaklanmıştır. Geleneksel zaman kavrayışının kırılmasıyla birlikte modern zaman kavrayışının inşa süreci pek çok açıdan yeni sosyo-kültürel konstrüksiyonlar üretmiş ve mekânı da modern zaman kavrayışının inşasıyla yeniden biçimlendirmiştir. Bu doğrultuda makalede ilk olarak Osmanlı'nın yeni zaman kavrayışının gündelik yaşam rutinine nasıl dahil edildiği incelenmiştir. Yazılı mecralarda o dönemde zaman öncelikli olarak mekanik saatler üzerinden anlatılmış ve toplumun gündelik rutininde bir gereksinim haline geldiği vurgulanmıştır. Yine bu metinlerde zamanın doğru ve dakik kullanılmasının önemli olduğuna, saatlerin bireylere bu anlamda bir dakiklik kazandırdığına dikkat çekilirken, didaktik söylemlerle de modern zaman kavrayışı inşa edilmeye başlamıştır. Saatlerin kullanılmasıyla birlikte Osmanlıların gün zamanını tarif etme halleri değişmiş ve gündelik tempo soyut zaman ölçeğinde programlanır hale gelmiştir. Kentsel mobilite, eğitim sisteminde yaşanan değişiklik, modern etkinliklerin düzenlenmesi gibi yeni deneyimlerin icra edildiği kamusal alanların biçimlenişinde modern zaman kavrayışı büyük bir pay sahibidir. Bu durum giderek doğru ve dakik bir biçimde zamanı ölçmeyi gerekli kılmış ve her birey için ortak bir saat kullanımını gerektirmiştir.

Makalenin devamında değişen zaman kavrayışının izlerinin somut örnekleri, İstanbul evlerinin salonlarında aranmıştır. Çünkü on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine yaklaşırken kamusal alanlarda zamanın yönetimi ne kadar önemliyse, evde de aynı düsturla hareket etmek o kadar önemli hale gelmiştir. Buna göre ev idaresini anlatan yazılı mecralarda salonların görünür yerlerinde saatlerin teşhir edilmesi gerektiği yazar. Ev idaresi kitaplarında salonlarda saatlerin bir konsol veya şömine üzerinde bulunması gerektiği ifade edilirken reklamlarda saatlerin salonlarda kullanılması gerektiğine dair ifadeler bulunur. Bu noktada mekanik saatlerin konsolla ve şömine ile birbirleriyle ilişkili olarak salonlarda yerini almış olması, bu birlikteliğin lüks ve prestij ürettiğinin göstergesidir. Öte yandan yazılı mecralarda salonla birlikte anlatılan ve her salonda bulunması icap eden yeni Avrupalı eşyalar da yeni zaman talepleriyle salonun programlanarak organize edilmesinin yolunu açmıştır. Yazılı mecralarda anlatılan salonlar, İstanbullulara yeni bir yaşam tarzı sunarken, salonlarda belirlenen gündelik tempo da eşyalarla ilişkili olarak okuma zamanı, yemek zamanı, eğlence zamanı, misafir ağırlama zamanı gibi bölümlere ayrılmıştır. Kısacası salon, başlı başına kendi mutlak varlığıyla hane halkının gündelik rutinini yeni zaman kavrayışıyla tanımlamasına aracılık etmiştir. Burası adeta Osmanlı ailesine yeni modern deneyimleri gerçekleştirmek için ayrılması gereken zamanın bir temsilidir. Viziteler, müzikli ve müziksiz suareler, balolar salonda düzenlenen modern etkinliklerindendir ve belirli gün ve saatlerde bu mekân kapılarını misafirlere açmaktadır. Evlerin ve dolayısıyla salonun belirli bir kabul günü olması gerekmiştir ve salonlarda belirli gün ve saatlerde gerçekleştirilen modern etkinliklerde kimi zaman piyano çalınmış, kimi zaman edebi eserler okunmuş kimi zaman ise yemekli davetler verilmiştir. Bu türden etkinliklerle birlikte yeni yaşam ve bu yaşamın gerçekleştiği mekanlar, modern zaman kavrayışıyla programlanmış ve biçimlenmiştir. Salon, tıpkı modern zaman kavrayışının kendisi gibi yeniden inşa edilmektedir.

Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunduklarını beyan etmektedirler.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

Abaloğlu, Y. N. (1911, Ağustos 27). "Gramofon Reklamı" [Fotoğraf]. Rumeli Gazetesi, 523, 4.

Ahmed İhsan. (1902, Kasım 17). "Salon, mektep ve yazıhanelere mahsus duvar saati reklamı" [Fotoğraf]. Servet-i Fünûn Dergisi, 604, 8.

Ahmed İhsan. (1908, Aralık 5). "Salonlarda kullanılan konsol ve masa saati takımları" [Fotoğraf]. Servet-i Fünûn Dergisi, 170, 1.

Ahmet Cevdet. (1894, Aralık 19). "Selvacıyan Mağazası'nın Saat Reklamı" [Fotoğraf]. İkdâm Gazetesi, 4.

Ahmet Fethi Bey. (1887, Ağustos 2). "Piyano Reklamı" [Fotoğraf]. Saâdet Gazetesi, 784, 4.

Ahmet Mithat Efendi. (2016). Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahud Alafranga. İstanbul: Dergâh.

Altın, E. (2013). Rationalizing Everyday Life In late Nineteenth Century Istanbul C.1900. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). New Jersey Institute Of Teknology, New Jersey.

Altınışik, I. U. (2012). Osmanlı'da Zaman-Mekân Kavrayışının Değişimi ve Mimarlık. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Anar, T. (2012). Mekândan Taşan Edebiyat Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri. İstanbul: Kapı.

Aslan, N. T. (2023). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Bir Kültürel Üretim Mekânı Olarak Salon. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız (Ed.), Ev: Tarihsel, Toplumsal ve Sembolik Bir Mekân Olarak Anlamı ve Dönüşümü içinde (s. 35-46). Ankara: Nika.

Çağbayır, Y. (2007). Salon. İçinde Ötüken Türkçe Sözlük, (2b., s. 4045). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çelik, Z. (1986). The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century. Seattle: University of Washington.

Dohrn, G., Rossum, V. (2023). Zaman. Scott Hamish (Ed.), İ. H. Yılmaz (Çev.), Erken Modern Avrupa Tarihi Esaslar içinde (s. 269-303). İstanbul: Vakıf Bank Kültür Vakfı.

Duben, A., Behar C. (2014). İstanbul Haneleri Evlilik Aile ve Doğurganlık 1880-1940. Nuray Mert (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Düzgün Top, D., Özkaya, H. G. (2024). Rethinking the salons in nineteenth-century Istanbul houses conceptualised in written media. Middle Eastern Studies, doi: <https://doi.org/10.1080/00263206.2024.2347671>

Es, H. F. (2010). Bugün De Diyorlar Ki. İstanbul: Ötüken.

Frederick, H. (1913). The New Housekeeping. Efficiency Studies in Home Management. New York: Doubleday.

Giddens, A. (2020). Modernliğin Sonuçları. E. Kuşdil (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.

Harvey, D. (1996). Postmodernliğin Durumu. Sungur Savran (Çev.), İstanbul: Metis.

Haşim A. (2004). Müslüman Saati. M. Ünlü (Ed.), Ahmet Haşim Düzyazıları içinde (s. 131-133). İstanbul: İnkılap

Hüseyin Cahid. (1912, Temmuz 23). "Alaturka ve alafranga saatleri bir arada gösteren İsviçre saatinin reklamı" [Fotoğraf]. Tanin, 1400, 5.

Hüseyin Remzi Bey. (1891). Mir`atü'l-Beyt. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Işın, E. (1987). Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet Âdab-ı Muaşeret. Tarih ve Toplum, 48, 13-20.

İbn-ül-Hakkı Tâhir Bey. (1907, Şubat 14). "Mühim İlan' başlığıyla verilen bir illüstrasyon" [Fotoğraf]. Hanımlara Mahsus Gazete, 17, 3.

İhsanoğlu, E. ve Günergun, F. (1996). Osmanlı Türkiye'sinde Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş. X. Ulusal Astronomi Kongresi'nde sunulan bildiri, İstanbul.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, "Tevfik Fikret'in evinin şöminesi ve üzerinde bulunan saat" [Fotoğraf]. Fotoğraf No: BEL_Mtf_000598

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK). "Batılı tarzda mobilyalarla döşenmiş Rokoko üslubunda bir salon" [Fotoğraf]. Fotoğraf no:90705-0061.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK). "Batılı tarzda düzenlenmiş salon örneği" [Fotoğraf]. Fotoğraf no: 90705-0057.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK). "Avrupalı mobilyalara eşlik eden duvar saati" [Fotoğraf]. Fotoğraf no: 90705-0055.

Mehmed Tahir. (1902, Mart 27). "Salonlarda kullanılan konsol ve masa saati takımları" [Fotoğraf]. Ma'lumât Dergisi, 331, 16.

Mehmed Tahir. (1903, Mayıs 14). "Ma'lumât dergisinde yayımlanan salon görseli" [Fotoğraf]. Ma'lumât Dergisi, 385, 4.

Mehmed İzzet. (1908). Malumat-ı Nafi'a ve Medenniyye-yi Cami. İstanbul: Kanaat.

Mehmet Rifat. (1885-1886). Tedbîr-i Menzilden Hane Bahsi. İstanbul: Mihran.

Moltke, V. H. (1969). Moltke'nin Türkiye Mektupları. H. Örs. (Çev.). İstanbul: Remzi.
Navaro-Yaşın, N. (2000). Evde Taylorizm "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ev İşinin Rasyonelleşmesi (1928-40). Toplum ve Bilim, 84, 51-74.

Nazım. (1915-1916). İdâre-i Beytiyye, " Bir masa etrafında yemek yiyen aile" [Fotoğraf]. İstanbul: Garoyan.

Özyalvaç, Ş. P. (2015). İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Saadeddin, H. (1912, Mart 14). "İdâre-i Beytiyye kitabında yer alan yemek masası düzenleme illüstrasyonu" [Fotoğraf]. Şehbâl Dergisi, 71, 21.

Saadeddin, H. (1911, Mart 14). "Maison Baker'in vermiş olduğu ayaklı kitaplık reklamı" [Fotoğraf]. Şehbâl Dergisi, 71, 23.

Sadıklar, F. (2019). Osmanlı Kız Mektepleri Müfredatı ile Mir'âtü'l-Beyt İçeriğinin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Artvin Çoruh Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.

Şemseddin Sami. (1894, Ocak 25). "Selvacıyan Mağazası'nın Saat Reklamı" [Fotoğraf]. Sabah Gazetesi, 1599, 4.

Şenyurt, O. (2018). Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları Osmanlı'da Mimari Mekân ve Yaşam. İstanbul: Doğu.

Hüseyin Cahid. (1911, Ağustos 24). "Salonlarda kullanılan konsol ve masa saati takımları" [Fotoğraf]. Tânin Gazetesi, 1070, 8.

Tanyeli, U. (1996). Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma-Modernleşme: Yeni Bir Simgeler Dizgesinin Oluşumu. Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme=Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective içinde (s. 284-297). İstanbul: Ofser.

Tanyeli, U. (2015). Sınıraşımı Metinleri: Osmanlı Mekânının Peşinde 15.-19. Yüzyıllar. İstanbul: Akın Nalça.

Yaşar, F. T. (2019). Geç Dönem Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları. Türkiye Mecmuası:Journal of Turkology, 29, 591-620.

Zarifi, Y. (2021). Hatıralarım Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920. K. Skotiniyadis (Çev.). İstanbul: Literatür

İnternet Kaynakları

URL-1:<http://www.eskiistanbul.net/7282/topkapi-sarayi-bagdat-kosku-icinden-gorunum-guillaume-berggren-fotografi> Erişim tarihi: 10.04.2024

URL-2: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/91832---0001.jpg> Erişim tarihi: 15.03.2024

Gelecek, Metaverse, Mimarlık ve Yapım Endüstrisi**

Kazime Elif AKTURAN ¹, Esin KASAPOĞLU ^{2*}

Öz

Kabuğundan çıkması aya ayak basarak başlayan insanoğlunun, farklı evren arayışına olan ilgisi devam etmiş, günümüzde ise adını giderek daha fazla duymaya başladığımız “metaverse” kavramı ile insanların evinde otururken farklı evrenlere gidebilmesi konuşulmaya başlanmıştır. Aslında bir oyun platformu olarak tanımlanabilecek olan metaversenin içerisinde birçok evren olup, yapım endüstrisi ve mimarlık dahil birçok farklı endüstrinin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu çerçevede, internette yaşanan yeni gelişmelerle gündeme gelen metaverse ve teknolojilerinin tanıtılması, bugünden ileriye bakarak metaversenin mimarlık ve yapım endüstrisinin geleceğinde nasıl konumlanacağına yönelik bir değerlendirme yapılması düşüncesinden yola çıkılmıştır. Bu çalışma kapsamında, metaverse kavramının mimarlık ve yapım endüstrisi üzerinde olabilecek etkileri, getireceği yeni uygulamalar ve değişimler üzerinde konu ile ilgili uzmanların görüşlerini alarak ve yapılan kaynak taramasıyla destekleyerek geleceğe yönelik bir öngörü sunmak amaçlanmaktadır. Metaversenin mimarlık ve yapım endüstrisindeki olası etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan soru kağıdı, açık uçlu on bir sorudan oluşmaktadır. Metaverse hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olduğu düşünülen yedi katılımcıya ulaşılabilmiş, her biriyle görüşülmüştür. Görüşmeler sonucunda elde edilmiş olan verilerin değerlendirilmesi için nitel veri çözümlemesi kullanılmış, içerik çözümlemesiyle ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bir sonraki aşamada, elde edilen bulgular metaverse, mimarlık ve yapım endüstrisi bağlamında SWOT çözümlemesi yapılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler metaversenin yapım endüstrisinde gerçek dünyanın deneme mekanı olarak kullanılacağını göstermektedir. Çalışmanın yedi katılımcının görüşlerine yer vermesi, her birinin farklı alanlardan olması araştırmanın en önemli sınırlaması olup, konu hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi kişi sayısının az olmasından kaynaklanmaktadır. Yapım endüstrisinde yenileşimci (inovatif) uygulamaların kullanılmasının, metaverse teknolojileri kapsamında, zaman, maliyet ve iş gücü değişkenlerinde kazanım sağlanacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte, içinde bulunduğumuz koşullarda altyapı teknolojilerinin yetersiz olmasının, bugün için gerçek metaverse deneyimi yaşamadığımız sonucunu da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, metaverseyi tam olarak deneyimlememize kadar olacak sürecin gerekli yatırımların yapılacağı ‘geleceğe hazırlık’ dönemi olacağı, altyapı teknolojilerinin hazırlanacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık, Yapım Endüstrisi, Gelecek, Metaverse, Teknoloji

¹ İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Rektörlüğü, Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı İstanbul, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-9118-7477)

² İstanbul Kültür Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-0530-1422)

*İlgili Yazar/Corresponding author: ekasapoglu@iku.edu.tr

**Bu çalışma Prof. Dr. Esin Kasapoglu danışmanlığında Metaverse’ün Yapım Sektöründeki Etkilerinin İncelenmesi başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, Türkiye). İlgili araştırma T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 17.11.2022 tarihli ve 2022/152 sayılı karar izni ile yapılmıştır.

Future, Metaverse, Architecture and Construction Industry

Abstract

The interest of human beings, who started to come out of their shell by stepping on the moon, continued, and today with the concept of "metaverse", whose name we are hearing more and more, started to talk about people's ability to go to different universes while sitting at home. In fact, metaverse, defined as a game platform with many universes, and managed to get noticed by many different industries, including the architecture and the construction industry. In this context, the basic idea is to introduce the metaverse and its technologies, which come to the fore with the new developments in the internet, and to make an evaluation of how the metaverse will be positioned in the future of the architecture and construction industry by looking forward from today. Within the scope of this study, the goal is providing a prediction for the future of the architecture and the construction industry by obtaining the opinions of experts on the subject and supporting it with a literature review on the possible impacts of the metaverse and the new applications and changes it will bring. A questionnaire with eleven open-ended questions prepared to evaluate the possible impacts of the metaverse on the future of the architecture and the construction industry. Within the frame of this study, interviews were conducted with seven participants from different fields of the architecture and the construction industry who had sufficient knowledge of the metaverse. The data obtained from the interviews evaluated with qualitative data analysis, and it examined in detail with content analysis. In the next step, the findings about metaverse, the construction industry and architecture evaluated with SWOT analysis. The results showed that metaverse will be used in the architecture and construction industry as a real-world test space in the future. The basic limitation of the study is number of participants with a total of seven people, although all of them from architecture and construction industry each of them from different fields, and it is because of the insufficient number of people having sufficient knowledge about the subject. When innovative applications in the architecture and construction industry within the frame of metaverse technologies will be used savings on time, cost, and workforce are expected. However, based on the results obtained we do not have a real metaverse experience, as there is no access to the infrastructure technologies required for accessing and using metaverse technologies today. In this framework, it is foreseen that today we are in a period of 'preparation for the future which will pass until we fully experience the metaverse' meaning investments will be made that will allow the preparation of infrastructure technologies.

Keywords: Architecture, Construction Industry, Future, Metaverse, Technology

1. Giriş

Sanayi Devrimi insanlık tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte olup, yarattığı ivme ile teknolojik gelişmeler kaçınılmaz olarak günümüzde de devam etmektedir. 1764 yılında buharla çalışan makinenin ilk kez kullanımı, Sanayi Devrimi'nin tetikleyicisi ve Endüstri 1.0'ın başlangıcı olmuştur (Pilevari ve Yavari, 2020, s. 46). Endüstri 2.0 dönemi, dünyaya bambaşka bir "aydınlatma" yaşatmış olup, elektriğin 1752 yılında, elektriğin üretilebileceğinin ise 1800 yılındaki keşfi ile başlayarak 1980'lere kadar devam etmiştir (Özden, 2022, s. 36). 20. yüzyılın son yıllarında, 1980'lerden sonra başlayan Endüstri 3.0 dönemi ile makinelerin bilgisayarlar ile kontrol edilebilmesiyle kısmi otomasyon endüstrileri ve tüm üretim sürecinin insan eli değmeden otomatikleşmesi noktasına gelinmiştir (Vinitha, 2020, s. 3957). Yaşanan son gelişmeler 4.0 kavramını ortaya çıkarmış, bulut bilişim, 3B yazıcılar, nesnelerin interneti ve otonom

robot teknolojilerinin kullanılması gündeme gelmiştir. Endüstri 4.0'te iş alanlarında maliyet ve iş gücünde tasarruf sağlanırken üretim ve verimlilikte artma hedeflenmektedir (Sarıcıoğlu, vd., 2021, s. 12). Kısa bir süre sonra başlayacak olan Endüstri 5.0 dönemi insan elinin değmediği makinalarla üretim yapılmasının gündeme gelmesiyle ortaya çıkmış olup günümüzde de devam etmektedir (Javaid, vd., 2020, s. 507).

1990'lardan bugüne kadar internetin büyümesiyle birlikte, kullanıcılara siber uzayda daha fazla sanal etkileşimle deneyimler sunmak için çeşitli yenilikçi teknolojiler yaratılmıştır. Bu bağlamda metaverse, gelişmekte olan birçok teknolojiden beslenen, paylaşılan bir sanal dünya olarak tanıtılmıştır (Huynh-The, vd., 2023, s. 1). İnsanların yaşamı fiziksel dünyadaki gibi deneyimleyecekleri, ortak bir paylaşım alanında diğer avatarlar ya da sayısal ikizlerle iletişim kuracakları, üç boyutlu ve kalıcı bir sanal dünya olarak tanımlanan metaverse, internetin sonraki aşaması olarak da görülmektedir (Baltacı, 2023, s.373). Bilgi çağında teknolojinin getirdiği bu gelişmeler oyun endüstrisinde başlamış olup (Kshetri, 2022, s. 12), günümüzde ise oyun endüstrisi dışında başka alanlarda da etkisini göstermektedir. 2020 yılında COVID-19'un tüm dünyada herkesin evlerine kapanıp karantina ortamlarında yaşamaya başlaması ile de fiziksel olarak kapalı alanda vakit geçirmek zorunda kalmaları, insanlara iletişim kurma ve genel ağ ortamını kullanmada yeni beceriler katmış, bu durum aynı zamanda sanal gerçeklik ortamlarında var olma düzeylerinin de kuvvetlenmesini beraberinde getirmiştir (Damar, 2021, s. 172). Günümüzde metaverse ortamına katılmak internet bağlantısı olan herhangi bir aygıt yeterli olabilmektedir. Bununla birlikte, gelecekte günümüzden çok daha gelişmişmiş bir dünyada, 3 boyutlu modellenen sanal bir ortamda, kendimizin seçtiği sayısal bir avatar ile var olacağımız öngörülmektedir. Söz konusu sanal ortam, sayısal ve fiziksel ortamın harmanlanmasını sağlayan artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojileri üzerine inşa edilmiş bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Güler ve Savaş, 2022, s. 293). Yeniliklere yavaş uyum sağlayabilen yapım endüstrisinde bile, COVID-19'un müşteriler ve yapım şirketleri üzerinde etkisi olmuş, yöneticiler üzerinde sayısal çözümler arama konusunda yüksek baskı oluşturmuş ve uzaktan çalıştırılabilen veya uzaktan kontrol teknolojilerine olan gereksinim konusunun haklı olduğu durumlarda olabileceği görülmüştür (Orzel ve Wolniak, 2022, s. 3).

Bu çalışma kapsamında yapım endüstrisinde yeni bir kavram olan metaverse ile metaverse ortamının gelecekte yapım ve mimarlık alanları üzerindeki olası etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Günümüzde metaverse kavramının Türkçe'deki karşılığı tartışılmaya devam edildiği, kapılar, öte evren, sanal evren gibi henüz netlik kazanmadığı için (Karakoç, 2022, s.11) bu çalışma kapsamında "metaverse" olarak kullanılacaktır. Bu araştırmada, metaversenin yaşamımıza girmesiyle mimarlık ve yapım endüstrisi çerçevesinde ne tür değişimler ve gelişmeler olmasının beklendiği, uzman görüşleri ve kaynak taramalarından elde edilen veriler yardımıyla değerlendirilecektir.

2. Metaverse'ün Tanımı ve Gelişmesi

Yaşanan son gelişmeler ışığında yeni nesil iletişim ağı olarak ortaya çıkan metaverse kavramı sanal gerçekliğin ötesinde bugüne kadar olmayan etkileşimlerle gündem yaratmayı başarmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri kavramları arasında görece yeni kabul edilebilecek olan metaverse sözcüğü ilk olarak, 1992 yılında yayınlanan Neal Stephenson'ın yazdığı Parazit (Snow Crash) adlı romanda geçmektedir (Ergüney ve Tepe, 2023, s. 1180; Liu, vd., 2023, s. 1). Metaverse, romanda bir sanal gerçeklik (VR) alanı olarak, 3 boyutlu ortamlar ile avatarların arttırılmış gerçeklik teknolojileri yardımıyla betimlendiği, fiziksel dünya ile de sıkı bağlantısının olduğu vurgulanarak tanımlanmaktadır (Dwivedi, vd., 2022, s. 2; Zhang, vd., 2022, s. 2). Metaverse

kavramının sözcük olarak karşılığına baktığımızda, İngilizce ötesi anlamındaki "meta" ön eki ve evren anlamındaki "universe" sözcüğünün kısaltması olan "verse" ile birleşimi olup, fiziksel dünyanın ötesinde bir evren olarak açıklanmaktadır (Dionisio, vd., 2013, s. 34-6; Far ve Rad, 2022, s. 10). Kavramın yaygınlık kazanmasının özellikle Facebook'un adının 'Meta' olarak değiştirilmesiyle 2021 yılında başladığını söylemek mümkündür (URL-1). Şirket, bu değişimi metaverse ortamının internet ve dolayısıyla şirket için bir sonraki aşama olduğunu açıklayarak gerçekleştirmiştir (Kshetri, 2022, s 12).

Gerçek zamanlı olarak çevrimiçi sistemlerde çalışan bir altyapı üzerine kurulan metaverse ortamına, kullanıcılar istemli olarak erişmekte ve internet üzerinde yaratılmış bir sanal dünya ile sayısal avatar kullanarak etkileşime girmektedirler (Güler ve Savaş, 2022, s. 304). Metaverse, sanal zaman ve mekanın bir araya geldiği, gerçek dünyaya paralel olarak sayısal biçim ile oluşturulan paralel bir evren olarak da tanımlanmaktadır (Lv, vd., 2022, s 9). Genişletilmiş gerçeklik, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, karma gerçeklik, sayısal ikiz, yapay zeka, blok zincir teknolojisi, web 3 teknolojisi ve nesnelerin interneti ise metaverse ortamlarını oluşturan teknolojik bileşenlerdir. Genişletilmiş gerçeklik, bilişim teknolojileri alanındaki en yeni gelişmelerden olup, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve karma gerçeklik teknolojilerini kapsamaktadır. Söz konusu teknolojiler ile insanlar tamamen veya kısmen oluşturulmuş olan sayısal içerik ile etkileşime girmektedir (Lee, vd., 2021, s. 1). Artırılmış gerçeklik, kullanıcıların üzerine sanal nesnelerin, 3B/2B görüntüler, videolar ve seslerin, yerleştirildiği gerçek dünya ortamlarını görüntülemesine olanak tanıyan uygulamaları ifade etmektedir (Hughes, 2014, s. 3). Sanal gerçeklik, yazılım ve başlık aygıtları kullanılarak kişinin fiziksel dünya vizyonunu sayısal olarak üretilmiş sahneyle değiştiren bir teknolojidir (Mozumder, vd., 2022, s. 258). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçekliğin bir karışımı olarak tanımlanan karma gerçeklik teknolojisi, sayısal alanda oluşturulan sanal nesneler ile gerçek ortamdaki nesnelerin bir araya getirilmesi ve birbiriyle etkileşime girmesi olarak betimlenmektedir. Söz konusu teknolojiler ile insanlar fiziksel dünyada akıllı gözlükler ve başa takılan aygıtlar kullanarak etkileşimde bulunmaktadır (Güler ve Savaş, 2022, s. 305; Lee, vd., 2021, s. 7). Sayısal ikiz, gerçek dünyadaki karakterlerin metaverse ortamındaki yansıması olduğu için karakterlerin görünümüne ve duyularına gereksinim duyulmaktadır. 3 boyutlu görüntülerde farklı kıyafetler, saç stilleri ve yüz ifadeleri yaratılabilmektedir (Peng, vd. 2022, s. 9). Yapay zekanın net ve üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanımı bulunmamakla birlikte, makinelerin tipik olarak insan zekası gerektiren görevleri verimli bir şekilde, hatta daha verimli bir şekilde gerçekleştirebilmesi için insan zekasının benzerini bir makinede oluşturmaya çalışan bir bilgisayar bilimi dalı olarak tanımlanmaktadır (Mehan, 2022, s. 30). Genel olarak blok zincir teknolojisi, şifreleme teknikleri kullanılarak bir iş ağında birbirine bağlanmış olan kayıtlı işlemler ile izlenen varlıkların listesini içeren sayısal defter olarak tanımlanmaktadır (Huynh-The, vd., 2023, s. 7). Blok zincir teknolojisinin, metaverse ortamında veri hizmetleri ve varlık değişiminin güvenli ve güvenilir bir biçimde gerçekleştirilmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır (Fu ve Luan, 2023, s. 3590). Anlamsal web olarak da adlandırılan web 3.0 veri gizliliği konusundaki endişelerden doğmuş olup, kullanıcılar kendi kimlik, içerik ve verilerini denetleme olanağına sahip olmaktadır. Web 3 teknolojisi ile arama sonuçları daha doğru olarak bulunmakla birlikte, çeşitli kaynaklardan bilgi çıkarma ve bunların karşılaştırılması da mümkün olmaktadır (Kapan ve Üncel, 2022, s. 278). Elle veri girişine gerek kalmayacak olan web 3 teknolojisi, nesnelerin interneti, kablosuz internet ve giyilebilir teknolojilerin gelişimi ile verilerin kameralar, sensörler, vb. algılayıcı aygıtlar yardımıyla toplandığı, kendi aralarında toplanan veriler ile internet üzerinden iletişim yapan ve karar veren adresleri belirlenebilen makinelerin oluşturduğu bir ağ yapısı biçiminde tanımlanmaktadır (Güler ve Savaş, 2022, s. 306). Nesnelerin interneti (IoT), İnternet'in RFID, Sensör ve akıllı nesnelerle birleşimidir. Nesnelerin İnterneti, gerçek dünyadaki tüm

bilgileri sağlamak ve bunlara erişmek için "internete ait şeyler" olarak tanımlanabilir. Milyarlarca cihazın sisteme ilişkilendirilmesi beklenmete olup, ham verilerin anlamlı çıkarımlara dönüştürme sürecini de beraberinde getireceği düşünülmektedir (Atzori vd., 2010, s.2787).

3. Metaverse, Mimarlık ve Yapım Endüstrisine Yönelik Geçmişte Yapılmış Çalışmalar

Yapım endüstrisinde metaverse uygulamalarına yönelik yürütülmüş çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birini yürütmüş olan Karadağ (URL-4), metaverse ortamında terapi merkezleri, dans kulüpleri ya da farklı spor türlerinin yapılabildiği ortamlarda uzak yerlerdeki arkadaşlarla bir araya gelinerek sosyalleşebilecek mekanların tasarlanmasının söz konusu olduğuna değinmektedir. Bu uygulamaların tasarımında mimarlarla birlikte farklı uzmanlıklarındaki tasarımcılarla çalışmanın söz konusu olacağı, disiplinler arası çalışma gruplarına gereksinim duyulacağını belirtmektedir (URL-4). Jang ve Kim (2024, s. 22) Metaverse ortamında mimarlığa giderek artan ilgi, insanların gerçek dünyadaki faaliyetlerini sanal ortamda sürdürmek istemeleri, dinlenme, çalışma ve oyun için mimari alanlara duyulan gereksinimden yola çıkmışlardır. Elde ettikleri sonuçlar metaverse için bile çok sayıda binayı hızlı bir şekilde inşa etmek değil, binaları kullanıcıların tercihlerine ve ilgi alanlarına göre inşa etmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Tang ve Hou (2022, s. 446), kullanıcıların gereksinimlerini toplamak, mimari gereksinimleri belirlemek ve metaverse mimarisi için bir ön çerçeve oluşturmak amacıyla nitel bir kullanıcı çalışması yürütmüşlerdir. Bu çerçevede, kullanıcıların metaverse ortamındaki gereksinimlerini karşılamak için 3 boyutlu sanal görüntüler ile fiziksel mimari öğeleri bütünleştirecek stratejiler geliştirmeyi amaçlamaktadırlar (Tang ve Hou, 2022, s. 453). Ding vd. (2022, s. 55) metaverse ortamında öz düzenleyici mimarlık kuramını kullanarak, mimari tasarım ve yapımda kullanıcı-tasarımcı ortaklığında gerçekleştirilen yapım sürecini araştırmışlardır.

Kwok (2022, s. 112), sayısal mimari, mühendislik ve yapım alanında metaverse için geleceğin en büyük oyuncularından biri olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Mimarlık, mühendislik ve yapım endüstrisi için metaverse daha iyi anlaşılması gereken önemli bir teknolojik gelişme olarak belirtilmektedir. Endüstrideki paydaşların metaverse teknolojilerindeki hızlı gelişimin, genişlemesi ve küresel eğilimle eşleşmesi için geliştirmeye erkenden başlanmasının önemi üzerinde durulmaktadır (Kwok, 2022, s. 112). Mozumder vd. (2022, s. 5) ise yaptıkları çalışmada gelişmekte olan teknolojilerin katılımı ve ekosistemin aşamalı gelişimi ve iyileştirilmesiyle, metaverse sanal dünyalarının önümüzdeki yıllarda kökten farklı görüneceğini vurgulamakta olup, bununla birlikte, metaverse ile fiziksel dünya ve günlük hayatımızın bütünleşmesinden önce altından kalkılması gereken çeşitli zorlukların bulunduğunu belirtmektedir (Mozumder, vd., 2022, s. 5). Zang vd. (2023, s. 71), yapım endüstrisinde metaverse kullanımının artması ile gelecekte mimari eğilimlerdeki değişimi araştıran bir çalışma yürütmüşlerdir. Yazarlar, metaverse için önümüzdeki yıllarda insanların günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline geleceğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte metaverse ortamında, fiziksel dünyanın temel özelliklerini yalnızca yaratma ve benzetim yoluyla inşa edebilmenin söz konusu olacağı, insanların özgürce yaratabileceği sanal bir dünya olmayacağı sonucuna da varmaktadırlar (Zang, vd., 2023, s. 71). Waqar vd. (2023a, s. 3) ise Metaverse teknolojisinin bir iş bağlamında başarılı bir şekilde uygulanmasının altında yatan kritik etkenleri araştırmaktadır. Araştırma kapsamında, Bangladeş'teki mimarlık, mühendislik ve yapım endüstrisindeki deneyimli profesyonellerden toplanan veriler faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi yoluyla değerlendirilmektedir (Waqar, vd., 2023a, s. 3).

Yapılan kaynak taramaları sonucunda, metaverse ile yapım endüstrisinde ortaya çıkacak değişimlere yönelik yapılmış bazı çalışmalar olmasına rağmen, uzman görüşlerini toplayarak ve yapılmış araştırmalarla destekleyerek çözümleme yapan bir çalışmaya gereksinim olduğu belirlenmiştir. Teknolojinin hızlı geliştiği günümüz dünyasına uyum sağlamak, tüm iş kollarında olduğu gibi yapım endüstrisi içinde büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede çalışma, metaverse, yapım endüstrisi ve mimarlık arasındaki ilişki kapsamında ele alınmaktadır.

4. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

4.1. Araştırmanın Amacı

Ülkelerin verimliliklerini arttırmada önemli olan ve gelişmişlik düzeylerini etkileyen teknoloji, her alanı olduğu gibi yapım endüstrisini de etkilemektedir. Son dönemde internette yaşanan gelişmeler ve metaverse kavramının ortaya çıkması ile sayısal bir dönüşüm söz konusu olacak gibi görünmektedir. Bu çalışma kapsamında, metaverse kavramının mimarlık ve yapım endüstrisi üzerinde olabilecek etkileri, getireceği yeni uygulamalar ve değişimler üzerinde konu ile ilgili uzmanların görüşlerini alarak ve yapılan kaynak taramasıyla destekleyerek geleceğe yönelik bir öngörü sunmak amaçlanmaktadır. Eldeki verilerin derlenmesi, toplanması ve mimarlık ile yapım endüstrisi açısından bütün yönleriyle değerlendirilerek geleceğe şu ana kadar bildiklerimiz ve ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde ışık tutmak düşüncesiyle yola çıkılmıştır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada kullanılmış olan nitel araştırma yöntemi, veri toplama tekniklerinden başlıcaları olan gözlem, görüşme ve belge çözümlemesinin kullanıldığı, algı ve olayların var olan ortamda gerçekçi ve bütüncül olarak ortaya çıkartılması sürecini kapsayan araştırma olarak tanımlanmaktadır (Berber, 2017, s: 72-73; Tutar, 2023, s. 338). Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak “görüşme” yaygın kullanılmakta olup, veri toplanırken yapılan görüşmelerde sözlü iletişimden yararlanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 125). Söz konusu yöntemde araştırmaya katılımcılardan görüşme ya da gözlem yoluyla veri toplayarak başlanmaktadır. Toplanan veriler kategorilere veya temalara dönüştürülmektedir. Sonraki adımlarda oluşturulan temalar kişisel deneyimlerle veya konuyla ilgili var olan kaynaklarla karşılaştırılarak model, kuram veya genellemeler halinde geliştirilmektedir (Akman Dömbekçi ve Erişen, 2022, s. 147).

Araştırma, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 17.11.2022 tarihli ve 2022/152 sayılı karar izni ile yapılmıştır.

Metaverse son yılda gündeme gelen yeni bir konu olması nedeniyle bu alanda ortaya konmuş bilimsel yayın sayısı yeterli ölçüde olmadığı için yapılan kaynak taramasına ek olarak oluşturulan çalışma grubu kapsamında 7 katılımcı ile görüşme yoluyla veri toplanmıştır (Tablo 1). Çalışma grubunun 7 kişi ile sınırlı kalması ve farklı alanları kapsayacak biçimde genel tutulmasının ana nedeni konu hakkında az sayıda görüş verebilecek uzman olmasıdır. Bu nedenle, bir konuya odaklanarak elde edilecek bulgular üzerinden yapılacak çözümlemelerin yetersiz kalması endişesiyle elde edilen veriler ile kaynak taramasıyla elde edilen sonuçların değerlendirilerek farklı düşüncelerin ortaya konması amaçlanmaktadır. Metaverse konusu 3B sanal evren deneyimi yaşattığı için görüşme yapılan katılımcılar metaverse ve 3B görselleştirme alanında deneyime sahip kişilerden oluşturulmuştur. Bunun dışında sanal evren tasarımı, sanal arsa konularını içermesi bakımından mimar ve yapım endüstrisi içerisinde olan gayrimenkul alanında

çalışan bir uzman ile de görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında yapım endüstrisinde proje yönetim süreçlerinde metaverse kullanımına yönelik de araştırma sağlandığı için inşaat mühendisliği alanında proje yönetim konusunda uzman olan bir katılımcı da bu çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubu Katılımcıları (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

K1	Mimar	MetaArchitect Kurucusu
K2	Mimar	Türkiye Metaverse Platformu Üyesi- Design Meta Labs CFO
K3	İnşaat Mühendisi	1İnşaat Danışmanlık Kurucusu
K4	Mimar	Öğr. Üyesi- Mimarlıkta Sanal Gerçeklik
K5	Mimar	Dr. Öğr.Üyesi - Parametrik Tasarım, Tasarımda Sayısal Kültür
K6	Mimar	Dr.Öğr.Üyesi - Bilgisayar Destekli Tasarım, Mimari Tasarım
K7	Gayrimenkul Değerleme Uzmanı	Denge Gayrimenkul Değerleme ve Danışmanlık A.Ş Yönetim Kurulu Başkanı

Veriler katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorular yardımıyla toplanmıştır. Araştırma kapsamında görüşme yoluyla veri toplanmış, bu amaçla katılımcılara önceden belirlenmiş sorular yöneltilmiştir. Sorular içerisinde, zaman zaman başka soruların da yanıtı alındığı için bunları tekrar etmemek adına bir daha sorulmamıştır. Görüşme sorularının bağlantılı olması nedeniyle görüşmeler de doğal akışında ilerlediğinde araya girilmemiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin çözümlenmesiyle elde edilen bulgular açıklanmıştır. Görüşme sonrasında formlardaki notlar düzenlenip çözümlenmeye hazır hale getirilmiş, katılımcılar görüşülme sırasına göre K1, K2, K3 şeklinde kısaltmalar ile çözümlenmede yer almıştır (Tablo 1).

Tablo 2. Çalışma Kapsamında Kullanılan Görüşme Soruları (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Metaverse Kapsamlı Sorular	Metaverse nedir? Metaverse'ü bugünkü internetten farklı kılan temel özellikleri nelerdir?
	Oyun endüstrisi ile başlayıp sosyal organizasyon faaliyetleri ile devam eden sanal evren ortamlarının eğitim, sanat, sağlık gibi farklı alanlardaki kullanım olanakları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
	Fırsatlar ve riskler kapsamında Metaverse'ün etkileri neler olacaktır?
	Teknoloji vizyonu gözle baktığınızda Metaverse geleceğimizi nasıl şekillendirecektir?
	Metaverse'e Türkiye ne kadar hazırdır?
Yapım Endüstrisi Kapsamlı Sorular	*Günümüzde yapım endüstrisindeki gereksinim ve beklentiler nelerdir? Metaverse bunları ne ölçüde karşılayabilecektir?
	Metaverse'ün yapım endüstrisinde kullanım alanları neler olacaktır? (Örnek tasarım, saha çalışmaları, iş sağlığı ve güvenliği, mesleki eğitim vb.)
	Metaverse'ün proje yönetim süreçlerine (fizibilite, planlama, uygulama, kontrol) etkisi konusunda neler söyleyebilirsiniz?
Mimari Faaliyetler Kapsamlı Sorular	Sanal dünyada mimarlığa ne kadar gereksinim olacaktır?
	Metaverse'de gerçekleştirilecek mimari faaliyetler nelerdir?
	Sayısal oyun tasarlamaktan başlayıp yeni evrenler oluşturmak ile devam eden bu süreçte mimarların rolü ne olacaktır? Mimarlık mesleği de yeniden şekillenecek midir? Mimarlık için farklı uzmanlık alanları gelecek midir?

Bu araştırma kapsamında 11 adet açık uçlu yarı yapılandırılmış görüşme sorusu hazırlanmış olup, katılımcıların içtenlikle yanıtlamaları beklenmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen sorular üç gruba ayrılmaktadır (Tablo 2). Öncelikle metaverse kapsamı sorular çerçevesinde metaverse tanımı, bugünkü internetten farkını ortaya koymaları, kullanım olanakları, geleceğe olacak etkisi ile Türkiye'nin söz konusu teknolojiye ne kadar hazır olduğu konusundaki düşüncelerini açıklamaları beklenmiştir. İkinci olarak, yapım endüstrisi kapsamı sorular yöneltilmiş olup, metaverse ile günümüz yapım endüstrisindeki gereksinim ve beklentilerin ne ölçüde karşılanabileceği, yapım endüstrisindeki kullanım olanakları ile proje yönetimi süreçleri üzerindeki etkisinin ne olacağı konusundaki düşüncelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Son olarak ise mimari faaliyetlere yönelik sorular yöneltilmiş olup, sanal dünyada mimarlığa olan gereksinim, metaverse ortamında gerçekleşecek mimari faaliyetler, mimarlık mesleği üzerindeki gelecekteki olası etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır (Tablo 2).

Çalışmanın sağlıklı sonuçlara ulaşması açısından eldeki veriler iki aşamada incelenmiştir. Birinci aşamada metaverse, mimarlık, ve yapım endüstrisi alanlarında yapılan görüşmelerin incelenmesinde nitel veri çözümlemesi yöntemlerinden içerik çözümlemesi (analizi) kullanılmıştır. İçerik çözümlemesi, söz ya da cümlelerin bilimsel nitelikli sayılması geçmişten günümüze süregelen deneyimlerin ve çözümlemelerin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Krippendorff'a göre içerik çözümlemesi metin ya da diğer anlamlı konuların yinelenen ve geçerli sonuçların çıkartılması olarak tanımlanmaktadır. Metinlerin anlamları üzerinde görülmesi, okunması ve yorumlanması kapsamında çözümlenmesi, diğer sorgulama yöntemlerinden ayrıldığı yönüdür (Metin ve Ünal, 2022, s. 276). Yürütülen içerik çözümlemesi ile öncelikle elde edilen verilerdeki kalıpları ve temalar yardımıyla katılımcıların düşünceleri sistematik olarak çözümlenmiştir.

Daha sonrasına elde edilen bulgular çerçevesinde yapım endüstrisi kapsamında bir SWOT çözümlemesi (analizi) yapılmıştır. Bu aşamada içerik çözümlemesi sonucunda elde edilen bulgular SWOT çözümlemesiyle değerlendirilmiş, metaverse ve yapım endüstrisi konusu SWOT çözümlemesi kapsamında ayrıntılı olarak incelenmiş, gelecekte ortaya çıkabilecek olumlu ya da olumsuz tüm boyutlarıyla öngörülme çalışılmıştır.

SWOT çözümlemesi iç ve dış durum çözümlemesini içeren stratejik bir yönetim tekniğidir (Benzaghta, vd., 2021, s. 55). Projelerin ya da kurumların güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte, iç ve dış çevreden olabilecek fırsat ve tehditlerini ortaya çıkartmaktadır. İş yönetimi amacıyla kullanılan 1970'li yıllarda kullanılmaya başlayan bu teknikten daha sonraları farklı uygulama alanları için de bir çözümleme aracı olarak yararlanılmıştır (Benzaghta, vd., 2021, s. 57). SWOT, dört İngilizce sözcüğün baş harflerinden oluşmakta olup, S (strength) harfi çözümleme yapılacak alanın güçlü yönlerinin, W (weakness) harfi zayıf yönlerinin, O (opportunity) harfi çözümleme yapılacak alanın sahip olduğu fırsatları ve T (threat) harfi de söz konusu alanın karşı karşıya olduğu tehditleri ifade etmektedir.

SWOT çözümlemesi yapılmasının başlıca iki yararı bulunmaktadır. Birincisi, çözümleme yapılacak alanın var olan durumunu ortaya çıkartmaktır. İkincisi ise "gelecek durum" çözümlemesi olarak da değerlendirilebilmesidir. Çözümlemenin yapılacağı alanın gelecekte ne durumda olacağının belirlenmesi ve tahminine yardımcı olmaktadır (Benzaghta, vd., 2021, s.66). Çalışmada içerik çözümlemesi sonucu elde edilen bulgularla, yapılan SWOT çözümlemesinde yapım endüstrisinde metaverse uygulamalarının içinde bulunduğumuz koşullarda nerede olduğuna ve gelecekte nelerle karşılaşacağına yönelik bir sonuca varılmaya çalışılmaktadır.

5. Bulgular

5.1 İçerik Çözümlemesi

Bu bölümde araştırmanın amacı kapsamında mimarlık ve yapım endüstrisi kapsamında görev yapan katılımcıların metaverse ile ilgili alanlarda kullanım birikimine ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Toplamda sorulan 11 soruya verilen yanıtlar değerlendirilerek kodlar oluşturulmuştur. Söz konusu kodlar her bir soruya karşılık gelen düşüncelerden elde edilmiş ana fikre karşılık gelmektedir. Bazı sorularda katılımcıların paylaştığı düşünceler birden fazla kod olarak ele alınmıştır. Bu çalışma sonunda elde edilen kodlar ayıklanarak kategoriler altında toplanmış, kategorilerde kendi içlerinde bölünüp temaları oluşturmuştur. Araştırma konusu kapsamında, “Metaverse” ile “Yapım Endüstrisi ve Mimarlıkta Metaverse” olmak üzere iki tema grubu belirlenmiştir. Her iki tema grubu için kategoriler oluşturulmuş olup, Tablo 3’de söz konusu temalar ve kategoriler paylaşılmaktadır.

Tablo 3. Araştırma Konusu Kapsamında Oluşturulan Grupların Temalara Göre Dağılımı
(Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Temalar	Kategoriler
Metaverse	Metaverse Teknolojileri
	Metaverse’de Fırsatlar ve Riskler
	Türkiye’de Metaverse Kullanımı
Yapım Endüstrisi ve Mimarlıkta Metaverse	Yapım Endüstrisinde Metaverse Kullanım Alanları
	Sanal Dünyada Mimar İhtiyacı
	Metaverse Mimarlık Çalışma Alanları
	Mimarlıkta Yeni Roller

5.1.1 Metaverse teknolojileri kategorisi

Metaverse teknolojileri kategorisi kapsamında, katılımcıların metaverse ile ilişkilendirdikleri alanların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda belirlenmiş olan kodlar “Metaverse” ile “Özellikler” olmak üzere iki temel gruba ayrılmıştır. Söz konusu iki ana grubun altındaki kodlar katılımcıların yanıtları değerlendirilirken ön plana çıkan kavramlar üzerinden belirlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. “Metaverse Nedir? Metaverse’ü Bugünkü İnternette Farklı Kılan Temel Özellikleri Nelerdir?” Sorusuna İlişkin Katılımcı Görüşleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kodlar		Katılımcı						
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Metaverse	Web 3.0					+		
	Karma Gerçeklik				+			
	Gelişmiş Dünya		+					
	Sanal Evren Teknolojisi	+						
	3 Boyutlu Sanal Dünya			+			+	
	Sayısal Deneyim Ortamı							+
Özellikler	NFT-Değiştirilemez Token			+				
	Blok zinciri-Web 3.0				+			
	Kripto alanı				+		+	
	Beş Duyu ile Sanal Yaşam	+	+			+		
	Sinerji							+

Metaverse, görüşme yapılan katılımcılardan 2 kişi tarafından 3 boyutlu sanal dünya kodu ile tanımlanmaktadır. Metaverse özellikleri çerçevesinde ise 3 katılımcı çoğunluğu ile beş duyu ile sanal yaşam alanı kodu ön plana çıkmaktadır. İkinci en çok yanıtlanan özellik ise kripto alanı (transfer edilebilen sayısal para birimleri olan kripto paralar şifreleme tekniklerinden yararlanılarak üretilmekte, değiş tokuş edilebilmektedir (Lerer, 2019, s. 40)) olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.1.2 Metaversete fırsatlar ve riskler kategorisi

Fırsatlar ve riskler kategorisi kapsamında metaversenin etkilerinin neler olacağı sorusuna ilişkin genel olarak kolay sosyallik, maddi kazanç ve engelsiz alan sağlaması gibi fırsatlarının bulunduğu çoğunlukla belirtilen katılımcı görüşleri olmuştur. Riskler kapsamında ise 3 katılımcının aynı görüşü paylaşarak güvenlik alanını bildirdiği görülmektedir. Bununla beraber sanal yaşamın artması da 2 katılımcı tarafından risk olarak belirtilmiştir. Ekipman rahatsızlığı ile etkileşim güclüğü de birer katılımcı tarafından metaversenin neden olacağı riskler arasında gösterilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. “Fırsatlar ve Riskler Kapsamında Metaverse’ün Etkileri Neler Olacaktır?” Sorusuna İlişkin Katılımcı Görüşleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kodlar		Katılımcı						
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Fırsatlar	Kolay Sosyallik				+	+		
	Maddi Kazanç	+	+					
	Engelsiz Alan	+					+	
Riskler	Ekipman Rahatsızlığı				+			
	Güvenlik		+	+			+	
	Etkileşim Güclüğü					+		
	Sanal Yaşamda Artma	+						+

5.1.3 Türkiye’de Metaverse kullanımı kategorisi

Türkiye’de metaverse kullanımı kategorisi hakkında yöneltilen soruya verilen yanıtlarda birbiri ile çelişen ifadelerin olduğu görülmektedir. Üç katılımcı hızlı uyum sağlayacağımızı belirtmiş olup, geç uyum sağlanacağı ya da kısmi ulaşımın mümkün olacağını ifade eden birer katılımcı çıkmıştır. Geç ve hızlı uyum sağlanacağı yönünde bulunan ifadelere rağmen, genel anlamda daha çok devlet desteği sağlanması ile bir ilerlemenin olacağına yönelik anlayışın ağırlıklı olduğu görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. “Metaverse’e Türkiye Ne Kadar Hazırdır?” Sorusuna İlişkin Katılımcı Görüşleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kodlar		Katılımcı						
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Hazır Değil		+				+		
Geç Adaptasyon					+			
Hızlı Adaptasyon			+	+				+
Kısmi Ulaşım							+	
Devlet Desteği İle			+		+			

5.1.4 Yapım endüstrisinde metaverse kullanım alanları kategorisi

Yapım endüstrisinde metaversenin kullanım alanları kategorisi kapsamındaki katılımcı görüşlerine göre yapım endüstrisinde çoğunlukla deneme mekanı olarak metaverse kullanımının olacağı belirtilmiştir (Tablo 7). Arttırılmış gerçeklik, sayısal ikiz ve sayısal mağazacılık (sanal ortamda ürün veya hizmet satmaya olanak sağlayan sanal mağaza (URL-5)) kodları birer katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Yapının deprem ve yük risklerinin ikiz üzerinden çalıştırılması ve deprem karşısındaki davranışının test edilmesi, iş sağlığı güvenliği için test mekanı olarak kullanılması dile getirilen görüşlerden bazılarıdır.

Tablo 7. “Metaversenin Yapım Endüstrisinde Kullanım Alanları Neler Olacaktır?” Sorusuna İlişkin Katılımcı Görüşleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kodlar	Katılımcı						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
AR (Arttırılmış Gerçeklik)				+			
Sayısal İkiz			+				
Test Mekanı		+			+		+
Sayısal Mağazacılık	+						

5.1.5 Sanal dünyada mimara duyulacak ihtiyaç kategorisi

Sanal dünyada mimara duyulacak ihtiyaç kategorisi kapsamında sanal dünyada mimara gereksinim olduğunu ifade eden 4 katılımcıya karşılık, sanal dünyada mimar yerine tasarımcıya gereksinim olacağını ifade eden 3 katılımcı bulunmaktadır (Tablo 8). Katılımcılar, sanal dünyada mimara gereksinim olmasa bile mutlaka bir tasarımcıya gereksinim olacağını düşünmektedirler. Bazı katılımcılar ise mimarlığın tanımının değişeceğini, bazıları ise en çığırın projeler sanal dünyada gerçekleşeceği için sanal dünyanın mimarların birbiriyle yarıştığı bir dünya olacağını ifade etmektedir.

Tablo 8. “Sanal Dünyada Mimarlığa Ne Kadar İhtiyaç Vardır?” Sorusuna İlişkin Katılımcı Görüşleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kodlar	Katılımcı						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
İhtiyaç Var		+	+	+			+
Mimar Yerine Tasarımcı	+				+	+	

5.1.6 Metaversede mimarlık çalışma alanları kategorisi

Metaversede mimarlık çalışma alanları kategorisinde, etkileyici mekan tasarımı alanı görüşme yapılan kişilerin dördü tarafından ifade edilmiştir. Özellikle orada yaratılan ortamda insan psikolojisini etkileyecek, görsel şov amaçlı kullanılacak mekanların tasarımının ön plana çıkacağı bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bunun dışında Metaversenin gerçek dünyanın test mekanı olduğu ifade edilerek, mimari faaliyetler içinde test mekanı olacağı belirtilmiştir. Bir katılımcı ise 3 boyutlu toplantı yeri olacağını ifade etmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. “Metaverse’de Gerçekleştirilecek Mimari Faaliyetler Nelerdir?” Sorusuna İlişkin Katılımcı Görüşleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kodlar	Katılımcı						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
3 B Toplantısı				+			
Etkileyici Mekan Tasarımı		+	+		+	+	
Gerçek Dünyayı Test Etmek	+						+

5.1.7 Mimarlıkta yeni roller kategorisi

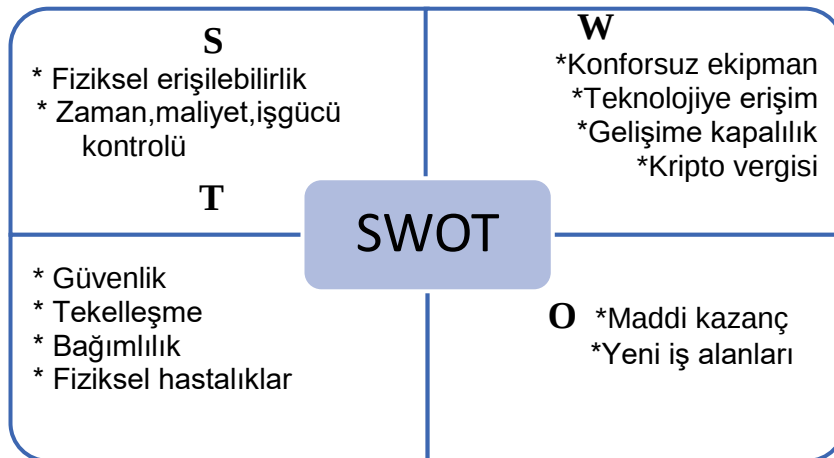
Mimarlıkta yeni roller kategorisi kapsamında, katılımcılara, sayısal oyun tasarlamaktan başlayıp yeni evrenler oluşturmak ile devam eden bu süreçte mimarların rolünün ne olacağı, mimarlık mesleğinin yeniden şekillenmesi ya da mimarlık için farklı uzmanlık alanlarının mı söz konusu olacağı konusundaki görüşleri sorulmuştur. Yaşadığımız dönemin gelişmeleri ışığında, verilen yanıtlar değerlendirildiğinde, mimarlığın gelecekte yeni roller üstleneceği düşünülmektedir. Bu kapsamda, gelecekte mimarlık mesleğinin de dahil olacağı yeni alanların ortaya çıkacağı, mimarların bu yeni alanlarda yeni roller üstleneceği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bununla birlikte, teknolojinin geldiği düzeyin henüz yetersiz olduğu, daha çok gelişmesi gerektiği de belirtilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10. “Sayısal Oyun Tasarlamaktan Başlayıp Yeni Evrenler Oluşturmak ile Devam Eden Bu Süreçte Mimarların Rolü Ne Olacaktır? Mimarlık Mesleği de Yeniden Şekillenecek Midir? Mimarlık İçin Farklı Uzmanlık Alanları Gelecek Midir?” Sorusuna İlişkin Katılımcı Görüşleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kodlar	Katılımcı						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Teknoloji Engeli				+			
Yeni Alanlar Olacak		+				+	
Gelişime Açık Olmak			+		+		
Hayır	+						

5.2 SWOT Çözümlemesi

Metaversenin mimarlık ve yapım endüstrisindeki etkilerini incelemeye yönelik dikkat edilmesi gereken noktaların belirlenmesi için SWOT çözümlemesi yapılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma Sonucuna Göre SWOT Çözümlemesi (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

5.2.1. Metaversenin güçlü yönleri

İnternet ve teknolojiye yaşanan gelişme olarak görülen metaversenin endüstri kapsamında daha çok zaman, maliyet ve iş gücü kazanımlarında olumlu etki oluşturacağı katılımcılarla yapılan görüşmeler sonrasında yapılan swot çözümlemesi ile ortaya çıkmıştır. Bu da metaverse gerçek dünyanın bir deneyim alanı gibi kullanılarak gerçekleştirilecektir. Fiziksel dünyada inşa edilmek istenilen yapıların sanal ortamda oluşturulması ve yapım yönetim süreçlerinin orada yürütülmesi, oluşabilecek sorunların önceden belirlenmesi ve beraberinde çözüm önerilerini getirecektir. Bu hem yapının inşa sürecini hem de karmaşık şantiye ortamlarında daha az hata yapılmasını sağlayacaktır. Bunun dışında gerçek dünyada var olan yapıların sanal evrende sayısal ikizlerinin oluşturulması yapıların yaşamları boyunca denetiminin sağlanması ve olabilecek sorunlara karşılık önlemlerin alınması ile verimliliği artıracak bir unsur olacağı düşünülmektedir. Proje odaklı bakıldığında ise bir işin projelendirme aşamasının sanal ortamda gerçekleştirilmesi ile kullanıcının da bu sürece dahil edilmesi projedeki düzeltmeleri azaltacağından zaman kaybını da önleyerek daha sağlıklı bir yönetim süreci oluşturacağı düşünülmektedir. Fiziksel dünyadaki ofis ve şantiye ortamlarında olan çalışma hayatının metaverse ortamında etkileşime açık ve herkese ulaşılabilir şekilde gerçekleştirilecektir. Bu durum ise işgücünün denetimini kolaylaştıran bir özellik olarak görülmektedir. Bu kapsamda barındırdığı teknolojiler ile metaversenin endüstriye hem proje aşamasında hem de inşa aşamasında katkıları olacağı düşünülmektedir. Bu durumda, zamandan tasarruf sağlanması dolayısı ile maliyetin azalması da güçlü yönler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çözümleme kapsamında belirlenen bir diğer güçlü yön ise fiziksel olarak erişim kolaylığı sağlamasıdır. Özellikle engelli bireylerin fiziksel dünyadaki bir şantiye ortamında karşılaşacağı zorluklar için metaversenin içeriğinde sanal bir çalışma ortamının yaratılabilmesi söz konusudur. İnşaat ortamında bulunmayı tercih eden bireylerin sanal şantiyelerde görev alması ve katkı sağlaması ile yeni kazanımlar elde edilebilmesi mümkün olacaktır. Bunun yanı sıra coğrafi olarak uzak noktalarda bulunulması metaverse gibi mesafe kavramının olmadığı bir ortam için çözülmesi kolay bir konu olacaktır. İstenilen yerden bağlantı kurularak şantiyenin yönetilmesini kolaylaştıracağı öngörülmektedir. Aynı durum mimari proje yürütülmesi için de geçerli olup, fiziksel bir ofis ortamı olmadan da kolaylıkla isteyen istediği ortamdan bağlanabilmesini mümkün kılacaktır.

5.2.2. Metaversenin zayıf yönleri

Yapılan çözümlemeye göre metaverse teknolojilerinin zayıf yönleri olarak donanın rahat kullanılmaması, teknolojiye erişimin günümüzde zor olması ve kripto vergisi alınması başlıkları karşımıza çıkmaktadır. Günümüz koşullarında metaverse ortamının etkin kullanımı için bazı engeller ortaya çıkmıştır. Mimarların sanal ortam tasarlaması için bilgisayar donanımı ve yüksek hızlı ağa bireysel olarak ulaşmaları zor olmaktadır. Dışarıda var olan teknolojiyi getirmek üretmekten her zaman daha pahalı olmaktadır. Dünya'da var olan bu teknolojinin de ülkemizde kullanılması bazı altyapı gereksinimlerini beraberinde getirmektedir. Bunun dışında sanal evrende üç boyutlu olarak bulunmak için kullanılan donanımın ergonomik özellikleri de günümüzde yetersizdir. Başlıkların ağır olması da bir başka temel sorundur. Öte yandan, metaverse ortamının tüm duyularla hissedilebilir bir alan olması da dokunsal özelliğini gerekli kılmaktadır. Bu açıdan yoksunluk metaverse ortamında tam anlamıyla bulunmayı engellemektedir. Endüstrinin yeniliklere yavaş uyum sağlaması da katılımcılar tarafından ülke olarak metaverse kullanımını engelleyecek başlıca özelliklerden biri olarak ifade edilmektedir. Bilinirliğinin düşük olması yatırım açısından risk olarak görülmesine neden olmaktadır. Günümüzde metaverse ilk çıktığı oranda bilinirliğini korumaması da yatırım açısından risk olarak

görülmesinin bir sonucu olduğu ifade edilmektedir. Zamanla ilginin azalması kripto varlıkların azalması ile de doğru orantılıdır. Metaversede olmak için kripto cüzdanın varlığına gereksinim bulunmaktadır. Kripto ve blok zinciri teknolojisi metaversenin temel yapı taşları olarak tanımlanmaktadır. Kripto varlıklarda bazı ülkelerin vergilendirme politikaları blok zinciri ağını genişletirken ülkemizdeki yatırım araçlarına uygulanan verginin kriptoya da uygulanması ilginin azalmasına neden olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla sanal evrenlerin kripto para ile dönen bir sistemleri olduğunu düşündüğümüzde, ülkemizdeki bilinirliğinde de bu anlamda düşme yaşanmaktadır.

5.2.3. Metaversenin fırsatları

Sayısallaşmanın artması ile yeni iş alanlarını ortaya çıkaracak ve maddi kazanç getirisi olan yeni bir pazar yaratması yapılan çözümleme kapsamında metaversenin yapım endüstrisi ve mimarlıktaki fırsatları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu şirketin şimdiden sanal evrende yer edinmek adına var olmaları için öncelikle bir sanal merkez binalarına gereksinim bulunmaktadır. Sanal evren mağazacılığında da mevcut dünyadaki mağazacılığa benzer biçimde etkileyici ve etkin ortamların tasarlanmasına gereksinim vardır. Bu işin tasarımcılar tarafından da yapılabileceği düşünüldüğünde mimarların bu pazarda rol almaları için gelişime açık olmaları gerekmektedir. Mimarların mesleki bilgi ve deneyimleri ile tasarımcılardan farklarını ortaya koyacağı, metaverse mimarlığı ya da meta mimar olarak bu pazarda rol almalarının söz konusu olacağı öngörülmektedir. Bunun yanı sıra sanal evrenler oyunlaşma ile başladığı için bu alana özgü grafiklerin oluşturularak tasarımlara yeni bir profesyonel dokunuş kazandırılması da mimarları bekleyen yeni bir iş sahası olarak yaratılması söz konusudur.

5.2.4. Metaversenin getirdiği tehditler

Metaversenin yapım endüstrisi ve mimarlık özelinde bazı tehdit unsurlarını barındırmakta olduğu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar arasında karşımıza çıkmıştır. İnternette yaşanan bir ortam olması nedeniyle siber saldırılar açısından açık bir hedef haline gelmesi söz konusu olduğu için güvenliğin önemli bir riski olarak ön plana çıktığı belirlenmiştir. Sonuç olarak projelerde müellif hakkı bulunmaktadır. Herkes tarafından erişimin olduğu bir ortamda sanal inşa ve takip sürecinde korunma sağlanması önemlidir. Bunun dışında tekelleşme de bir başka tehdit olarak ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak şu an Oculus'un SG donanımını kullanabilmek için Facebook hesabıyla giriş istenmesi verilebilecek örneklerden biri olarak ifade edilmiştir. Arada bir aracının olması tekelleşme riskini ortaya çıkarmakta olduğu katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Bu durumun özerk bir sistem olan metaverse felsefesine ters düşen bir anlayış olduğu da ifade edilmiştir. Sanal evrenlerde bulunmanın gerçek dünyadan uzaklaşma isteğini artırarak bağımlılık yaratacağı ve hareket kısıtlılığı bakımından fiziksel rahatsızlıklara neden olacağı da araştırma kapsamında elde edilen diğer sonuçlardır.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada yapılan SWOT çözümlemesiyle zaman ve maliyet konusu metaversenin kullanımında etkili başlıklar olarak çıkmıştır. Metaverse ile söz konusu unsurlarda yaşanacak kayıpları en aza indirmek mümkün olacaktır. Buradaki kazanımlar gerçek dünyanın test mekanı olarak kullanılabilir olması ile sağlanacaktır. Bu ise bazı uygulamalar ile mümkün olacaktır. Etkileyici mekan tasarımı ile eğitim alanındaki uygulamalar, sayısal ikiz kullanımı, 3B sanal çalışma alanı ve kullanıcı etkeni metaverse ortamının fiziksel dünyanın test mekanı olarak kullanılmasında ortaya çıkan ana

değişkenlerdir. Ortaya konulan sonuçlara göre metaverse kavramının sürdürülebilirliği ve yapım endüstrisinin yararı için daha iyi anlaşılması gerekmektedir (Chen, vd., 2023, s. 15).

Metaversenin özelliklerine baktığımızda katılımcı görüşlerinin bu üç boyutlu sanal evren deneyiminin günümüzdeki sanal gerçeklik teknolojilerinden farkı olarak beş duyumuzla yapılması olarak belirtilmektedir. Bu ortamın diğer özellikleri olarak blok zinciri, değiştirilemez token (NFT: Fikir ve sanat eserleri gibi varlıkların benzersizliğini onaylayarak blok zincir teknolojisiyle yaratıcısı üzerinde kayıtlı olan tokenlar bir başka ifadeyle sayısal ortamlarda verilen onaylar) (Utku ve Kaya, 2022, s. 47) ve kripto alanı da ön plana çıkmaktadır. Blok zincir teknolojisini bugünkü sanal ağdan sayısal, değiştirilemeyen, kişiye özel ürünleri içeren bir teknoloji olması ile farklılaşmaktadır (Öztürk ve Gemi, 2022, s. 53). Blok zinciri-değiştirilemez token -kripto kavramları metaverse için önemli olup bu ortamda bir yaşam olması için, yaşamın olduğu her yerde de ekonomi olması söz konusudur. Metaverse'de merkezi olmayan, tekelleşmenin olmadığı, güvenilir, şeffaf bir ekonomi gereklilikleri blok zinciri teknolojisi altyapısı ile gerçekleştirilebilmektedir. Değiştirilemez token da sayısal ürünlerin özgünlüğünü koruma adına oluşturulmuş blok zinciri destekli bir yapı olması ile sanal ekonomiye katkısı olmaktadır (Lee, vd., 2021, s. 33). Bu kapsamda metaverse özellikleri ile ilgili elde edilen veriler, bu çalışmada elde edilen bulguları kapsar niteliktedir. Metaverse her ne kadar günümüzde yaygın olarak kullanılsa da zamanla gelişerek, gelecekte ulaşmanın mümkün olacağı ve kripto para birimleriyle birlikte gündelik yaşamımızla iç içe olacağı öngörülmektedir (Öztürk ve Gemi, 2022, s. 55).

Fırsatların yanında bazı tehdit unsurlarını barındırması da dikkat edilmesi gereken bir başka konudur. Metaverse ortamında en yüksek tehdit unsuru olarak güvenlik görülmektedir. Her ne kadar tekelleşme sorununun önüne geçilmiş olduğu düşünülse de siber saldırılar kapsamında açık bir hedef olarak görülmesi en çok endişe edilen risklerden biridir. Blok zinciri ise bu güvenlik açığına karşı işleyen bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kullanılan sistemlerin güvenliği, erişim denetimi güvenlik merkezleri tarafından karşılanmakta olup blok zinciri yönteminin daha güvenilir ve saldırıya dayanıklı sayısal veri depolama olanağı sağladığı düşünülmektedir (Bhushan, vd., 2021, s. 12). Bununla birlikte yeni gelişen teknolojiler ile siber saldırılardaki yöntemlerin de gelişebileceği ve yeni karmaşık yazılımlara karşılık da karşı çözümler üretilbileceği atlanmaması gereken bir ayrıntıdır. Riskler olarak ele alınan diğer konu kullanıcı donanımlarındaki rahatsızlıktır. Sanal evrenlerde üç boyutlu deneyimi yaşayabilmek için kullanılan başlıklardaki teknolojiler de gerçekçiliğin en üst düzeyde yaşanması için sürekli gelişim halindedir. Sanal gerçeklik kullanımında bu deneyimin etkileyciliği, kullanıcıyı içine alma boyutu olarak tanımlanan daldırma terimi ile tanımlanmaktadır. Günümüzde kullanılan sanal gerçeklik başlıklarının çözünürlükleri geçmişten daha iyi olsa da kullanıcıları mutlu eden ve daldırmanın daha çok hissedildiği bir tablo sunmamaktadır (Zhao, vd., 2022, s. 58).

Metaversenin farkının insanlarını beş duyusu ile sanal evren deneyimi yaşamasını içeren bir sanal evren teknolojisi olması giyilebilir teknolojilerde de ilerlemelere olanak tanımaktadır. Fiziksel dünyada mimari birçok farklı duyu ile algılanabilmektedir. İnsanlar mimariyi görebilmekte, dokunabilmekte, mekandaki yankı ile duyabilmekte ve hatta malzemenin özelliğine göre koklayabilmektedir. Metaversede ise bir yapı sadece görülebilme ve eğer ses efekti verilmişse de ek olarak duyulabilme özelliğine sahip olmaktadır (Fischer, 2022, s.25). Oysaki kullanıcıların dokunsal uyarılar ile deneyimlemesi Metaverse için temel bir özelliktir. Haptik olarak tanımlanan bu dokunsal teknolojide özel giyilen eldivenler ile sanal ortamda nesneyi dokunup hissederek kinetik

olarak eylemde bulunmak mümkün olacaktır. Sanal gerçeklik başlıklarının zamanla daha çok kullanıcıya ulaşacağı düşünülmekle birlikte, haptik teknolojinin bu şekilde yaygın bir kullanımı şu an için söz konusu değildir (Zhao, vd., 2022, s. 61).

Metaverse günümüz teknolojisiyle fiziksel anlamda henüz tam bir etkileşim olanağı sunmamaktadır. Fakat bu haliyle de günümüzde kullanılan diğer teknolojilere göre fark yaratan bir teknolojidir. Metaverse ortamında deneyimlerken duyma ve kısmen dokunma duyularıyla etkileşime geçilmektedir. Fakat gerçek bir dünya simülasyonu oluşturmak için tatma ve koklama duyuları açısından daha çok geliştiricilere gereksinim bulunmaktadır (İlyina, vd., 2022, s. 119). Bununla birlikte, günümüzdeki haliyle metaverse bir gerçeklik değil, hâlâ bir dizi olasılık olarak kabul edilmelidir. Birçok bilinmeyen ve var olmayan altyapıya gereksinim duyulduğu için tam olarak nasıl ortaya çıkacağı, kimin tarafından kontrol edileceği, neleri kapsayacağı ve yaşamlarımız üzerinde ne kadar bir etkisi olacağı henüz netlik kazanmamıştır (Baltacı, 2023, s. 477).

Sanal teknolojiler ile metaverse ortamlarının test alanı olarak kullanılmasına eğitim odaklı baktığımızda mesleki örgün eğitim ve şantiye eğitimi olarak ikiye ayırmak söz konusu olacaktır. Örgün eğitim kapsamında özellikle etkileyici mekan tasarımıyla kolaylık sağlaması açısından önemli bir yön olarak ortaya çıkmaktadır. Sanal sınıf ortamında üç boyutlu benzersiz bir öğrenim şekliyle tasarımsal öğelerden farklı renk seçenekleri olan sınıflara kadar olan her odak öğrencileri daha çok o alanda bulunmaya çekecek ve daha derin ve kalıcı bir öğrenmeye olanak sağlayacaktır. Bunun yanı sıra sanal ortamda oluşturulacak projelerde her bir katmanın görülmesi kolaylığının olması bu ortamda yapılacak mimari tasarım derslerine, detay çözümlemelerine ve malzeme öğrenimine yeni bir yaklaşım getirerek öğrenme sürecini güçlü kılacaktır. Bu amaçla yapılmış çalışmalardan biri Onecha vd. (2023, s. 4) tarafından yürütülmüş olup, metaverse ortamında mimarlık öğrencilerinin eğitimini iyileştirmeyi amaçlayan yeni bir yöntem önerisi sunmaktadır.

Bir yandan sanal sosyalliğin artmasının fiziksel hayatta gerçek yalnızlık yaratması söz konusu olabilecektir. Gerçek dünyada olduğu gibi sanalda da bir yaşamın olması üstelik sınırsız bir yaşamın olması kullanıcıların orada daha fazla zaman geçirmelerini sağlayabilecektir. Beş duyumuz ile metaverse ortamında istenilen alanda istenilen zamanda istenilen eylemde bulunulması, yaratacağı özgürlükle bir tür bağımlılığa yol açabilecektir. Bağımlılık olarak ele alınabilecek durumların sonucu itibarıyla yalnızlık, gerçek hayattan kopma, depresyon gibi sorunlara neden olabileceği konusunda da dikkatli olunmalıdır (Demir ve Değerli, 2022, s.187).

Dünya'da bilgi ve iletişim çağında yaşanan bu gelişmelerin Türkiye çerçevesinde paralellik gösterip göstermeyeceği konusunda bazı çekinceler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmada ülke olarak genç kuşağa sahip olmamızın yeniliklere uyumu kolaylaştıracağı düşünülse de (Özkan ve Puruçuoğlu, 2010, s.39) teknolojiye ulaşmak için ekipman ve malzemelerin bireysel olarak temininin zor olduğu da açıktır. İçinde bulunduğumuz koşullarda, sınırlı olanaklarla metaverse ortamlarına kısmi bir erişim olması, öncü bir yenilik getirme ve kullanma anlamında hazır olmadığımız biçiminde yorumlanabilir. Erişilebilir aygıtlar ve donanımların yaygın kullanılmaya başlaması ile metaverse ortamı, kullanıcılara daha yakın olabilecektir.

6.1. Metaverse ve Mimarlık

Üç boyutlu sanal evren ortamının mimarlık ortamına sunacağı bazı fırsatlar ortaya çıkmıştır. Farklı iş alanları oluşması kapsamında daha çok maddi kazanç alanı olarak görülmesi, sosyalliği kolaylaştırması ve engelli bireyler için ulaşılabilir ortam sağlaması ön plana çıkmaktadır. Mimarlar için metaverse, fiziksel dünyadaki kısıtlamalardan uzak olarak oluşturulan benzersiz tasarımların ve sayısal varlıkların sanal dünyalar içerisinde satılabildiği bir ortam olarak tanımlanmaktadır. Gerçek dünyada sınırlı alan içerisinde çalışma üretilirken metaverse ortamında bu durumun dünya genelinde herkes tarafından ulaşılabilir bir ortamda olması mimarlar için de yeni bir kazanç alanının da oluşmasını sağlayacağı düşünülebilecektir (URL-6). Erişim açısından, sosyal yaşam bakımından kısıtlı olanak ve zamanların sanal dünyadaki bir ortam ile bir tık uzakta olması insanların daha kolay etkileşimde bulunmasını sağlayacaktır (Güler ve Savaş, 2022, s. 310). Fiziksel olarak erişim zorluğu olan bireyler açısından ise bu sanal ortam birçok kişiye sağlayacağı olanaklar kapsamında değerli bir iletişim ağı olarak yer alacağı düşünülebilir.

Üç boyutlu sanal çalışma alanları da fiziksel dünyada gerçekleşecek çalışmalara daha uygun bir ortam sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Zaman ve mekan konusunda daha etkin olan sanal ofislerin kullanımı ile verimlilik olarak fark yaratılması olasıdır (Yüksel ve Yıldız, 2022, s. 8). Üç boyutlu etkileşimli bir çalışma ortamı ayrıca teknik ekibin karmaşık ve kavraması güç bazı ayrıntıları anlamasında yardımcı olabilecektir. Metaverse ile proje okumasında daha kolay ve anlaşılabilir bir dil sunulması kullanıcı adayları açısından da projenin benimsenmesini kolaylaştıracak bir yöntem olacaktır. Kullanıcı adaylarının bütünüyle projeyi ziyaret etmesine olanak sağlanması ve gerçek boyutlarıyla yapıda bulunarak, yapıyı daha iyi algılamaları projede değişiklik taleplerinden doğacak kayıpları da önleyecektir. Talep ettikleri değişiklik gereksinimlerinin sonucunu da dönüştürülmeyi (render) beklemeden anında görebileceklerdir. Bunun yanı sıra kullanıcı adayları ilgilendikleri projeleri sanal evrende yapılı çevre ile gerek iklim koşulları gerek orada gerçekleşecek bir hayatın benzetimi (simülasyon) olarak anında yaşayabileceklerdir (Xu ve Zhang, 2022, s. 573). Öte yandan, kullanıcılar, nüfus ve trafik yoğunluğu gibi etkenler de sanal ortamda deneyimlenebilecektir (Lv, vd., 2022, s.2). Böylece kullanıcı etkenini de sanal proje toplantıları kapsamında kattığımızda planlama aşamasında doğru verilen kararların, yapım sürecinde zaman, maliyet, işgücü açısından olumlu etkisinin olması kaçınılmaz olacaktır (Waqar, vd. 2023a, s.4).

Sanal ortamda da mimari öğelere gereksinim duyulacağı için sanal evrende de mimara gereksinim olacağını söyleyebiliriz. Fiziksel yaşamımızda daha elverişli, hoş hissettiren, rahatlatan mekanlarda bulunmak istediğimiz gibi, sanal ortamda da sadece tasarım değil, ergonomiden renk uyumuna kadar tüm değişkenlerde etkileyici ortam deneyimi yaşamak istenecektir. Bu çerçevede sınırların olmadığı bu ortamda istenilen tasarım unsurlarının kullanılarak dikkat çekici ortamlar yaratılması hem kullanıcıların ilgisini çekmek, hem de görsel bir zevk elde etmek için duyulan gereksinimi karşılar nitelikte olacaktır (Xu ve Zhang, 2022, s. 569). Yapılan çalışmada sanal evrende mimar yerine tasarımcıya yönelik bir gereklilik olduğunu belirten ifadeler de bulunmaktadır. Bu noktada mimarların mesleki bilgi ve deneyimlerini göstererek yeni iş alanları içerisinde yer alabilmelerinin söz konusu olacağı söylenebilir.

Mimarlar ve tasarımcılar için metaverse, fiziksel dünyanın kısıtlamalarının olmadığı bir ütopya olarak düşünülebilir (Ding, vd. 2022, s. 60). İçinde bulunduğumuz koşullarda, metaverse sanal alanının kuruluşu devam etmekte olsa da iki boyutlu eskiz çizimler, 3B

çizimler, sayısal ortamda oluşturulmuş paftalar derken artık üç boyutlu sanal evrende yapı tasarlamanın söz konusu olduğu, mimarlıkta da sayısal bir dönüşümün başladığı söylenebilir (Jang ve Kim, 2024, s. 1). Buna dayanarak ileride mesleki eğitimde de teknik farklılaşmalar yaşanabilmesi söz konusu olacağı düşünülebilir. Proje maketi kavramının yerini üç boyutlu proje deneyimlerinin alabileceği söylenebilir (Yüksel ve Yıldırım, 2022, s. 10). Günümüzde oyun endüstrisinde yazılımcılar tarafından oluşturulan sanal ortamlarda mimarlık alanı olarak yer almak pek de kolay olmayacaktır. Çünkü mimarlar gerçek dünyada tasarım yaparken olduğu gibi mühendislik disiplinlerinde çalışanlarla değil, yazılımcılar ile iş birliği yapmak durumunda kalacaklardır. Mesleki olarak gelişim gösterilebilecek yönler farklılaşacaktır. Yeni çalışma alanları ortaya çıkacak ve mimarlık kimliği değişerek yeni roller oluşması söz konusu olabilecektir (URL-6).

Çok hızlı başlayarak, pek çok iş kolunda tutulan (URL-2), metaverse için çalışan yeni mimarlık firmalarının kurulmakta olduğu, tanınmış mimarlık firmalarının da metaverse ortamında tasarımlar geliştirmeye başladığı görülmektedir (URL-3). Metaverse ile mimarların, mekânsal tasarımı hiçbir kısıtlamanın söz konusu olmadığı, sonsuz yaratıcılıkla, beklenmedik kadar geniş alanda yapacakları öngörülmektedir. Bu durum ise, tüm tasarımcılar ve sanatçılar için hayal güçlerini sınırlamadıkları ve çok bakir bir alanda tasarım yapabilme olanağı olarak önlerinde durmaktadır (Şahmalı, 2022, s.36). Mimari elemanlar artık fiziksel, katı ve statik olması gerekmediği gibi sanal, holografik ve dinamik olabilmekte, melez mimari öğeler oluşturmak için fiziksel ve sayısal özellikleri birleştirmenin mümkün olabileceği öngörülmektedir (Tang ve Hou, 2022, s.453).

6.2. Metaverse ve Yapım Endüstrisi

Test ya da benzetim (simülasyon) gibi etkinlikler metaverse teknolojileri ile gerçekleştirilecek olması bazı önemli gelişmeleri de beraberinde getirecektir. Örnek olarak inşa edilecek yapılar sayısal ortamda oluşturulup sağlamlık ve deprem yükü gibi testleri sanal deneyim ortamlarında yapılabilecektir. Günümüzde deprem yükü gibi testler için ek maliyet ve zaman kaybı yaşanmaktadır. Aynı zamanda sismik izolatör testleri de çoğunlukla yurtdışında yapılmakta olup bu da zaman ve maliyet kayıplarına yol açmaktadır. Bunun metaverse teknolojileri ile sağlanıp gerçek oluşturulan örneklerle sensörlerin yerleştirilmesi ile gelen verilerin denenmesinin söz konusu olacağı öngörülmektedir. Endüstriye böyle bir uygulama kazandırılarak, zaman ve maliyet yönetimindeki başarıya daha kolay ulaşılabilecektir (Guo, vd., 2024, s 2).

Şantiyelerde gerçekleştirilecek metaverse ortamındaki testler, mesleki ve güvenlik eğitimi olarak sanal evren teknolojilerinin kullanımı için yaşamsal bir önem taşıyacaktır. Çünkü karmaşık bir ortam olan şantiyelerde yaşanan can kayıpları göz önüne alındığında çalışan eğitiminde daha etkin teknikler kullanılması gereklilik halini almıştır. Durağan bir şekilde öğrenmek yerine etkin olarak sürecin içinde yer alarak etkileşimi artırmak öğrenmeyi de olumlu yönde etkileyecektir. Günümüzde sanal gerçeklik teknolojileri ile bu yönde eğitimler verilmektedir. Öte yandan, metaverse ortamında bunun tamamen hissedilebilir gerçekçi dünya görüntüleri ile sağlanmasının öğrenme açısından daha etkin olmayı olanaklı hale getireceği düşünülmektedir. Örnek olarak şantiye çalışanının metaversede yüksek bir yapıda üretim yapması sağlanacaktır (Waqar, vd., 2023b, s. 2). İş emniyet kemeri olmadığı takdirde yaşayacağı yüksekten düşme kazasını çalışan burada gerçeğe yakın hissedecek ve böylelikle korunmaya dair bilinç düzeyinde artma sağlanacaktır. Bunun için yaşanan bu sayısal devrim ile iş sağlığı ve güvenliği için mesleki eğitimlerde sanal dünyanın test ortamı olarak deneyimlemesi yaşanacak kayıpları da en aza indirmek mümkün olacaktır (Waqar, vd., 2023a, s.2). Sanal ortamlar uygulama yapabilmeye uygun ortamlar olup, gerçek dünyadakine oranla

daha az maliyet, çaba ve risk oluşturmaları bakımından sanal uygulamaların gelecekte tercih edileceği düşünülmektedir.

Metaverse'ün fiziksel dünyanın test ortamı olarak kullanılmasındaki diğer etken de sayısal ikiz kullanımıdır. Sayısal ikizler fiziksel ürünlerin gelecekteki başarımlarını değerlendirmesi tahmini için kullanılabilir. Yani fiziksel bir ürünün yaşam ömrü boyunca takip edilebilmesi, düzgün çalışmasının ve denetiminin sağlanması olanaklı olacaktır. Bir ürünün yaşam döngüsünde bulunduğu konumundan temel alınarak ileriye doğru tahmini başarımlarını ve gelecekteki olası durumların ortaya çıkartılabilmesi söz konusudur (Singh, vd. 2021, s. 21). Sayısal ikizler sayısal bir ilk örnek (prototip) olarak kullanımdan çok tasarım, planlama ve uygulamayı içeren bir yapı inşa sürecinin her aşamasında rol alabilirler. Yapının projesinde düzeltme talebi geldiği durumlarda ya da yapıların iklim koşullarına göre konumlandırılmasına yönelik sanal ortamlarda bunun testinin sağlanması ve farklı açılar ile değerlendirilerek başarımların yükselmesini sağlayacak en doğru seçeneğin belirlenmesi söz konusu olabilecektir (Lucchi, 2023, s.14). Örnek olarak fiziksel dünyada inşa edilen yapının statik, mekanik ve elektrik sistemlerine sensörler yerleştirilebilecektir. Bunlardan alınan veriler sayısal ikizinde toplanacak ve depolanacaktır. Yapıda ilgili sistemlerde gerçekleşecek arızalar sayısal ikize iletilerek çözümlenecek ve en uygun maliyetli bir çözüm üretmesi sağlanacaktır. Bu sayede verimli bir işgücü kullanımı ile kısa zamanda, az maliyetle, doğru iş yapılması söz konusu olacaktır (Chen, vd., 2023, s. 15). Sayısal ikizin bu kapsamda yapımlar endüstrisinde risksiz denemelerin yapılması en uygun çözümlerin bulunacağı bir teknoloji olarak yerini alacağı öngörülmektedir.

Metaverse teknolojisi aynı zamanda denetim verilerinin gerçek zamanlı izlenmesini ve çözümlenmesini gerçekleştirmek için denetim ve kalite yönetimini birleştirerek hassas kalite kontrolü ve yönetimini mümkün kılacaktır. Metaverse tabanında bir denetim modeli oluşturarak denetim verilerinin paylaşımını ve iş birliğini sağlayabilecek, denetimin ve kalite yönetiminin verimliliğini ve doğruluğunu artırarak kalite sorunlarının oluşumunu azaltmak mümkün olabilecektir (Zang, vd., 2023, s.67). Maliyet aşırımları, proje gecikmeleri ve iletişim ihlalleri gibi engellerle sıklıkla karşılaşan inşaat endüstrisi, metaverse ortamında ortaya çıkacak sorunları önceden belirleyerek önemli ölçüde kazanç elde edecektir. Mimarlar, mühendisler, müteahhitler ve müşteriler de dahil olmak üzere inşaat sürecindeki paydaşlar, sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojilerini kullanarak sorunsuz bir şekilde iş birliği yapabilecek, karmaşık tasarımları görselleştirebilecek ve anlaşmazlıkları erkenden tespit edip çözebilecektir (Waqar, vd., 2023, s. 2).

Bu çalışmada, “metaverse ortamında proje yönetimi olarak yükselcek en önemli oluşum çeviklik (agile) felsefesi yönünde ilerlemek olacaktır” şeklinde katılımcı görüşü elde edilmiştir. Çeviklik felsefesi, bir tür yazılım geliştirme olup, bu yöntem ile bulunan ortamda ne tür belirsizlikler olduğu, bunlara nasıl uyum sağlanabileceği hakkında bir düşünce geliştirilmesi söz konusudur (Leite, 2016, s. 562). Çeviklik felsefesini diğer yazılım geliştirme yaklaşımlarından ayıran özellik ise işi yapan insanlara ve birlikte çalışmalarına odaklanmasıdır. İş birliği ve kendi kendini örgütleyen ekipler ile çözümler yaratılmaktadır (Adolph, 2005, s. 21). Bu yazılım şeklinde takımlar bulunmakta olup her takımın da kendine has bir yöntemi bulunmaktadır. Bunun dışında müşterilere ilişkin ayrıntılı olarak toplanan veriler ile kullanıcıya yönelik tasarım yapma anlayışı benimsenmektedir (URL-7). Metaverse gibi belirsizliğin olduğu ortamlarda proje yönetimi olarak çeviklik felsefesinin benimsenmesi ile daha küçük ve yönetilebilir parçalar halinde ilerlemek önem kazanacaktır. Değişen koşullara hızlı ve kolay yanıt verilmesinin sağlanabilmesi ve müşterilerden geri bildirimlerin alınması yönetim kayıplarını da önleyecektir.

Çalışmanın sonuçlarına göre şu an için gerçek bir metaverse deneyimi yaşamadığımızdır. Çünkü her ne kadar ülke olarak genç kuşağa sahip olmamız yenilikçi (inovatif) uygulamalara hızlı uyum sağlanması için önemli bir kazanım olsa da günümüzde metaverse teknolojilerine erişim ve kullanım için gereken altyapı teknolojilerine erişim bulunmamaktadır. Bunun için sayısal gelişime uyum sağlayarak endüstride yer almak gerek bilgisayar donanımları gerekse ağ kapasitesi gereklilikleri bakımından bireysel olarak mümkün değildir. Öte yandan, metaversede tüm duyularımız ile tamamen etkileşim sağlanmıyor olması yine gerçek bir daldırma yaşamadığımızın göstergesidir. Çünkü kullanıcılar ile üç boyutlu proje toplantıları için gereken gerçeklik teknolojileriyle malzemelerde yüzeyleri duyumsama ve projede mimari öğelerin yerlerini değiştirme gibi mekansal algıyı artıracak dokunsal teknolojik araçlar henüz bulunmamaktadır.

Elde edilen sonuçlar çerçevesinde yapım endüstrisi ve mimarlıkta metaverse kullanımının yaygınlaşması için gerekli koşullar aşağıda açıklanmıştır.

- Sanal gerçeklik, karma gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve genişletilmiş gerçeklik teknolojilerinin verimli kullanılabilmesi için gerekli başlıklar ve giyilebilir haptik ekipmanlar geliştirilmesi ve kullanımı yaygınlaştırılması önerilmektedir.
- Metaverse teknolojilerini kullanmada bireysel olanakların yetersiz kaldığı durumlarda devlet desteğini kullanmaya yönelik politikalar geliştirilmesi önerilmektedir.
- Piyasada rekabete devam edebilmek ve sürdürülebilir bir mimarlık için yeni teknolojiler endüstri çalışanlarına anlatılmalı ve eğitimler verilmesi önerilmektedir.
- Okullarda lisans ve lisansüstü eğitim düzeylerinde metaverse, yapay zeka, sayısal ikiz, blok zinciri ve web 3 teknolojilerini tanımaya yönelik yeni eğitim programların açılması önerilmektedir.
- Şantiye ortamında çalışan eğitimlerinin yapılmasına yönelik 3 boyutlu sanal ortamlar sanal şantiyeler oluşturulmalı ve endüstri çalışanlarına tanıtılması önerilmektedir.

Teknolojik altyapının yeterli düzeyde olmadığı için içinde bulunduğumuz zamanda metaverse değil sadece sanal gerçeklik boyutunda bir çalışma olduğunu söylemek daha doğrudur. Gerçek metaverse deneyimi yaşanmasına kadar geçecek bu süreç altyapı teknolojilerinin hazırlanmasına olanak sağlayacak yatırımların yapılacağı bir 'geleceğe hazırlık' dönemi olarak tanımlanabilir.

Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunduklarını beyan etmektedirler.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

Adolph, S.(2005). Are we ready to be unleashed? A comparative analysis between agile software development and war fighting. Agile Development Conference (ADC'05), Denver, CO, USA, (s. 20-28), doi: 10.1109/ADC.2005.13.

Akman Dömbekçi, H., Erişen M. A. (2022). Nitel Araştırmalarda Görüşme Tekniği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (Özel Sayı 2), 141-161. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2864475>

Atzori, L., Iera, A., & Morabito, G. (2010). The Internet of Things: A survey. Computer Networks, 54(15), 2787-2805.doi: 10.1016/j.comnet.2010.05.010

Baltacı, Ş. (2023). Metaverse Üzerine Bir Değerlendirme. TRT Akademi. 8(17), 473-479. doi: 10.37679/trta.1245282

Benzaghta, M. A., Elwalda, A., Mousa, M. M., Erkan, I., & Rahman, M. (2021). SWOT Analysis Applications: An Integrative Literature Review. Journal of Global Business Insights, 6(1), 55-73. doi:10.5038/2640-6489.6.1.1148

Berber, A. (2017). Yönetimde Kavramsal Çerçeve Belirleme ve Nitel Araştırma Yöntemleri. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 46(özel sayı 2017) 71-73.

Bhushan, B., Sinha, P., Sagayam, K. M., & Andrew, J. (2021). Untangling Blockchain Technology: A Survey On State Of The Art, Security Threats, Privacy Services, Applications And Future Research Directions. Computers and Electrical Engineering, 90. doi: 10.1016/j.compeleceng.2020.106897

Chen, Y., Wang, X., Liu, Z., Cui, J., Osmani, M. & Demian, P. (2023). Exploring Building Information Modeling (BIM) and Internetof Things (IoT) Integration for Sustainable Building. Buildings, 13, 288. doi: 10.3390/buildings13020288

Damar, M.(2021). Metaverse ve Eğitim Teknolojisi. Tarık Talan (Ed.), Eğitimde Dijitalleşme ve Yeni Yaklaşımlar içinde (s. 169-192). İstanbul:Efe Akademi.

Demir, R. & Değerli, A. S. (2022). Fotoğraftan Metaverse'e Gerçeğin Sayısal Temsili ve İmge. Sanat ve İnsan Dergisi, (özel sayı) 179-187. <http://sanatveinsan.com/wp-content/uploads/2022/03/Fotograftan-Metaverse-Gercegin-Dijital-Temsili-ve-Imge-Reyhan-Demir-Ahu-Simla-Degerli.pdf>

Dionisio, J. D. N., Burns III,W. G., & Gilbert, R. (2013). 3D Virtual Worlds and The Metaverse: Current Status and Future Possibilities. ACM Computing Surveys, 45(3),1-38. doi: 10.1145/2480741.2480751

Ding, X., Bai, W., Sun, M., & Li, X. (2022). Exploration of Architectural Design in the Co-Construction Mode of User and Designer in the Metaverse Environment. *Proceedings of the 2022 7th International Conference on Systems, Control and Communications*, (s. 55–60). doi: 10.1145/3575828.3575838

Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., AlDebei, M. M., Dennehy, D., Metri, B., Buhalis, D., Cheung, C. M. K., Conboy, K., Doyle, R., Dubey, R., Dutot, V., Felix, R., Goyal, D. P., Gustafsson, A., Hinsch, C., Jebabli, I.,

Ergüney, M. & Tepe, N. (2023). Metaverse: Bir Metafor Çalışması. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12 (2), 1178-1195. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3066832>

Far, S. B. & Rad, A. I. (2022). Applying Digital Twins in Metaverse: User Interface, Security And Privacy Challenges. Journal of Metaverse, 1(2), 8-15. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jmv/issue/67967/1072189>.

Fischer, A. (2022). Architecture as Art in Metaverse. <https://nf-architecture.io/wp-content/uploads/2022/05/NFA-Architecuture-as-art-in-metaverse83.pdf>

Fu, Y. & Luan, T. H. (2023). A Survey of Blockchain and Intelligent Networking for the Metaverse. IEEE Internet of Things Journal, 10(4), 3587-3610. doi: 10.1109/JIOT.2022.3222521

Guo, Z., Wang, Q., Peng, C., Zhuang, Z. & Yang, B. (2024). Willingness to Accept Metaverse Safety Training for Construction Workers Based on Extended UTAUT. Frontiers in Public Health, 11,1294203. doi: 10.3389/fpubh.2023.1294203

Güler, O., & Savaş, S. (2022). All Aspects of Metaverse Studies, Technologies and Future. Gazi Journal of Engineering Sciences, 8(2), 292-319. doi:10.30855/gmbd.0705011

Hughes, R. (2014). Augmented Reality : Developments, Technologies and Applications. New York: Nova Science Publishers.

Huynh-The, T. Pham, Q.-V. Pham, X.-Q. Nguyen, T. T. Han, Z. Kim & D.-S. (2023). Artificial intelligence for the Metaverse: A survey. Engineering Applications of Artificial Intelligence, 117 (A), 105581. doi: 10.1016/j.engappai.2022.105581

İlyina, İ. A. Eltikova, E. A. Uvarova, K.A. & Chelysheva, S. D. (2022). Metaverse- Death to Offline Communication or Empowerment of Interaction? Communication Strategies in Digital Society Seminar (ComSDS), Saint Petersburg, Russian Federation, 117-119. doi: 10.1109/ComSDS55328.2022.9769144.

Jang, S.-Y & Kim, S.-A. (2024) Automatic Generation of Virtual Architecture Using User Activities in Metaverse. International Journal of Human- Computer Studies, 182, 103163. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2023.103163>

Javaid, M., Haleem, A., Singh, R. P., Ul Haq, M. I., Raina, A., & Suman, R. (2020). Industry 5.0: Potential applications in Covid-19. Journal of Industrial Integration and Management, 5(4), 507-530. doi: 10.1142/S2424862220500220

Kapan, K. & Üncel R. (2020). Gelişen Web Teknolojilerinin (Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0) Türkiye Turizmine Etkisi. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(3): 276-289.

Karakoç, E. (2022). Muğlak Mekanlar ve Katmanları: Metaverse ve Ötesi. Spektrum. 8, 11-15. <https://www.tasarimrehberleri.com/yayinlar/spektrum/#tab-1662136667449-2-9>

Kshetri, N. (2022). Web 3.0 and the Metaverse Shaping Organizations' Brand and Product Strategies. IT Professional, 24(2), 11-15. doi: 10.1109/MITP.2022.3157206

Kwok, T. K. (2022). Sustainable Engineering Paradigm Shift in Digital Architecture, Engineering and Construction Ecology within Metaverse. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Computer and Information Engineering*, 16:4, 112-115.

Lee, L.-H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., Kumar, A., Bermejo, C. & Hui, P. (2021). All One Needs to Know about Metaverse: A Complete Survey on Technological Singularity, Virtual Ecosystem, and Research Agenda. *Journal Of Latex Class Files*, 14(8), 1-66. doi: 10.13140/RG.2.2.11200.05124/8

Leite, M. (2016). Agile Manufacturing Practices for New Product Development: Industrial Case Studies. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 27 (4), 560-576. doi: 10.1108/JMTM-09-2015-0073

Lerer, M. (2019). The Taxation of Cryptocurrency. *The CPA Journal*, January, 40-43. <https://www.proquest.com/openview/362bd6a3dcec73769e691531688dd908/1?pq-origsite=gscholar&cbl=41798>,

Liu, Z., Gong, S., Tan, Z. & Demian, P. (2023). Immersive Technologies-Driven Building Information Modeling (BIM) in the Context of Metaverse. *Buildings*, 13, 1559. Doi: 10.3390/buildings13061559

Lucchi, E. (2023). Digital Twins for the Automation of the Heritage Construction Sector. *Automation in Construction*, 156, 105073. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2023.105073>

Lv, Z., Shang, W.-L., Guizani, M. (2022). Impact of Digital Twins and Metaverse on Cities: History, Current Situation, and Application Perspectives. *Applied Sciences*, 12, 12820. <https://doi.org/10.3390/app122412820>

Metin, O. & Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 273-294. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2864527>

Mehan, J. (2022). Artificial Intelligence: Ethical, Social, and Security Impacts for the Present and the Future. *Cambridgeshire: IT Governance Publishing*

Moro-Visconti, R. (2022). From Physical Reality to the Metaverse: A Multilayer Network Valuation. *Journal of Metaverse*, 2(1), 16-22. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2247581>

Mozumder, Md A. I., Sheeraz, M. M., Athar, A., Aich, S., & Kim, H. C. (2022). Overview: Technology Roadmap of the Future Trend of Metaverse based on IoT, Blockchain, AI Technique, and Medical Domain Metaverse Activity. *24th International Conference on Advanced Communications Technology (ICACT)*, 256-261. doi: 10.23919/ICACT53585.2022.9728808

Onecha, B., Cornado, C. Morros, J. & Pons, O. (2023). New Approach to Design and Assess Metaverse Environments for Improving Learning Processes in Higher Education: The Case of Architectural Construction and Rehabilitation. *Buildings*, 13, 1340. doi: 10.3390/buildings13051340

Orzeł, B. & Wolniak, R. (2022). Digitization in the Design and Construction Industry—Remote Work in the Context of Sustainability: A Study from Poland. *Sustainability*, 14, 1332. doi: 10.3390/su14031332

Özden, A. T. (2022). 1.0'dan 5.0'a Dünya: Web, Pazarlama, Endüstri ve Toplum. *Journal of Business in the Digital Age.*, 5(1)108-116. doi: 10.46238/jobda.1003371

Öztürk, H. K. & Gemi, S. (2022). From Web 1.0 To The Metaverse. *TOBİDER International Journal of Social Sciences*, 6(1), 28-61. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2276838>

Peng, H., Chen, P.-C., Chen, P.-H., Yang, Y.-S., Hsia, C.-C. & Wang, L.-C. (2022). 6G toward Metaverse: Technologies, Applications, and Challenges. 022 IEEE VTS Asia Pacific Wireless Communications Symposium (APWCS), 6-10. doi: 10.1109/APWCS55727.2022.9906483

Pilevari, N., & Yavari, F. (2020). Industry Revolutions Development from Industry 1.0 to Industry 5.0 in Manufacturing. *Journal of Industrial Strategic Management*, 5 (2), 44-63.

Sarıcioğlu, P., İlerisoy, Z. Y. & Soyluk, A. (2021). Mimarlık ve Endüstri 4.0 Eşleşmesi. *Yapı Dergisi*. 464, 12-17. <https://yapidergisi.com/mimarlik-ve-endustri-4-0-eslesmesi/#:~:text=End%C3%BCstri%204.0%20ile%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fen%20%C3%BCretim,ve%20hepsiyle%20e%C5%9Fle%C5%9Fti%C4%9Fini%20s%C3%B6ylemek%20m%C3%BCmk%C3%BCnd%C3%BCr>

Singh, M., Fuenmayor, E., Hinchy, E.P., Qiao, Y., Murray, N. & Devine, D. (2021) Digital Twin: Origin to Future. *Applied System Innovation*, 4, (36). doi: 10.3390/asi4020036

Şahmalı, A. E. (2022). Metaverse’te Sonsuz Yaratıcılıkla Mekânsal Tasarımlar Yapmak Mümkün. *Türkiye İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği Dergisi*, 49 (Nisan),36. https://dergi.imsad.org/uploads/files/dergi/slider/sayi_49_kapak.pdf

Tang, S. K. & Hou, J.-H. (2022). Designing A Framework for Metaverse Architecture. *International Conference for The Association for Computer-Aided Architectural Design Research in Asia (CAADRIA)*, Australia, 2, 445-454. https://caadria2022.org/designing_a_framework_for_metaverse_architecture/

Vinitha, K., Prabhu, R. A., Bhaskar, R. & Hariharan, R. (2020). Review on Industrial Mathematics And Materials At Industry 1.0 To Industry 4.0. *Materials today: Proceedings*, 33(Part 7), 3956-3960. doi: 10.1016/j.matpr.2020.06.331

Wamba, S. F. (2022). Metaverse Beyond the Hype: Multidisciplinary Perspectives on Emerging Challenges, Opportunities, and Agenda for Research, Practice And Policy. *International Journal of Information Management*, 66, 102542. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542

Waqar, A., Othman, I., Aiman, M. S., Khan, M. B., Islam, Md. M., Almujiabah, H. & Karim, M. A. (2023a). Analyzing the Success of Adopting Metaverse in Construction Industry: Structural Equation Modelling. *Journal of Engineering*, 2023. doi: 10.1155/2023/8824795

Waqar, A., Othman, I., Falqi, I. I., Almujiabah, H. R., Alshehri, A. M., Alsulamy, S. H. & Benjeddou, O. (2023b). Assessment of Barriers to Robotics Process Automation (RPA)

Implementation in Safety Management of Tall Buildings. Buildings, 13, 1663. doi: 10.3390/buildings13071663

Xu, L. & Zhang, Z. M. (2022). Effects of User Construction Behavior on User Experience in a Virtual Indoor Environment. IEEE International Symposium on Mixed and Augmented Reality (ISMAR), 568-575. doi: 10.1109/ISMAR55827.2022.00073

Utku, M. & Kaya, Y. (2022). NFT (Değiştirilemez Token) Varlıkların UMS/UFRS Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi. International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, 8(37)44-52. doi: 10.26728/ideas.591

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri (12. Baskı). Ankara: Seçkin

Yüksel, Ş., & Yıldız, S. (2022). Metaverse Dünyasında Değişen Sanal-Gerçek Mekânlar ve Tasarımcının Rolü. 7. Uluslararası Zeugma Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Gaziantep.

Zhang, X., Chen, Y., Hu, L., & Wang, Y. (2022). The Metaverse in Education: Definition, Framework, Features, Potential Applications, Challenges, and Future Research Topics. Frontiers in Psychology, 13, 1016300. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1016300

Zhang, R., Wen, K., Cai, R. & Liu, H. (2023). The Application of Metaverse in the Construction Industry: Exploring the Future Architectural Trends of Virtual and Real Integration. Journal of Civil Engineering and Urban Planning, 5(3), 65-72. doi: 10.23977/jceup.2023.050309

Zhao, Y., Jiang, J., Chen, Y., Liu, R., Yang, Y., Xue, X., & Chen, S. (2022). Metaverse: Perspectives from Graphics, Interactions and Visualization. Visual Informatics, 6(1), 56-67. doi: 10.1016/j.visinf.2022.03.002

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://about.fb.com/news/2021/10/facebook-company-is-now-meta/> Erişim tarihi: 20/10/2023, 15.05.

URL-2: <https://insights2techinfo.com/Metaverse-technologies-and-their-applications/> Erişim tarihi: 20/10/2023, 10.45.

URL-3: <https://www.archdaily.com/978522/zaha-hadid-architects-designs-cyber-urban-Metaverse-city> Erişim tarihi: 20/10/2023, 10.50.

URL-4: <https://xxi.com.tr/i/mimarligin-tanidik-ama-yeni-evreni-Metaverse> Erişim tarihi: 20/10/2023, 11.05.

URL-5: <https://ikas.com.tr/blog/sanal-magaza-acmak> Erişim tarihi: 22/10/2023, 17.40.

URL-8: <https://yapidergisi.com/gelecegin-mimarligi-metaversete-mi/> Erişim tarihi: 20/1/2024, 13.20.

URL-7: <https://www.agilealliance.org/agile101/> Erişim tarihi: 20/10/2023, 11.10.

Konutun Ev ve Yuva Kavramına Evrilmesinin Sanatçıların Yaşam Alanları Üzerinden Analizi

Ayşenur KANDEMİR^{1*} Saadet AYTIS²

Öz

Birey ve ev arasındaki ilişki, tarihsel süreçte filozof ve düşünürlerin de değindiği konular arasında yer almış; bireyin içerisinde barındığı konutun ev veya yuva kavramlarıyla nitelendirilmesi ve bu kavramlar arasında çeşitli kültürlerde bir ayrımın varlığı üzerine araştırmalar yapılan bir konu olmuştur. İnsanın korunma ve barınma ihtiyacına yönelik işlevsel bir yapıyı ifade eden konut kavramı, içerisinde barınan bireyin mekânla bağ kurmasıyla fiziksel bir yapı olmanın ötesine geçerek güvenli bir sığınak, kişisel ve manevi değerlerini imgeleyen "ev" ve "yuva" kavramlarına evrilmiştir. Benzer yapısal ve işlevsel özelliklerle tasarlanan mekânların, salt konut olmanın ötesine geçebileceği ve kullanımlarına bağlı olarak ev/yuva olarak nitelendirilebileceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu durum, konutun tek başına ev veya yuva duygularını uyandıramayacağı fikrini desteklemektedir ve birey ile mekân arasındaki diyalogun artması, varoluşsal bağı güçlendirerek aidiyet gibi duygulara yol açmaktadır. Yaratıcı bireyler olan sanatçılar, kimliklerini ve değerlerini, yarattıkları eserlere ve yaşam alanlarına daha kolay yansıtabilmektedir bu da mekânla aralarındaki diyalogu artırmaktadır. Bu nedenle çalışma, yaşadıkları konutları yalnızca yaşam alanı değil aynı zamanda çalışma alanı olarak da kullanan sanatçıların, barındığı konutun hangi faktörlerle ve nasıl anlamlı bir mekâna dönüşerek ev/ yuva olarak nitelendirildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında araştırmanın metodolojisinin oluşturulmasında ilk adım, kapsamlı bir literatür taramasından elde edilen bilgilerin kavramsal bir araştırma yaklaşımı kullanılarak çalışmanın çerçevesinin şekillendirilmesidir. Ardından, örnek olarak seçilen evler ile bu evlerde yaşayan bireyler arasındaki ilişki, seçilen evlerin görselleri üzerinden doküman analizi yöntemiyle ele alınmıştır. İkonik sanatçıların yaşam ve çalışma alanlarını barındıran mekânların incelenmesi bu evlerin, sanatçıların kimlikleriyle nasıl iç içe geçtiğini göstermiştir. Bu mekânların sadece birer konut olmanın ötesine geçerek sanatçıların yaratıcı ifadelerinin ve kişisel yaşamlarının birer uzantısı haline geldiği sonucuna varılmış; duygusal bağlantı, rahatlık ve aşinalık, kişiselleştirme, çevresel ve estetik faktörler, sahiplenme ve kontrol, kültürel değerler, kişisel deneyimler, manevi öneme sahip nesneler gibi faktörlerin, bir konutun ev ya da yuva olarak nitelendirilmesine katkıda bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İç Mekân, Tasarım, Konut, Ev, Çalışma Alanı

¹ İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İç Mimarlık (İngilizce) Bölümü, İstanbul, Türkiye. (ORCID NO: 0000-0002-9558-2984)

*İlgili Yazar/Corresponding author: aysenur.kandemir@nisantasi.edu.tr

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye. (ORCID NO: 0000-0001-5454-5936)

Analysis of the Evolution of Housing into the Concept of Home and Nest through the Living Spaces of Artists

Abstract

The relationship between individuals and their homes has long been a topic of interest for philosophers and thinkers throughout history. The concept of housing, which initially represented a physical structure for protection and shelter, has evolved into the ideas of "home" and "nest" that symbolize personal and spiritual values. It is assumed that spaces designed with similar structural and functional features can go beyond being a mere dwelling and can be characterized as home/nest depending on their use. This suggests that housing alone cannot evoke feelings of home or nest; instead, it is the interaction and relationship between the individual and the space that strengthens the sense of belonging. Artists, being creative individuals, have an easier time expressing their identities and values in their works and living spaces, which further enhances the dialogue between them and their environment. This study aims to explore how and why artists' residences, which serve as both living and working spaces, transform into meaningful homes. The methodology involves using a conceptual research approach after conducting a comprehensive literature review. The relationship between the houses selected as examples and the individuals living in these houses was analyzed through document analysis method based on the visuals of the selected houses. This examination reveals how these houses are intertwined with the artists' identities, going beyond being mere residences and becoming extensions of their creative expressions and personal lives. Several factors contribute to the characterization of a residence as a home or a nest, including emotional connection, comfort and familiarity, personalization, environmental and aesthetic factors, ownership and control, cultural values, personal experiences, and objects of spiritual significance. Overall, this study highlights the significance of the dwelling space for artists and how it becomes an expression of their artistic identity.

Keywords: Interior Space, Design, House, Home, Workspace

1. Giriş

Konut kavramı literatürdeki kaynaklarda çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Türkçe sözlükte konut kavramı "mesken, ikametgâh." olarak tanımlanmıştır (Rado, 1970, s.744). Ev kavramı "her ailenin ayrı olarak oturmasına mahsus yeri." olarak tanımlanırken (Rado, 1970, s.356); yuva kavramı "küçük ve fakirhane mesken, tek başına yaşanılan yer." olarak ifade edilmiştir (Rado, 1970, s.1259). Birey ile ev arasındaki ilişki çeşitli düşünürler tarafından ele alınmıştır. Bachelard (1996, s.32-36), Mekânın Poetikası isimli kitabında ev kavramının topluma ve bireye poetik etkilerini ele almıştır, Merleau-Ponty ise, bireyin nesnelerle ilişkisini bedeni üzerinden kurduğu, dolayısıyla içinde bulunduğu mekânla da kaçınılmaz olarak bedeni vasıtasıyla ilişki kurduğu için bireyin mekânla ilişkisini varoluşsal olarak tanımlamıştır (Merleau-Ponty, 1962, s.162). Heidegger, doğumdan ölüme kadar insan yaşamının tüm aşamalarını yansıtabilecek şekilde inşa edilmiş bir evin önemini, böyle bir evin bireye açıkça veya bilinçsizce insan yaşamının enginliğini ve genişliğini öğrettiğini veya hatırlattığını anlatmıştır (Jacobson, 2009, s.363). Özünde bireyin dış etkenlerden korunmasını sağlayan bir barınak ve uyuma ve depolama gibi ihtiyaçlara cevap veren işlevsel bir yapı olan konut, zaman içerisinde kültürel, sosyal ve psikolojik öneme sahip bir kavram olan ev ve yuva kavramlarıyla nitelendirilmeye başlanmıştır.

Bu çalışma, konut kavramının ev/yuva kavramına evrilmesinin örnekler üzerinden incelenmesini konu almaktadır. İlk uzamı bedeni olan insan, daima korunma ihtiyacının getirdiği dürtüyle hareket ederek tehlikelerden uzak kalmak için kendine bir kabuk oluşturmuştur. Ancak yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte birey, “ev” olarak tanımlanan kabuğun içerisinde daha fazla zaman geçirmeye başlamış ve bu kabuk, insanın uzamı hâline gelmiştir. Dolayısıyla insan ile ev arasında; evi dört duvar olmaktan ayıran organik ve varoluşsal bir bağ oluşmuştur. Bu bağlamda yapı ve fonksiyonel özellikleri itibarıyla aynı amaçları karşılamak üzere inşa edilen mekânların kullanım şekline göre konut yerine ev/yuva olarak nitelendirilebilmesi, çalışmanın hipotezi olarak belirlenmiştir. Konut, ev ve yuva kavramları hakkında çeşitli araştırmalar yapılmış olmasına karşın, bu kavramların örnekler üzerinden analizini konu alan araştırmaların Türkçe literatürde oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla çalışma, mekânın kullanım şekline bağlı olarak niteliğinin konut, ev ya da yuva olarak farklılaşmasına dikkat çekmek, ev/yuva niteliği taşıdığı savunulan örnekleri sistematik bir biçimde incelemek ve mekânın niteliğini ortaya çıkarmak üzere yönelim belirlemek için betimleyici bir çalışma olması bakımından önem taşımaktadır.

Çalışma, analiz edilen sanatçı ev örnekleri üzerinden mekânın ev/yuva olarak nitelendirilmesine etki eden faktörleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Örnek olarak belirlenen mekânların kavramsal çerçevede sistematik bir şekilde değerlendirilmesi için konu, yaşadıkları mekânı hem yaşam alanı hem de çalışma alanı olarak kullanan ressamın evleri ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni, sanatçıların evlerini çalışma alanı olarak da kullanarak hem kişisel hem de sanatsal kişiliklerini evlerine; iç mekân yüzeylerine, donatılara ve iç mekânın tamamlayıcısı olan mobilya tercihlerine yansıtabilmeleridir (Demirarslan, 2022, s.21). Araştırmada, literatürdeki çeşitli yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerden yararlanılarak çalışmanın strüktürü oluşturulmuştur. Buna ek olarak konuyla ilgili edinilen veriler çerçevesinde incelenen görseller bir nitel araştırma yöntemi olan doküman analiziyle ele alınmıştır. Doküman analizi, “hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden iletilen) belgelerin incelenmesi ya da değerlendirilmesine yönelik sistematik bir süreç” olarak tanımlanan bir yöntemdir (Bowen, 2009, s.27). Çalışmada öncelikle ‘konut’, ‘ev/yuva’ kavramları ve “Mekânın konuttan ev/yuva kavramına evrilmesi” literatür çerçevesinde incelenmiştir. Beraberinde seçilen örnekler konut ve ev/yuva kavramları çerçevesinde görsel değerlendirmelerle analiz edilmiştir.

2. Konut Kavramı

Konut, en sade tanımıyla insanların en temel ihtiyaçları olan barınma, ısınma ve korunma gibi yaşamsal faaliyetlerini yürütmelerine imkân veren fiziksel bir yapı ve günlük yaşam aktivitelerinin gerçekleştirildiği işlevsel alanlar kümesidir (Kalay vd., 2023, s.114). Konut kelimesi kısa bir süreliğine bir yere yerleşmek anlamına gelen konmak sözcüğünden türemiştir (Kıyıcı, 2016, s.51). Türk dilinde sözlük anlamı, bir kişinin ikamet ettiği yer, meskendir (Rado, 1970, s.744). Ev, ocak ve yuva gibi kelimeler bireye korunma, aidiyet hissi veren “yuva”yı karşılarken; konut kelimesi ise yapının kendisini, geçiciliği işaret etmektedir.

İngilizce’de ise “home” kelimesi yuvayı işaret ederken “house” kelimesi içerisinde barınan bireyler için alanı tanımlayan ve sınırlayan fiziksel bir birimi, bu birimi oluşturan duvar, kapı ve çatı gibi yapı elemanlarını işaret etmektedir ve içerisinde gerçekleşen faaliyetler için barınak ve koruma sağlayan mekânlar kümesi anlamındadır (Lawrence, 1987, s.163). Bu durumu İngiliz yazar John Berger şu sözleri ile ifade etmiştir: “Ev ile

karşılığı bina arasında pek az bir ilişki vardır. Baş üstünde bir dam, dört duvar evin kutsal ve yüreklerde yer etmiş bir kavram oluşunun aksine, evin dünyevileşmiş halidir.” (Berger, 2008, sny). Kısaca konut, bireylerin barınak, uyku, yemek yeme ve depolama gibi temel ihtiyaçlarına hizmet eden; duvar, zemin, tavan, kapı ve pencerelerden oluşan fiziksel bir yapıyı ifade etmektedir. Bu kavram kültürel, ekonomik, teknolojik ve çevresel faktörlerden etkilenmektedir.

3. Ev/Yuva Kavramları

Yerleşmek, yer edinmek her zaman insanın varoluşunun bir getirisi olmuştur ve bireyin bu arayışı, yanıtını “ev” imgesinde (Şekil 1) bulmuştur. Farklı kültürlerde evi ifade etmek için kullanılan kelimelerin etimolojik kökeni incelendiğinde, bireyin evle ilişkisinde eve yüklenen anlam belirginleşmektedir. Ev kelimesinin en sade anlamı, bir ailenin yaşamları için onlara ayrılmış yerdir (Rado, 1970, s.356). Bu kelimenin etimolojik kökeni, Göktürk alfabesindeki “eb” şeklinde kullanılan sese dayanmaktadır. Dilimize b sesi yerine v sesini almasıyla ev şeklinde evrimleşen bu kelimenin, Göktürk alfabesinde bir ses şeklinde var olması, eve verilen önemi belirtmektedir (Usta, 2020, s.28).

Şekil 1. Ev ve Araba (URL-1)

Türkçe’de ocak kelimesi ev kelimesinin mecaz anlamını da karşılamaktadır. Bunun nedeni, ateşi evcilleştirmenin, çevre üzerindeki kontrolün simgesi dolayısıyla yerleşimin işareti olmasıdır. Başka bir deyişle ev, ateş yakılan yer anlamına gelen ocak etrafında şekillenmiştir (Rykwert, 1991, s.51). Göçebe Türklerin yaşadığı çadırı ifade eden “yurt” kelimesinin de aynı zamanda memleket ve oturulan yeri ifade etmesi, Türk kültüründe yaşanan mekân olan eve atfedilen anlamı ortaya koymaktadır (Rado, 1970, s.1259). Batı dillerinde yapılan araştırmalarda ise Hollander, ev kelimesini ifade etmek için kullanılan Almanca sözcükler olan “Heim, ham, heem” kelimelerinin Hint-Avrupa dil ailesinde uzanmak ve sevgili veya sevilen bir şey, diğer bir deyişle baş koymak için bir yer anlamına gelen “kei” sözcüğünden türetildiğini ifade etmiştir (Hollander, 1991, s.44). On yedinci yüzyılda Yargıç Sir Edward Coke tarafından söylenen “Herkesin evi onun için şatosu ve kalesi olduğu gibi, dinlenmesi için olduğu gibi yaralanma ve şiddete karşı savunmasıdır.” sözü on dokuzuncu yüzyılda “İngiliz’in evi onun kalesidir” deyimini hâlini almıştır. Deyimin bu şekilde kullanımı evin sığınak ve güvende olunan yer olarak benimsendiğini göstermektedir (Mallett, 2004, s.65). Temel faaliyetlerin gerçekleştiği, zamanın geçirildiği mekânlar, psikolojik ve sosyolojik etkilerinin yanında insanların hafızalarında manevi bir öneme de sahiptir (Kalay, 2023, s.250). Dolayısıyla ev ve yuva kavramları, mekânın fiziksel yapısının ötesine geçerek duygusal, psikolojik ve kişisel boyutları barındırır. Ev veya yuva kavramları, bireyin zihninde fiziksel özelliklerinden ziyade mekânla kurduğu duygusal ve psikolojik bağlantılarla ilintilidir; kişinin aidiyet,

rahatlık ve duygusal bağlılık hissettiği, anıların oluştuğu ve kişisel kimliğin ifade edildiği yerdir.

4. “Konutun” “Ev/Yuva” Kavramına Evrilmesi

Bir mekân tek başına bir yuva olamasa da bir evin fiziksel alanı yuva duygusunu destekleyebilir; o mekân 'yuva' ve 'ev' duygusunu beslemek için ipuçları sağlayabilir. Mekân ve mekânda yer alan ipuçları olan nesnelerin, bireyin zihnindeki yuva ve ev imgesini nasıl güçlendirdiğinin anlaşılması için öncelikle insan ile mekân arasındaki zihinsel sürece bakılmalıdır. Bunun nedeni, öznenin, çevresiyle; bulunduğu mekân ve nesnelerle dinamik bir ilişki hâlinde olmasıdır. Mekânın belirli bir katılığı veya işlevi varmış gibi görünse dahi özneye arasındaki ilişkide bu katılıktan söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeni, bu ilişkide yalnızca fiziksel değil aynı zamanda bağlılık, korku, yabancılaşma gibi varoluşçulukla ilişkili unsurların da belirleyici rol oynamasıdır (Crowell, 2012, s.3-27).

İnsanın çevresiyle; mekânla ve nesnelerle olan ilişkisi farklı düşünürlerce ele alınmıştır. Öznenin varlığını ontolojik olarak ilk kez anlayan Descartes, özne ile nesne arasındaki ilişkiyi iki kavram üzerinden ele almıştır. Descartes, zihni ve akli doğru bilgiye ulaşmak için esas almış ve benlik olarak tanımlamış; bedeni ise nesneleştirerek ötekileştirmiştir (Erkenez, 2016, s.18). Zihin ve nesne olarak bedenin doğuştan var olduğunu savunan bu ayırım, bu kavramların çevreyle ilişkilerini de salt ölçülebilir unsurlara indirgeyerek ele almış ve kartezyen düşüncenin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Etili ve Önal, 2022, s.288). Böylece kartezyen düşüncede mekân, geometrik bir yayılım olarak tanımlanmıştır. Kartezyen düşüncedeki mekânı algılayan bedenle zihin, özneye nesne arasındaki keskin ayırım, yirminci yüzyıla gelindiğinde fenomenolojik yaklaşım ile birlikte muğlaklaşmıştır. Fenomenolojik yaklaşımı temellendiren Husserl, dünya olmadan bilincin olmadığı gibi, bilinç olmadan da dünya olmadığını ifade ederek öznenin çevresiyle birlikteliğine bütüncül bir yaklaşım sunmuştur (Husserl, 2003, s.14). Bilincin nesnelere yönelttiği tüm eylemlerin bir anlam taşıdığını ifade etmiş ve bilinci, nesnelere anlamlar yükleyen fail olarak tanımlamıştır. Bu anlamlar olmadan nesneden; nesneye yönelemeyeceği için de özden bahsedilemeyeceğini ifade etmiştir (Sadala ve Adorno, 2002, s.285). Bu düşünceye benzer olarak, özne olan insanın, diğer varlıkları nesneleştirerek insan davranışını açıklayan bir bakış açısı geliştiremeyeceğini savunan Heidegger, modern özne fikrinin üstesinden gelebilmek için öznenin, var olunan dünyada pasif bir seyirci konumunda değil, aktif bir katılımcı olması gerektiğini söyler. Bu anlamda, özne-nesne arasındaki ayırımın, insanın varlığını anlamasının önündeki engel olarak düşünür ve insanı varlıktan bir parça olarak nitelendirerek onu “Dasein” yani “burada olan” sözcüğüyle ifade eder. Bu tanım, Heidegger’in mekâna bakış açısını ortaya koymaktadır; ona göre insan, dünyayla yaşayarak bağ kuran ve karşı karşıya olan varlıktır. Yani mekân saf yapı değil, insanın bağ kurduğu ve varlığını anlamaya çalıştığı deneyim alanıdır (Hisarlıgil, 2008, s.25). Heidegger’in bakış açısıyla mekân, insanın deneyim alanı olduğu ve deneyimleyerek varlığını anlamasına izin verdiği için insan ve mekân arasında bir aidiyet söz konusudur. Bu aidiyeti Heidegger gümüş kâse örneğiyle açıklar; gümüş, kâseyi oluşturan madde olduğu için ona karşı sorumludur, kâse ise varlığını ona borçludur (Aktok, 2021, s.222).

İnsan ile mekân arasındaki varoluşsal diyalogdan ortaya çıkan aidiyet kavramı, yapının eve ya da yuvaya dönüşmesini sağlamaktadır. İnsanın mekândaki deneyimi arttıkça insan varlığını daha fazla anlayabilir, mekânla arasındaki diyalog ve bu diyalogun getirdiği aidiyet de artabilir. Örneğin duvarları içerisinde tatmin, sevinç gibi duyguların

yaşandığı ev, bu duyguları barındıran bir sahneye dönüşür ve insanla arasında aidiyet duygusu yaratılır (Rowles, 2006, s.27). Sahne metaforuna benzer bir metafor kurulduğunda, insanın bu sevinç ve tatmin duygularını yaşarken sahnede yalnız olmadığı ve kendisini çevreleyen nesnelerin de orada olduğu söylenebilir. Dolayısıyla insan, nesneler ve mekân arasında da bir diyalog söz konusudur. Bu tanıdık nesneler ve semboller, insanın varlığıyla ilintilidir. Heidegger bir eşyanın, örneğin bir bardağın, yalnızca nesne olarak değil bir “şey” olarak ele alınması gerektiğini söyler. Ona göre “şey” olarak bir bardak, ayırt edici niteliklerini kullanımından, elle tutulunca nasıl görüldüğünden ve insanları dünyayla nasıl ilişkilendirdiğinden almaktadır. Bu yüzden şeyler, onları kullanan kişiye, insanın varoluşunun ham mevcudiyetiyle olan ilişkisini anlatabilir (Sharr, 2013, s.27). Bu nedenle mekânda, bu çalışma kapsamında evde, bulunan “şeyler” olan eşyalar, insanın varoluşunun aynası olarak görülebilir. İnsan ve mekânın varoluşsal ilişkisinin üçüncü ayağı “şeyler” ile tamamlanmaktadır. Bachelard’ın şiirsel imgeleme yöntemi de bu ilişkiyi desteklemektedir. Ona göre ev, her şeyden önce koruyucu bir yerdir ve içinde yaşayanın düşüncelerinde, rüyalarında ve anılarında vücut bulmaktadır. Bachelard evin, mekânla kurulan hafıza, hisler ve bilinç yardımıyla oluşan bağlar aracılığıyla, insan zihninde bir imge halini aldığını açıklamaktadır (Bachelard, 1996, s.31-32). Ona göre nesneler yani şeyler kullanıldıklarında insanlar şeylerin üzerinde, şeyler ise insanın zihninde izler bırakmaktadır. Dolayısıyla anılar veya imgeler, şeylere bağlı olarak hatırlanabilir (Adıgüzel Özbek ve Ertürk, 2017, sy).

Özünde, konut olarak nitelendirilen bir mekânın birey tarafından imgelenen bir ev veya yuvaya dönüşmesi, insanlar, çevreleri ve o mekândaki nesneler arasındaki dinamik ilişkiden etkilenen bir süreçtir. Nihayetinde, insanlar, yaşadıkları mekânlar ve içlerindeki nesneler arasındaki etkileşim, ev ya da yuva denen kavramların özünü oluşturan varoluşsal ilişkiyi somutlaştırır. Bir konut kişiselleştirildiğinde, manevi değer taşıdığına ve içinde yaşayan insanlar için bir sığınak görevi gördüğünde ev veya yuva haline gelir. Dolayısıyla bu etkileşim sürecini anlamak için, bireyler ve yaşadıkları mekân arasındaki ilişkiyi incelemek gerekmektedir.

5. Mekânın Ev/Yuva Kavramına Evrilmesinin Örnekler Üzerinden İncelenmesi

Çalışmanın bu aşamasında, yapılan görsel literatür araştırması sonucunda seçilen örnekler üzerinden konut, ev ve yuva kavramlarının tasarım dilindeki yansımaları analiz edilmiştir. Araştırma alanı olarak, yaratıcı doğaları gereği kimliklerini ve değerlerini eserlerine olduğu gibi yaşadıkları mekâna da yansıttıkları öngörüldüğünden, sanatçıların evleri örneklem olarak tercih edilmiştir. Bu sanatçılar evlerini yalnızca yaşam alanı olarak değil; aynı zamanda atölyeleri veya stüdyoları olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla bu mekânların analizi, kişisel yaşamlarına ve yaratım süreçlerine ışık tutarak deneyimlerinin ve bakış açılarının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Bu nedenle yaşam alanının birey için ifade ettiği anlamın evrilmesi, sanat anlayışları ve kişisel yaşamları hakkında bilgi sahibi olunan sanatçıların evleri üzerinden analiz edilmiştir. İncelenen örnekler, sanatçıların önceleri yaşam ve çalışma alanı olarak kullandıkları evlerken, artık müze olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunların müze olarak kullanımı, örneklerin özgünlüğünü devam ettirmesini sağlamış ve analiz edilmesine imkân vermiştir. Seçilen bu örnekler çerçevesinde okumalar ve yorumlamalar yapılmış ve elde edilen veriler paylaşılmıştır.

5.1. Jackson Pollock, Krasner Evi ve Çalışma Alanı

Ünlü soyut dışavurumcu ressam Jackson Pollock ve ressam eşi Lee Krasner'ın 1945 yılında taşındıkları ve Jackson Pollock'un ölümüne kadar birlikte on bir yıl yaşadıkları Krasner Evi, sanatçıların yaşamı hakkında önemli bir kaynaktır. Krasner evi, bir ahır olarak satın alınan yapının, yaşam alanları ve stüdyo alanlarına dönüşmesiyle biçimlenmiştir (Landau, 2005, s.28). Mekânın, içinde yaşayacak bireyler tarafından işlevlendirilmesi ve tasarlanması, bu süreçte oraya aidiyet ve rahatlık duyguları geliştirmelerini sağlayacağından bağ kurulmasını kolaylaştırıcı bir unsurdur. Dahası burayı kişiselleştirirken seçilen her bir nesne veya tasarım unsuru bilinçli bir seçimdir ve sanatçının kişiliğine, tutkularına ve inançlarına bir bakış sunmaktadır. Bu nedenle Krasner Evi, içinde barınan bireyin konutla kurduğu bağ ve deneyimlerle ev ve yuva hâlini almasına örnek olarak incelenebilir (Şekil 2).

Şekil 2. Krasner Evi'nin Genel Görünümü (URL-2)

Pollock ve Krasner'ın sanatsal faaliyetlerini yürütmeleri sebebiyle yapının önemli bölümlerinden olan stüdyolar, onlara hareket özgürlüğü ve manevra alanı gerektiren büyük ölçekli eserlerini oluşturmaları için geniş alanlar sağlamaktadır. Zemin kat planında görüldüğü gibi yaşam alanları ve stüdyoların birbirine eklenmesinin, kişisel yaşamları ile sanatsal faaliyetleri arasındaki sınırları muğlaklaştırdığı söylenebilir (Şekil 3). Yaşam biçimlerinin ihtiyacına yönelik düzenlenerek açıklığa ve esnekliğe imkân veren geniş ve açık kat planı, bu sınırların muğlaklaşmasına, yaşam ve stüdyo alanları arasında süreklilik ve akışa imkân sağlamıştır. Krasner Evi'nin tasarımındaki pencereler ve çatı pencereleri de bol güneş ışığının mekâna nüfuz etmesini sağlayarak sanatsal faaliyetlerini rahatlıkla yürütebilmesine imkân vermiştir. Bu doğal ışığın, sanatçının çalışmalarının dokulu yüzeylerini vurguladığı görülmektedir. Dolayısıyla fiziksel çevre koşullarının mekânın işlevselliğini etkileyerek sanatçıların sanatsal deneyimlerine katkıda bulunduğu, bu deneyimi kişiye ve mekâna özgü kılarak buranın ev veya yuva olarak nitelendirilmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Şekil 3. Krasner Evi Plan Şeması (Solda) (Milan, 2023, s. 270), Stüdyo Katından Görünüm (Sağda) (URL-2)

Krasner Evi'nin renk paletinde ağırlıklı olarak beyaz, toprak tonları gibi nötr renklerin öne çıktığı görülmektedir. Bu renklerin, hem odağın sanat eseri üzerinde kalmasına izin verdiği hem de bu eserlerin enerjik ve dinamik doğasını dengelemeye de yardımcı olduğu söylenebilir. Stüdyodaki temiz çizgiler ve yalın geometrik formlardan meydana gelen yüzeyler ve pencere açıklıkları da mekânsal organizasyonda dengenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Damlatma/sıçratma tekniğiyle yaptığı resimlerinden sıçrayan boyalar hâlâ zemini kaplamaktadır (Şekil 4). Bu, Pallock'un sanatçı kimliğinin ve bakış açısının mekâna birebir yansımasıdır. Dışavurumcu ressamın öznel ve duygusal deneyiminin yansıması olan bu izlerin, mekânla kurduğu bağı güçlendirdiği ve satın aldıklarında ahır olan bu yapıyı ev veya yuva hâline getirmesine katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

Şekil 4. Stüdyo Katından Görünüm (Solda) (URL-3), (Sağda) (Landau, 2005, s. 29)

Krasner Evi'nde bulunan sanat eserleri, dekoratif nesnelerin veya mobilyaların; sanatçıların evle kurduğu bağı desteklediği söylenebilir. Mekânda bulunan mobilya gibi unsurlar, sanatçıların iç dünyasını ve kişisel zevklerini yansıtmaktadır. Örneğin yaşam alanında bulunan kitaplıktaki plak koleksiyonu, pikap ve kişisel kütüphane, günümüzde tur aracılığıyla Krasner Evi'nin içerisini gezen ziyaretçilere sanatçıların iç dünyası hakkında ipuçları vermektedir (Şekil 5). Bununla birlikte bu nesnelerin, bireylerin kişilikleri ve değerlerini yansıtan mekânlar yaratmalarına olanak tanıyarak rahatlık ve aşinalık duygusuna katkıda bulunduğu söylenebilir.

Şekil 5. Pollock ve Krasner'in Kişisel Kütüphanesi (URL-3)

Özünde, satın alınan bir ahırın dönüştürülmesiyle ortaya çıkan Krasner Evi, açık ve geniş kat planıyla yaşam ve stüdyo alanlarının bütünleşmesine örnek teşkil ederek kişisel yaşam ve sanatsal uğraşları arasındaki sınırları bulanıklaştırmaktadır. Stüdyo mekânlarındaki düşey, yatay yüzeylerdeki ve pencere gibi mimari unsurlardaki yalınlık, doğal ışık ve nötr renk paleti Pollock'un sanat eserlerine odaklanabilmesinin altını çizerken, zemindeki boya kalıntıları sanatçının duygusal deneyimlerinin somut izleri olarak mekânla kurduğu bağı vurgulamaktadır. Üstelik sanatçılar tarafından kişiselleştiren bu konut, çevrelerini kişisel tercihleriyle şekillendirirken zevkleriyle uyumlu bir ortam yaratmalarına izin vererek tanıdık ve aşına oldukları bir atmosfere katkıda bulunmaktadır. Bu da güven ve rahatlatma duygularını besleyerek burasının ev veya yuva olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır.

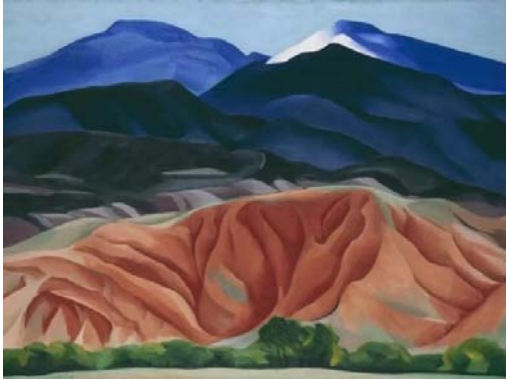
5.2. Georgia O'Keeffe, New Mexican Evi ve Stüdyosu

Hem sanat eserlerinde hem de yaşam alanlarında kendine özgü tarzıyla bilinen ve Amerikan modernizminin öncüsü olarak bilinen ünlü Amerikalı sanatçı Georgia O'Keeffe'nin New Mexico'da bulunan evi ve stüdyosu, kişiliğini ve sanatsal vizyonunu yansıttığından, konutun ev/yuvaya evrilmesine örnek olarak incelenebilir. Örneğin, modernizmde olduğu gibi, mekânların tasarımında da işlevsellik ve verimliliğe öncelik verildiği görülmektedir. Özellikle stüdyonun, amaçlarına hizmet edecek şekilde dikkatlice planlandığı, çizimler ve sanat malzemeleri için geniş alanla yaratıcı süreci optimize edecek şekilde tasarlandığı söylenebilir. Modernist akımın öncü sanatçılarından biri olan O'Keeffe'nin 1949 ile 1984 yılları arasında yaşadığı bu ev ve stüdyosu, modern tasarım ilkelerine olan yakınlığını yansıtmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Evin Stüdyo Bölümünden Bir Görünüm (URL-4)

O'Keeffe, resimlerindeki yalınlık ve temiz çizgileri yaşadığı mekânı tasarlarken de devam ettirmiştir. New Mexico Evi'ndeki mobilyalar ve mimari öğelerin, soyut resimlerindeki görsel dili yansıtarak sadelik ve netlik duygusuna katkıda bulunduğu söylenebilir. Oturma elemanları düşey mimari unsurlar olan duvarların bir uzantısı olarak tasarlandığından iç mekân tasarımında holistik bir yaklaşım gözetildiği ifade edilebilir. Bununla birlikte resimlerinde kullandığı mat ve toprak tonları gibi renk tercihlerinin yaşam alanlarına da yansıdığı görülmektedir. Sanatçının yaşadığı mekânı kendisinin tasarlamasının, mekânın kişiselleştirilmesini kolaylaştırdığı, burası üzerinde sahiplik ve kontrol duygusunu besleyerek ev veya yuva olarak nitelendirilmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Evin büyük pencereleri, sanatçıya New Mexico'nun manzarasını sunarak dışarıdakileri içeri getirmektedir. Bu pencerelerden görülebilen manzara soyutlanarak sanatçının resimlerine ilham kaynağı olmuştur (Şekil 7). Böylece sanatçının sanat anlayışı mekâna yansıdığı gibi, mekân da O'Keeffe'nin sanatına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla mekânın çevreyle bağlantı kurmasına izin vermesinin sanatçının faaliyetleri, fiziksel konforu ve kişisel yaşamı arasındaki bağlantıyı güçlendirerek ev veya yuva olarak nitelendirilmesini sağladığı ifade edilebilir.

Şekil 7. Black Mesa Landscape (Solda) (O'Keeffe, 1930), Evin Yaşam Alanından Bir Görünüm (Sağda) (URL-5)

New Mexico Evi'ndeki büyük pencerelerin, evin manzarayla bütünleşmesine izin vermesinin yanı sıra bol miktarda gün ışığının da odalara dolmasını sağlayarak modernist tasarım unsurlarının sadeliğini aydınlattığı da görülmektedir. Derin pencereler aynı zamanda gölgeleme elemanı vazifesi görerek mekânda görsel ve termal konforun sağlanmasına imkân vermektedir. Evi aydınlatan gün ışığının, sanatçının mekân deneyimini özgün kılarak ev ile kurduğu duygusal bağlantıyı güçlendirdiği söylenebilir. Bununla birlikte gün ışığının bireyin ruh hâli üzerindeki olumlu etkisi, onun yaşam alanında zihinsel olarak rahatlamasına katkıda bulunabilir. O'Keeffe'nin doğayla olan güçlü bağı, mekânda kullanılan malzemelere de yansımaktadır. Düşey ve yatay yüzeylerde ahşap, taş ve kerpiç gibi doğal malzemeleri kullanarak mekânın çöl ortamıyla bağlantısını güçlendirdiği, mekândaki doku ve sıcaklık hissini arttırdığı görülmektedir. Kerpiç malzeme kullanımı yalnız bu bağlantıyı güçlendirmekle kalmayıp iç mekânda termal konforun sağlanarak bireyin fiziksel ve zihinsel refahına katkıda bulunmakta ve onu rahatlatmaktadır. Bu yüzeylerde doğal dünyanın taklit edildiği organik formlar kullanılmıştır. Doğaya olan bu bağı etkisi, evin kabuğundan iç mekândaki unsurların tasarımına kadar uzanmaktadır (Şekil 8). Sanatçının doğayla mekânı bütünleştirmek için evinde kayalar, deniz kabukları ve resimlerinde de görülen hayvan kemikleri gibi doğal nesneleri de sergilediği görülmektedir. Bu nesnelerin mekânda yer alması, sanatçının kimliğini, zevkini ve değerlerini yansıtarak yaşadığı konutun, onunla rezonansa giren bir ortama dönüşmesini sağlayıp bağlılık gibi duygusal bağlantılarını derinleştirerek ev veya yuva olarak nitelendirilmesini katkıda bulunmaktadır.

Şekil 8. Evin dışından görünüm (URL-6)

New Mexico Evi'nin yatak odasının tasarımında fiziksel konfora önem verildiği görülmektedir (Şekil 9). Dinlenme alanındaki fiziksel konfor, zihinsel rahatlamayı da beraberinde getirerek mekâna karşı rahatlık ve huzur duygularını geliştirmelerini sağlayabileceğinden ev veya yuva olarak nitelendirilmesine katkıda bulunabilir. Bununla birlikte yatak odasında heykeller ve tablo gibi kişisel öneme sahip nesneler gözlemlenmektedir. Bu nesnelerin mekânda bulunması yaşam alanının kişiselleştirilmesine; sanatçıdaki aidiyet ve sahiplenme duygularının beslenmesine yardımcı olmakta ve mekânla arasındaki diyalogları artırarak yaşadığı evle arasındaki varoluşsal bağın güçlenmesine imkân sağlamaktadır.

Şekil 9. Yatak odasından bir görünüm (URL-4)

Kısaca Georgia O'Keeffe'nin New Mexico'daki evi, işlevselliği ve sadeliği vurgulayarak modernist ilkelere bağlılığını sergilemektedir. Kendi tasarladığı stüdyosu da O'Keeffe'nin soyut resimlerinin temiz çizgilerini yansıtmaktadır. Doğal malzemelerin ve iç mekânı New Mexico manzarasına bağlayan büyük pencerelerin entegrasyonu sanatçıya ilham vermesinin yanında hem sanatta hem de yaşam alanında doğayla olan derin bağının kasıtlı bir yansıması ve holistik bir tasarım örneğidir. Dolayısıyla konutun fiziksel özelliklerinin sanatçı tarafından belirlenmesi, bu özelliklerin sanatçının deneyimlerini etkilemesi, mekânın onun için manevi öneme sahip unsurlar barındırmasının ev veya yuva olarak nitelendirilmesine katkı sağladığı söylenebilir.

5.3. Frida Kahlo, Mavi Ev

Frida Kahlo'nun Meksiko'da bulunan mavi evi, hayatının büyük bir kısmını geçirdiği ve sanatsal faaliyetlerini yürüttüğü bir mekân olarak kurulan bağlar anlamında incelemeye değerdir (Fabiny ve Who, 2013, s.68). Ressamın eserlerinde kullandığı canlı renklerin yapının kabuğunda ve iç mekânda da kullanıldığı; duvarların kobalt mavisi, parlak sarı ve canlı yeşil tonlarında boyandığı görülmektedir (Şekil 10). Böylece sanatçının iç dünyasının ve kişisel zevki, kullanılan renk paleti aracılığıyla mekâna yansımaktadır. Sanatçının kimliğini yaşadığı mekânın içerisinde ve dışarısında ifade edebilmesi ve çevresini kişiliğini, sanatsal bakış açısını ve değerlerini yansıtacak şekilde şekillendirmesi de mekânla kurduğu bağı artırmaktadır.

Şekil 10. Maymunlu Otoportre (Solda) (Kahlo, 1940), Evin Genel Görünümü (Sağda) (URL-7)

Mutfakta el boyaması geleneksel seramik karolar ve renkli çömlekler bulunduğu görülmektedir (Şekil 11). Duvarlara asılmış maskeler, hayvan figürleri gibi unsurların, sanatçının yerel gelenekleri önemsemesinin ve bu nedenle yaşadığı mekâna taşımalarının bir göstergesi olduğu söylenebilir. Özellikle hayvan figürlerinin sanatçının tablolarında da yer alması, sanatsal kişiliğiyle yaşadığı mekân arasında bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu mutfakı kişiselleştirerek kendine özel hale getirmesinin sahiplenme duygusunu geliştirdiği, dolayısı ile yaşadığı konutun ev veya yuva olarak ifade edilmesini sağladığı söylenebilir.

Şekil 11. Mutfak ve Yemek Odasından Genel Görünüm (URL-8)

Frida Kahlo'nun yatak odasının iç dünyasına dair içgörüler sunduğu görülmektedir. Odada, geleneksel işlemeli yatak örtüleri gibi unsurlar yer almaktadır (Şekil 12). Sayvanlı yatağı ve oymalı yatak başlığının da yatak odasında ön plana çıktığı görülmektedir.

Çocukken geçirdiği hastalık ve daha sonra yaşadığı trafik kazasından sonra ömür boyu sürececek sağlık sorunları nedeniyle eserlerini zaman zaman yatağına bağlı hâlde üretmek zorunda kalan ve özellikle otoportreleriyle tanınan sanatçının bu eserleri üretmek için kendini gözlemlediği aynanın da yatak odasının önemli bir unsuru olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem fiziksel konfor ve güvenliğini sağlayan hem de sanatsal faaliyetlerini gerçekleştirdiği yatak odasıyla kurduğu duygusal bağ ve deneyimlerin, yaşadığı mekânın ev veya yuva olarak nitelendirilmesine katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

Şekil 12. Yatak Odasından Görünüm (URL-9)

Sanatçının eserlerini yaratmak için zamanının önemli bir kısmını harcadığı stüdyosunda ise fırçalar ve şövaleler gibi malzemelerin yanı sıra kütüphanesinin de yer aldığı görülmektedir. Raflar, küçük heykeller gibi nesnelerle süslenmiştir. Bütün bu unsurların bir arada kullanılmasının stüdyoyu da kişiselleştirmesine imkân sağlayarak sahiplik ve kontrol duygularını beslediği söylenebilir. Üstelik kişisel anlama sahip olan bu nesneler bireyin sanatçı kimliğinin de mekâna yansımaya izin vermektedir. Zaman zaman tekerlekli sandalyede resim yapmak zorunda olan sanatçının stüdyo organizasyonunun tekerlekli sandalyesine uygun olmasının bu mekândayken güvende hissetmesini sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte stüdyoda görülen büyük pencerelerin içeri gün ışığının dolmasına imkân vererek zihinsel refahı ve rahatlık hissini arttırabilir (Şekil 13). Bu etkenler, sanatçının yaşadığı mekân ile etkileşim sürecine katkıda bulunduğu burasının ev olarak ifade edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Şekil 13. Stüdyodan Görünümler (URL-8)

Özünde Mavi Ev'in sanatçının iç dünyasının, kişisel yaşamının, sanatsal kişiliğinin ve kültürel kimliğinin bir yansıması olduğu, evin farklı bölümlerinde görülmektedir.

Ressamın iç dünyasını canlı renklerle, geleneksel unsurlarla resimlerine olduğu gibi yaşadığı yere de yansıtması bu evle kurduğu bağın bir göstergesidir. Üstelik yaşadığı mekânın kültürel kimliği ve değerleriyle örtüşen unsurlar barındırması aidiyet duygusuna katkıda bulunarak ev veya yuva algısını güçlendirmektedir. Mavi Ev'in geleneksel unsurlarla bezenmiş yatak odasından sanatsal aletlerle dolu stüdyosuna kadar tüm mekânları, Kahlo'nun yaşamının ve sanatının bir yansımasını oluşturmaktadır. Sanatsal üslubunu mimari unsurlar, donatılar ve mobilyalar aracılığıyla yaşam alanı ve stüdyosuna yansıtması, Mavi Ev'i sanatçı için kendini ifade ettiği bir tuval hâline getirmiştir. Bu mekânlardaki her birinin manevi değeri ve kişisel önemi olan nesneler bireyin evle varoluşsal bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Bireyin yaşadığı deneyimler ise kimlik duygusuna ve mekânla kurduğu bağlantıya katkıda bulunarak ev veya yuva hissini artırmaktadır.

5.4. Donald Judd'un New York'taki Evi ve Stüdyosu

Minimalizm ile ilişkilendirilen Amerikalı sanatçı Donald Judd'un 1968 yılında satın aldığı New York SoHo'da yer alan beş katlı dökme demir bina, "101 Spring Street" olarak anılmaktadır ve sanatçı burayı, çocukları ve eşi için ev olarak benimsemiştir. Judd, evi için hem mobilya tasarlamış hem de sahip olduğu sanat eserleri için evini bir kalıcı enstalasyon alanı hâline getirmiştir (Wasserman, 2015, s.159). Yaşam ve çalışma alanı olarak tasarladığı bu mekân, Judd'un sanatsal üslubunu kişiliğini yansıttığından, konutun ev veya yuvaya evrilmesine örnek olarak değerlendirilebilir.

Binanın dökme demir ile inşa edilmesi, geniş açıklıklara izin vererek gün ışığının mekâna optimum düzeyde nüfuz etmesine izin vermektedir (Şekil 14). Dış duvarlar boyunca uzanan pencereler mekânın aydınlatılmasını dolayısıyla içinde yaşayanların sirkadiyen ritminin düzenlenmesine katkıda bulunmakta, zihinsel ve fiziksel konforunu artırmaktadır. Zemin katın girişindeki çıplak ahşap zemin ve temiz çizgilerle tasarlanmış beyaz tavan, doğal ışığı vurgulayarak sanatçının minimalizme bağlılığını yansıtmaktadır.

Şekil 14. Evin Cephesinden Görünüm (Solda) (URL-13), Giriş Katından Bir Görünüm (Sağda) (URL-14)

Evin ikinci katında yer alan geniş ve bölünmemiş oda, ışığın oda boyunca akmasını sağlamakta; açık kat planı, içinde yaşayanların ferah ve rahat hissetmesine izin vermekle birlikte modern ve minimalist tasarım ilkeleriyle bağdaşmaktadır. Zemin kattaki çıplak zeminin diğer katlarda da devam ettiği, buna ek olarak doğal malzeme tercihlerine mekândaki mobilyalarda da yer verildiği görülmektedir. Doğal malzemelerin kullanımı ve doğal ışığa yapılan vurgu, mimari unsurlar arasındaki uyumu ve tasarım dilindeki birliği güçlendirmekte, mekânın duysal zenginliğine katkıda bulunmaktadır. Tavan yüzeyinde

görünen geometrik formlar, mekânda bir ritim oluşturulmasına katkı sağlamış, bu formlar ile pencerelerin dörtgen doğramaları arasında görsel denge elde edilmiştir. Pencerelerin ölçeği ve tavan yüksekliği odanın uzunluğuna göre dengeli bir şekilde tasarlanmış ve duvar boyunca eşit aralıklarla yerleştirilmiş pencereler tasarımda ritim yaratmıştır. Bunun yanında duvarda, sanatçının koleksiyonundan Ad Reinhardt'ın bir eseri görülmektedir.

Judd'un yaşam alanı için tasarlanmış mutfağın tezgahında, raflarında ve donatılarda kullanılan masif ahşap, evyede tercih edilen bir endüstriyel malzeme olan paslanmaz çelik malzemeye kontrast bir görünüm ve doku elde edilmesini sağlamakta ve mekânı daha sıcak kılmaktadır. Burada kullanılan malzemeler sanatçının minimalist estetik anlayışını yansıtmaktadır. Açık raflar ise sık kullanılan eşyalara kolayca ulaşılabilmesini sağlayarak işlevselliğe atıfta bulunmaktadır (Şekil 15).

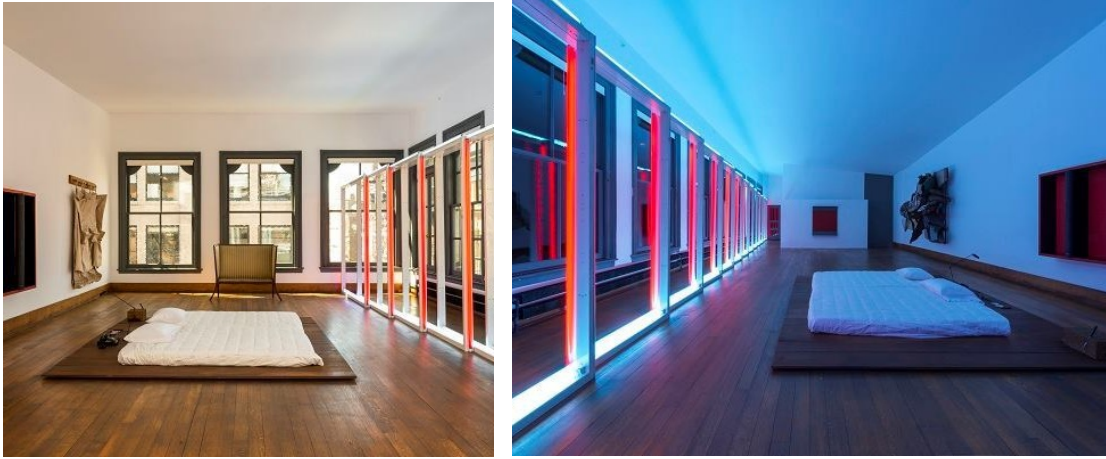
Şekil 15. Evin İkinci Katından Bir Görünüm (Solda) (URL-10), Evin Mutfağından Görünüm (Sağda) (URL-11)

Judd'un, Alvar Aalto tasarımı koltukları odaya yerleştirdiği, onların arkasına ise küp formunda bir çağdaş sanat eseri konumlandığı görülmektedir. Bu görüntü, evine yerleştirdiği Aalto'nun eseri olan mobilyaları aynı zamanda enstalasyonun bir parçası olarak gördüğünü ve yaşam alanını aynı zamanda sanatçı kişiliğini ve üslubunu ifade ettiği bir tuval olarak da gördüğünü vurgulamaktadır. Bu mobilyalar ve evinde bulunan diğer eserlerinin mekânın biçimlenmesinde etkili olması, Judd'un sanatçı kişiliği ve yaşam alanı arasındaki sınırları bulanıklaştırmaktadır. Mekânın zemin, tavan ve duvar yüzeylerinin açık renk paletiyle kurgulanması da mobilya ve sanat eserlerini ön plana çıkararak bunu vurgulamaktadır. Gerrit Rietveld'in tasarladığı minimal bir mobilya olan zig-zag chair ile yemek masası da Judd'un bu yaklaşımını desteklemekte ve kullanıma yönelik fonksiyonlarının yanında onun sanatsal ifadesinin yansıması olarak da işlev görmektedir (Şekil 16). Böylece Judd'un bu mekânlara yansıyan minimalist yaklaşımı, gereksiz süslemelerin yokluğuna engel olarak formun, mekânın ve mobilyaların yalınlığının ön plana çıkmasına izin vermektedir.

Şekil 16. Üçüncü Kattan Bir Görünüm (Solda), Dördüncü Kattan Bir Görünüm (URL-12).

Evin beşinci kattaki yatak odası, temiz çizgiler ve sade formları ile Judd'un minimalist estetik anlayışını yansıtmaktadır. Sanatçının yatak odasındaki mobilyaları kendisinin tasarlaması, mekânda kontrol sahibi olmasına katkıda bulunmaktadır. Yatak odası için tasarladığı mobilyalarda ve mimari detaylarda kullandığı ahşap malzeme, odadaki sıcaklık hissine katkıda bulunmakta ve mekânın geri kalanıyla iletişim kurmaktadır. Ahşap malzeme kullanımı, diğer katlarda olduğu gibi nötr renk paletini devam ettirmiştir, bu da bireyde huzur, sakinlik ve rahatlık hissini uyandırmasına katkıda bulunmaktadır. Yatak odasındaki süslemeden ziyade işleve öncelik veren basit geometrik formlar, mekândaki mimari öğelerle denge sağlamaktadır (Şekil 17). Yatak odasının bulunduğu alanda yalnızca bu ihtiyaca yönelik mobilyalar olması, sanatçının işleve verdiği önemi ve süslemeden kaçınmasını ortaya koymaktadır.

Şekil 17. Beşinci Kattaki Yatak Odasından Görünüm (White, 2013)

Kısacası, Judd'ın sanatçı kimliği ve minimalizme verdiği önem, mekânların net bir şekilde tanımlanması ve işlevsiz donatıların yokluğu ile kendini göstermektedir. Her mekân, açıklık ve süreklilik hissini koruyarak belirli işlevlere hizmet edecek şekilde tasarlanırken mekânsal hiyerarşi ve akışın göz önünde bulundurulduğu görülmüştür. Metal, ahşap gibi malzemeler her mekânda ön planda tutularak ham hâlleriyle kullanılmasının, sanatçının minimalist estetik anlayışını yaşam ve çalışma alanlarına yansıtmaya katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Bunun yanında Judd, evi sanat eserleri için bir tuval hâline getirerek yaşam alanı ile sanatçı kimliği arasındaki sınırı mutlaklaştırarak özgün bir hâle getirmiş bu da konutu kişiselleştirerek ev hâline getirmesine katkıda bulunmuştur.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Görüldüğü üzere bireylerin yaşadıkları mekânın “konut” veya “ev/yuva” olarak nitelendirilmesi, o mekânla ilişkilerine bağlı olarak şekillenmektedir. Genellikle birbirleri yerine kullanılan bu kavramlar irdelendiğinde, çeşitli kültürlerde aralarında bir ayrımın var olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak konutun kendi başına ev/yuva hissini veremeyeceği savı, farklı disiplinlerde özne ile nesne, birey ile çevresi arasındaki ilişkiler üzerine yapılan araştırmalarla ve argümanlarla desteklenmiştir.

Heidegger’in belirttiği gibi “şeyler” olarak ele alındığında nesneler, bireye varoluşunun bir anımsatıcısı olduğundan bir konutla ya da içerisindeki eşyalarla bireyin arasındaki diyalogun artması, barındığı mekân ile arasında varoluşsal bir bağ kurmasını sağlamaktadır (Sharr, 2013, s.27). Bu diyalog sonucu ortaya çıkan aidiyet, sevinç, tatmin gibi duygular ise bireyin zihnindeki ev ve yuva imgesini besleyebilmekte veya destekleyebilmektedir.

Sonuç olarak, dört sanatçının çalışma alanlarını da barındıran mekânlar incelendiğinde bu sanatçıların sanatsal kimliği, yaşam alanları ve kişisel dışavurumlarının birbirine bağlılığı görülmüştür. Bu sanatçılar yalnızca fiziksel çevrelerini şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda yaşam alanlarının sanatsal kimliklerinin bir uzantısı haline gelmesine de izin vermişlerdir. Söz konusu evler, salt konut olmanın ötesine geçerek her bir sanatçının yaratım sürecinin ve kişisel yaşamının ayrılmaz bileşenlerine dönüşmüştür. Bu evlerin tasarımındaki bilinçli tercihler sayesinde bu mekânların ev olmanın ötesine geçerek sanatçıların kendilerinin içsel ifadeleri haline geldiği gözlemlenmiştir. Görsel belgelerin taranması sonucunda, bir mekânın ev/yuva olarak nitelendirilmesini etkileyen faktörler duygusal bağlantı, rahatlık ve aşinalık, kişiselleştirme ve kimlik kazandırma, çevresel ve estetik faktörler, sahiplenme ve kontrol, kültürel ve kişisel değerler, kişisel deneyimler, kişisel ve manevi öneme sahip nesneler olarak sıralanabilir.

Bireyin yaşadığı mekânla ilişkilendirdiği anılar ve deneyimler, aidiyet duygusuna katkıda bulunarak o yerin ev veya yuvaya dönüşmesine katkı sağlarken birey, kendisine tanıdık ve rahat gelen nesneler, mobilyalar ve düzenlerle çevrili mekânlarda kendisini “ev”inde hissetme eğilimindedir. Bu rahatlık yalnızca fiziksel konforla ilgili değil aynı zamanda ev imgesindeki orada bulunmanın getirdiği güvenlik ve rahatlık hisleriyle de ilgilidir. Bireyin, kimliğini yaşadığı mekânın içinde ifade edebilmesi, orayı kişisel ve manevi değerlerini yansıtacak biçimde şekillendirmesi de ev veya yuva olarak nitelendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Mekânın doğal çevreyle olan ilişkisi, gün ışığı gibi çevresel faktörler de bireyin yaşam alanındaki deneyimini özgün kılmakta, oraya karşı aidiyet ve bağlılık duygusu geliştirmesini sağlayarak ev veya yuva olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır. Bireyin yaşadığı konutun tasarımında karar ve söz sahibi olması, orasının kendi tercihlerine göre şekillendirilmesini sağlayarak sahiplenme ve kontrol duygusunun geliştirilmesine katkıda bulunurken; kültürel kimliği ve değerleriyle örtüşen unsurlar aidiyet duygusunu destekleyerek ev veya yuva olarak ifade edilmesine imkân vermektedir. Bireyin yaşadığı mekândaki olumlu anılar, dönüm noktaları gibi kişisel deneyimler; anılarıyla özdeşleşen, manevi öneme sahip nesneler ve kişisel koleksiyonlar, mekânla olan bağı güçlendirerek onun ev veya yuva olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır.

Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunduklarını beyan etmektedirler.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

Adıgüzel Özbek, D., Ertürk, D. Z. (2017). Mekânı Anlama Üzerine Süreç Odaklı Bir Yaklaşım. Tasarım+ Kuram Journal, 13(24), 79-89. <https://doi.org/10.23835/tasarimkuram.412068>

Aktok, Ö. (2021). Heidegger'in Tekniğe Yönelik Düşüncesinde Ontik-Ontolojik Ayrımı: Tekniğin Teknik Olmayan Özünü. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (32), 205-231. doi.org/10.53844/flsf.1013015

Bachelard, G. (1996). Mekânın Poetikası. Aykut Derman (Çev.). İstanbul: Kesit Yay. Berger, J. (2016). Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative research journal, 9(2), 27-40.

Crowell, S. (Ed.). (2012). The Cambridge Companion to Existentialism. UK: Cambridge University Press.

Demirarslan, D. (Ed.). (2022). Mobilya ve Tasarım. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Erkenez, S. (2016). Beden-Mekân İlişkisinin Çözümlemesi ve Yeni Olasılıklar. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Etili, Z., Önal, S. (2022). Platon'un İdeaları Bağlamında Descartes'ın Ruh-Beden İlişkisinin İncelenmesi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), 283-298.

Fabiny, S., Who, H. Q. (2013). Who was Frida Kahlo?. USA: Penguin

Hisarlıgil, B. B. (2008). Martin Heidegger'de "Mekân" Düşüncesi: Hermeneutik-Fenomenolojik Bir Yaklaşım. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(25), 23-34. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/219456>

Hollander, J. (1991). It all depends. Social Research, 31-49. <https://www.jstor.org/stable/40970629>

Husserl, E. (2003). Fenomenoloji Üzerine Beş Ders. Harun Tepe (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.

Jacobson, K. (2009). A Developed Nature: A Phenomenological Account of The Experience of Home. Continental Philosophy Review, 42(3), 355-373. doi.org/10.1007/s11007-009-9113-1

Kalay, T. (2023). Yin-Yang Felsefesinin Mekân Tasarımına Etkisi ve Örnekler Üzerinden Analizi. *Journal of Interior Design and Academy*, 3(2), 249-268.

Kalay, T., Yalçın, Ç., Kavut, İ. E. (2023). 'Pandemi' Kavramının Konut ve Kurgusal Mekan Tasarımları Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 114-128. doi.org/10.5281/zenodo.8025573

Kıyıcı, G. (2016). Ev Mekânı ve Sınırlarının Anlamları Üzerine. İç ve Dış Arasındaki Çeper Temalı Ulusal Mekân Tasarımı Sempozyumu Bildiri Kitabı, 49-60.

Landau, E. G. (2005). The Pollock-Krasner House and Study Center. *American Art*, 19(1), 28-31. https://doi.org/10.1086/429967

Lawrence, R. J. (1987). What makes a house a home?. *Environment and Behavior*, 19(2), 154-168. doi.org/10.1177/0013916587192004

Merleau-Ponty, M. (1996). *Phenomenology of perception*. Aykut Derman (Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Milan, G. L. (2023). The architecture of the (post) studio: Jackson Pollock's barn and Andy Warhol's Silver Factory. *Frontiers of Architectural Research*, 12(2), 266-276. doi.org/10.1016/j.foar.2022.11.001

Rado, Ş. (1970). *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, İstanbul: Hayat Yayınları.

Rowles, G. D. (2006). Commentary: A House Is Not A Home: But Can It Become One?. In *The Many Faces Of Health, Competence And Well-Being In Old Age: Integrating Epidemiological, Psychological And Social Perspectives*, Wahl, H. W., Brenner, H., Mollenkopf, H., Rothenbacher, D., & Rott, C. (Eds.), (pp. 25-32). Dordrecht: Springer Netherlands.

Rykwert, J. (1991). House and Home. *Social research*, 51-62. https://www.jstor.org/stable/40970630

Sadala, M. L. A., & Adorno, R. D. C. F. (2002). Phenomenology As A Method To Investigate The Experience Lived: A Perspective From Husserl and Merleau Ponty's Thought. *Journal of advanced nursing*, 37(3), 282-293. doi.org/10.1046/j.1365-2648.2002.02071.x

Wasserman, A. (2015). Judd's Space: A Marginal Absence in the Fight for SoHo Housing. *Visual Resources*, 31(3-4), 155-176. <https://doi.org/10.1080/01973762.2015.1083676>

İnternet Kaynakları

URL-1:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:House_and_Buggy,_Real_Photo_Postcard,_Takoma_Park,_Maryland,_Circa_1908_\(44533946801\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:House_and_Buggy,_Real_Photo_Postcard,_Takoma_Park,_Maryland,_Circa_1908_(44533946801).jpg) Erişim tarihi: 13/07/2023, saat:12:43.

URL-2: <https://www.homesandstudios.art/explore/pollock-krasner-house> Erişim tarihi:

21/07/2023, saat:16:40.

URL-3: <https://www.stonybrook.edu/commcms/pkhouse/housestudio.php> Erişim tarihi: 22/07/2023, saat:11:17.

URL-4: <https://housecrazysarah.life/georgia-okeeffes-new-mexico-home-studio/> Erişim tarihi: 22/07/2023, saat:12:57.

URL-5: <https://www.artsy.net/artwork/georgia-okeeffe-black-mesa-landscape-new-mexico-slash-out-back-of-maries-ii> Erişim tarihi: 22/07/2023, saat:13:27.

URL-6: <https://almostmakesperfect.com/new-mexico/> Erişim tarihi: 22/07/2023, saat:13:53.

URL-7: <https://www.museofridakahlo.org.mx/museo/?lang=en> Erişim tarihi: 24/07/2023, saat:12:07.

URL-8: <https://www.thenotsinnocentsabroad.com/blog/la-casa-azul-the-frida-kahlo-museum-in-mexico-city> Erişim tarihi: 22/07/2023, saat:12:58.

URL-9: <https://www.karmatrails.com/holiday/frida-kahlo-museum-tour/> Erişim tarihi: 22/07/2023, saat:15:19.

URL-10: <https://www.artforum.com/events/the-judd-foundations-101-spring-street-197491/> Erişim tarihi: 25/07/2023, saat:20:53.

URL-11: <https://www.salonemilano.it/en/articles/judd-house-quest-emptiness-takes-lower-manhattan> Erişim tarihi: 27/07/2023, saat:20:50.

URL-12: <https://www.salonemilano.it/en/articles/judd-house-quest-emptiness-takes-lower-manhattan> Erişim tarihi: 27/07/2023, saat:21.00.

URL-13: <http://urbanomnibus.net/2013/06/living-lofts-the-evolution-of-the-cast-iron-district> Erişim tarihi: 19/07/2023, saat:10:48.

URL-14: <https://www.wallpaper.com/art/donald-judds-home-and-studio-new-york> Erişim tarihi: 19/07/2023, saat:10:45.

Mumbai’de Uygulanmış Projelerin Sosyal Sürdürülebilirlik Açısından İncelenmesi**

Aysin AYSU^{1*}, Nazlı Ferah AKINCI²

Öz

Sanayi devriminin sunmuş olduğu imkanlar neticesinde Dünya kentlerinde kırsalın itici gücü ve kentsel alanların çekiciliği ile nüfus hareketi hızlanmıştır. Nüfus hareketlerinin sonucunda artan nüfus kentsel alanlarda farklı yerleşim dokularının oluşmasına sebep olmuştur. Bu yerleşim dokuları genellikle plansız şekillenmiştir. Plansız yerleşimlerde yaşayanlar elektrik, kanalizasyon, temiz su ve sanitasyon gibi altyapı hizmetlerinden, barınma, ulaşım, güvenlik, istihdam, yeterli gıda, eğitim gibi sosyal ve mekânsal hizmetlerden mahrum kalmaktadır. Yeterli hizmetin sağlanamadığı toplumda ise sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlar oluşmaktadır. Birçok kent bu sorunlara cevap bulmak için sağlıklaştırma projelerini hayata geçirmektedirler. Toplumun sağlıklı kentlerde yaşayabilmesinin ve kentsel sürdürülebilirliğin sağlanmasının temel faktörü ancak sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması ile olabilmektedir. İnsanoğlunun, var olduğu süre boyunca, farklı ihtiyaçları doğacaktır ancak mutlu, refah, herkes için eşit eğitim, gelir, vergi ve sağlıklı yaşam hakkı her daim olacaktır. Bu nedenle mevcut yerleşimlerdeki sağlıklaştırma projelerinde sosyal sürdürülebilirlik faktörünün neden gerektiği ve bu faktörün nasıl sağlandığı bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Toplumun sağlıklı yaşam kalitesine erişebilmesi için sosyal, ekonomik, fiziksel ve çevresel parametrelerin sağlanması gerekmektedir. Bu çalışmada, belirtilen fiziksel, çevresel ve ekonomik boyutlardaki parametrelerde yaşanacak herhangi bir aksaklığın sonucunda bireyin ve toplumun sosyal boyutlarda etkilendiği vurgulanmaktadır. Sosyal sürdürülebilirliğin sağlandığı çevrelerdeki bireylerin daha mutlu olduğu savunulmaktadır. Çalışmanın kapsamında mevcut yerleşimlerde sağlıklaştırma uygulamasını deneyimlemiş olan Mumbai kentindeki iki farklı mahallede bulunan Lallubhai ve Natwar Parekh yerleşimleri örneklem alanı olarak seçilmiştir. Örneklem alanlarının yapılaşma koşulları, mekânsal özellikleri ile kullanım sürecindeki yerel halkın sosyal, fiziksel, çevresel, ekonomik koşulları literatür verileri doğrultusunda analiz edilmiştir. Analiz edilen örneklem alanları sürdürülebilirlik ve sosyal sürdürülebilirlik parametreleri bağlamında yorumlanmıştır. Çalışmanın sonucu, ihtiyaçlar sebebiyle yeniden yapılaşması gereken mevcut yerleşimlerin sürdürülebilirlik ve sosyal sürdürülebilirlik bağlamındaki parametrelerle neden ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda bilime önemli katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mimari Tasarım, Sağlıklaştırma, Sürdürülebilirlik, Sosyal Sürdürülebilirlik, Çevre ve İnsan

¹Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-1832-5036)

* İlgili Yazar: aysinaysu@gmail.com

²Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-3628-3132)

** Bu çalışma Prof. Dr. Nazlı Ferah AKINCI danışmanlığında Mevcut Yerleşimlerde Sağlıklaştırma Modeli başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye).

Analysing the Projects Implemented in Mumbai in terms of Social Sustainability

Abstract

As a result of the opportunities offered by the industrial revolution, population movement has accelerated in the world's cities with the driving force of the countryside and the attraction of urban areas. The increasing population as a result of population movements has led to the formation of different settlement patterns in urban areas. These settlement patterns are generally shaped in an unplanned manner. Those living in unplanned settlements are deprived of infrastructure services such as electricity, sewage, clean water and sanitation, and social and spatial services such as shelter, transportation, security, employment, adequate food and education. In a society where adequate services cannot be provided, social, economic and environmental problems occur. Many cities are implementing rehabilitation projects to find answers to these problems. The main factor for society to live in healthy cities and ensure its continuity and urban sustainability can only be achieved by ensuring social continuity and sustainability. Human beings will have different needs throughout their existence, but they will always have the right to happiness, prosperity, equal education, income, taxes and a healthy life for everyone. For this reason, why the social sustainability factor is required in rehabilitation projects in existing settlements and how this factor is achieved constitute the main problem of this study.

In order for the society to reach a healthy quality of life, social, economic, physical and environmental parameters must be provided. In this study, it is emphasized that the individual and the society are affected in social dimensions as a result of any disruption in the physical, environmental and economic parameters specified. It is argued that individuals in environments where social sustainability is ensured are happier. Within the scope of the study, Lallubhai and Natwar Parekh settlements, located in two different neighborhoods in the city of Mumbai, which have experienced rehabilitation in existing settlements, were selected as the sample area. The construction conditions, spatial characteristics of the sample areas and the social, physical, environmental and economic conditions of the local people during the usage process were analyzed in line with literature data. The analyzed sample areas were interpreted in the context of sustainability and social sustainability parameters. The result of the study will make a significant contribution to science on why and how existing settlements that need to be restructured due to needs should be evaluated with parameters in the context of sustainability and social sustainability.

Keywords: Architectural Design, Rehabilitation, Sustainability, Social Sustainability, Environment and People

1. Giriş

Dünya kentlerinin değişim hareketine sebep olan, 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru gelişen iletişim ve ulaşım araçlarının artan sayısı ve çeşitliliği sayesinde kırsal nüfus kentsel alanlara göç etmiştir. Dünya'daki hemen hemen tüm kentler bu değişim hızından oldukça etkilenmiş ve beraberinde kentleşme hızı da artış göstermiştir. Kentleşme hızının artmasıyla barınma problemi bu yerleşimler için temel problem olarak açığa çıkmıştır. Probleme çözüm olarak kentin çeperlerinde yeni yerleşim yerleri oluşturulmuştur. Ancak plansız oluşan bu yerleşimlerde çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarda bir dizi sorun açığa çıkmıştır. Çevresel sorunların başlıcaları; artan araç sayısı ve çeşidine bağlı olarak trafik yoğunluğunun artması ve bununla birlikte zehirli gazların doğaya karışması, barınma soruna çözüm için heyelan, sel gibi arazilerdeki plansız

yapılaşmalar, yetersiz açık ve yeşil alanlar (Mouratidis, 2019, s.262) olarak sıralanmaktadır. Sosyal ve ekonomik sorunların başlıcaları ise; barınmaya çözüm olarak plansız yerleşimlerdeki temiz su hattı ve sanitasyon, elektrik, kanalizasyon altyapısı ve sağlıklı bina malzemesi, yeterli barınma metrekareleri, wc- duş, özel alan gibi, kültürel ve sosyal alanların eksikliği (Govender vd., 2011, s.3), kamu hizmetlerinden yoksunluk, istihdam eksikliği, yoksulluk, artan suç oranı, güvenlik açığı şeklinde sıralanmaktadır (Hensley vd., 2020, s.7). Mekânsal yaşanabilirliğin yetersiz kaldığı yerleşimlerdeki sorunlar beraberinde sosyal ve ekonomik koşulları da etkileyerek kentlerde niteliksiz yaşam alanlarının oluşmasına sebebiyet vermektedir (UN-Habitat & World Health Organization, 2020). Dünya kentlerinde nüfus değişiminin hızı ile ortaya çıkan çevresel, sosyal ve ekonomik sorunların hala cevabı aranmaktadır (URL-1). Kentlerde var olan çevresel, sosyal ve ekonomik sorunların çözüme kavuşturularak nitelikli yaşam alanlarının oluşturulması fikri ile sağlıklılaştırma projeleri geliştirilmektedir. Ancak dönüşümü yaşayacak yerleşimlere bölgenin kültür bağlamında çözüm bulabilen, yerleşim sakinlerinin temel haklarını ve zamanın gereği olan teknolojik ihtiyaçlarını karşılayabilen, doğayı ve çevreyi koruyabilen, toplumsal adaleti ve nitelikli yaşam standartlarını sunabilen kentleşme modelleri ile sağlıklı yaşam sunulacaktır (Kim vd., 2022, s.6). Bundan dolayı mevcut yerleşimlerde sağlıklı yaşamın sürdürülebilmesi ve anahtar model rolünü üstlenebilecek sürdürülebilir bir kentin ana faktörlerinden biri olan sosyal sürdürülebilirliğe gereken ilgi ve önemin gösterilmesi gerekmektedir (United Nations, 2024).

Sanayi Devrimi'nin sunmuş olduğu ulaşım, istihdam gibi olanaklar neticesinde tüm Dünya kentlerinde yaşanan kırsalın itici gücü ve kentsel alanlardaki istihdam olanaklarının çekiciliği ile artan nüfus hareketi Hindistan'da da yaşanmıştır. Hindistan'ın köylerinden ve küçük kasabalarından kentin merkezine doğru hızlı bir şekilde nüfus göçü yaşanmıştır. Literatür verilerine göre Hindistan'ın artan nüfusu halen izlenebilmektedir. Hindistan'ın toplam nüfusu (2024, Haziran) yaklaşık 1.412.604,531 (URL-2)'dir. Bu nüfusun yaklaşık %34,03'ü kentsel nüfusu oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından Hindistan'ın bir "kentsel patlamaya" tanık olduğu ve toplam kentsel nüfusun 2030 yılına kadar 575 milyona (%40,90) ulaşacağı tahmin edilmektedir (Shah, 2023, s. 29-36). Son yıllarda Hindistan hızlı bir kentleşme yaşamıştır. 1901'de Hindistan'daki kentsel nüfus %11,4, 2001'de %28, 2011'de %31 ve 2019'da %34 olarak kayıtlara geçmiştir. BM ülkedeki kentleşme oranını, 2030'da %41 ve 2050'de yaklaşık %50 olacağını tahmin etmektedir. Hindistan'ın, 2050 yılına kadar nüfusunun yaklaşık %50'sinin kentlerde yaşayacağı öngörüsü bu ülkenin Dünya'nın en büyük kentsel nüfusa sahip olacağı anlamını taşımaktadır (Deb ve Okulicz-Kozaryn, 2023, s. 1). Dünya çapındaki 49 mega kentten yedi tanesi halihazırda Hindistan'da bulunmaktadır. Ülkenin önemli dört mega kenti Mumbai, Delhi, Chennai ve Kalküta'dır (Butsch vd., 2012, s. 13-32). Hindistan'ın ticari başkenti olarak tasvir edilen Mumbai kenti, milyonlarca istihdamı kendine çekmektedir. Ayrıca istihdam özelliği sayesinde Hindistan'daki diğer kentlere kıyasla daha hızlı bir kentleşme oranına sahiptir. Mumbai'nin kentsel nüfustaki büyümesi kentin fiziksel, sosyal ve ekonomik açıdan birçok sorunla karşılaşmasına neden olmaktadır (Kelkar, 2023, s. 773). Sorunların varlığını gören ve bu sorunları aşmak isteyen Mumbai kenti, yaşam kalitesini artırarak kentsel refahın sağlanması amacıyla kentte birçok sağlıklılaştırma çalışmaları yapmıştır.

Çalışmanın hipotezi, geçmişten günümüze her bir birey ve toplum farklı zaman aralıklarında farklı sorunlarla yüzleşmiştir. Yerleşimlerde yaşanan güvensizlik, aidiyet yoksunluğu, kendini bulamama gibi bireysel sorunlar toplumu da etkilediğinden toplumsal boyutta sosyolojik sorunların doğmasına neden olmuştur. Bu sorunlara cevap olarak üretilen projelerde sosyal sürdürülebilirlik göz ardı edilemez. Sağlıklılaştırma projelerinde sosyal sürdürülebilirlik sağlandığı takdirde toplumsal refah düzeyinin

yükseleceği vurgulanmaktadır. Bu hipotezin gerçekliğini göstermek amacıyla uygulanmış ve geri beslemesi yapılmış sağlıklaştırma projesi örnekleri Mumbai kentinden seçilmiştir. Kente hızlı göç akışının gösterilmesi ve yapılan sağlıklaştırma projeleri için de Mumbai kenti ideal bir örnek teşkil etmektedir. Kentin Lallubhai ve Natwar Parekh bölgelerindeki sağlıklaştırma projeleri incelenmiştir. Çalışma, aşağıda oluşturulan sorular bağlamında literatür taraması yöntemi gerçekleştirilerek oluşturulmuştur.

- Mumbai kentinin ülke içindeki yeri ve önemi nedir?
- Mumbai sağlıklaştırma modeli nedir?
- Modelin hayata geçirilmesi için nasıl bir yol izlenmiştir?
- Model uygulandıktan sonra kullanıcıların görüşleri nelerdir?
- Modelin hedefi ile halka sunduğu arasındaki yaklaşım nasıl bir orantıdadır?

Çalışmanın bulguları, kentte yapılan sağlıklaştırma çalışmalarına yönelik literatürdeki güncel alan verileri doğrultusunda elde edilmiştir. Elde edilen bulgular ile bu çalışma, literatürdeki güncel teorik verileri analiz etme yöntemi ile sonuçlandırılmıştır.

2. Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik; insanoğlunun elinde var olan bir kaynağı, sistemi veya bir şeyi korumak ve devamlılığını sağlamakla ilgilidir. Teknik anlamda bakıldığında, sağlıklı bir sistemin yaratılması için 1970'lerin başlarında kullanılmaya başlanmış ve ekolojik bir terim olarak ifade edilmiştir (Dullinja, 2017, s. 10). Başka bir tanımda ise; sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin çevresel sonuçlarını tam olarak dikkate alan, değiştirilebilen veya yenilenebilen ve dolayısıyla tükenmeyen kaynakların kullanımına dayanan ekonomik kalkınma olarak ifade edilmektedir. Bu tanımda belirtilen "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramı 1970'lerde, mevcut ekonomik kalkınma politikalarının tüm dünyada ekolojik olarak sürdürülebilir ve sosyal adalet sağlayan bir sistem için yeterli gelmemesi üzerine, sürekli ekonomik büyüme ve doğanın korunması arasında bir uzlaşma olarak ortaya çıkmıştır (Gedik, 2020, s. 196). Ayrıca "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" tanımı 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan Brundtland Raporu'nda ilk kez sürdürülebilir kalkınma ibaresi ile resmi olarak raporlara geçmiş ve uluslararası gündemde kabul görmüştür (URL-1). Sürdürülebilirlik Kavramı 1970'lerden itibaren birçok ülkenin bir araya gelerek oluşturduğu konferanslar sonucunda günümüze kadar gelişim göstermiş ve bu konferansların neticesinde insanoğlunun huzurunun, refahının, sağlığının ve mutluluğunun sağlanması için önemli hedefler belirlenmiştir. Günümüzde hala geçerli olan hedeflerin belirlendiği Rio de Janeiro, 2012'de Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'na ev sahipliği yapmıştır. Rio+20 Zirvesi olarak adlandırılan bu konferansta, 2030 yılına kadar ulaşılması gereken hedefler olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kabul edilmiştir. Bu hedefler; yoksulluk, açlık, iyi sağlık ve esenlik, kaliteli eğitim, cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, uygun fiyatlı ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, endüstri, yenilik ve altyapı, azaltılmış eşitsizlikler, sürdürülebilir kentler ve topluluklar, sorumlu tüketim ve üretim, iklim eylemi, suyun altında yaşam, karada yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar, hedefler için ortaklıklardır (Damidaviçiūtė ve Bankovacki, 2016, s. 52).

Gerçek sürdürülebilir kalkınma, yalnızca çevresel değil, sürdürülebilirlik üçgenini oluşturan sosyal ve ekonomik yönleriyle dikkate alındığı takdirde daha büyük bir küresel değişimle mümkün olacaktır (Cardeman ve Salgado, 2012, s. 7). Bu bağlamda sürdürülebilirlik üçgenini oluşturan çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin kavramsal tanımlarını açıklamak gerekmektedir.

Çevresel Sürdürülebilirlik: 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan Brundtland Raporu'nda da bahsedildiği üzere genel tanımı "Mevcut ve gelecek kuşakların kaynak ve hizmet ihtiyaçlarını, bunları sağlayan ekosistemlerin sağlığından ödün vermeden karşılamaktır" şeklinde açıklanmaktadır. Morelli (2011) çevresel sürdürülebilirliği doğal sermayenin korunması olarak tanımlamakta olup, hem sosyal-hem de ekonomik sürdürülebilirlikten ayrı yerde olduğunu belirtse de çevresel sürdürülebilirliğin bu kavramlarla da bağlantılı bir durum olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insanoğlunun her ne kadar çevresel değişimlere karşı kültür ve teknolojiyle sınırlandırılmış olsa da temelde ekosistem hizmetlerinin akışına bağımlı olduğu belirtilmektedir. Morelli (2011), ekosistem hizmetlerini şu şekilde tanımlamıştır;

- Tedarik Hizmetleri: Gıda, lif, genetik kaynaklar, biyokimyasallar, doğal ilaçlar, ilaçlar, süs kaynakları, tatlı su ve her türlü enerji kaynağı dahil olmak üzere ekosistemlerden elde edilen ürünler,
- Düzenleyici Hizmetler: hava kalitesi, su arıtma ve atık arıtma, haşere, hastalık, iklim, su, erozyon, tozlaşma ve doğal tehlike düzenlemesi dahil olmak üzere ekosistem süreçlerinin düzenlenmesinden elde edilen faydalar,
- Destekleyici Hizmetler: Toprak oluşumu, fotosentez, birincil üretim, besin döngüsü ve dağıtımı, tohum dağıtımı ve su döngüsü,
- Kültürel Hizmetler, insanların manevi zenginleşme, bilişsel gelişim, yansıma, eğlence ve estetik deneyimler yoluyla ekosistemlerden elde ettiği maddi olmayan faydalar (Morelli, 2011, s. 1-10).

Ekonomik Sürdürülebilirlik: İmkanlardan herkesin eşit faydalanması gibi gelir dağılımında adalet, sağlıklı beslenme koşullarının ve eğitim sorunlarının çözülmesi, refahın artırılması gibi kavramları kapsamakta olup ekonomik açıdan sürdürülebilirliğin sağlandığı bir sistemi ifade etmektedir. Doğal kaynakların sınırların ötesinde kullanılması ve toplumun geçmişte büyümeyi sağlayan olgulara bağımlı olmaya devam etmesi durumunda ekonomilerin sürdürülebilir olmayacağı belirtilmektedir (Reddy ve Thomson, 2015, s. 7). Bu durumda sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için;

- Yeni pazar alanlarının oluşturulması,
- Üretimde enerji ve kaynak etkinliği sağlayarak maliyetin düşürülmesi,
- Katma değerin oluşturulması gerekliliği vurgulanmaktadır (Dullinja, 2017, s.15).

Sosyal Sürdürülebilirlik: Topluluklar içinde yaşamı iyileştiren bir durum ve bu durumu başarabilecek bir süreç olarak tanımlanmaktadır (McKenzie, 2004, s. 12). Literatürde yaşamı iyileştirmek için bazı hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler; genel olarak yaşamakta olan canlıların her kaynak ve imkândan yararlanmaları için, adil ve eşit paylaşımın olması, insan haklarının gelişmesi, sağlıkta ve eğitimde insana uygun yaşam şartlarının sunulması ve sürdürülebilir yerleşimlerin oluşturulmasıdır (Dullinja, 2017, s. 16). Bramley ve arkadaşlarının yaptığı tanımda, sosyal sürdürülebilirliğin iki ana boyuttan oluştuğu öne sürülmektedir (Bramley vd., 2009, s. 2126):

- Erişilebilirlik (sosyal eşitlik); hizmetlere ve fırsatlara erişim eşitliği anlamına gelir.
 - Hizmetler: Mağazalar, okullar, ulaşım, barınma, temiz su ve sağlık merkezleri gibi temel yerel hizmetlere erişim;
 - Fırsatlar: Eğlence fırsatları ve açık alan, toplu taşıma, iş fırsatları ve son olarak uygun fiyatlı konut edinme fırsatı.
- Deneyimsel Sonuçlar (topluluğun sürdürülebilirliği): kentsel biçimle ilgili deneyimsel sonuçlar çeşitli konuları içermektedir.
 - Mahalleye duyulan gurur ve bağlılık;
 - Sosyal etkileşim;
 - Emniyet veya güvenlik;
 - Yerel çevrenin algılanan kalitesi;
 - Evden memnuniyet;

- İstikrar;
- Sivil faaliyetlere katılım

McKenzie (2004), sosyal açıdan sürdürülebilirliği yaşayan toplulukların adil, çeşitli, bağlantılı ve demokratik olduğunu ve sosyal açıdan sürdürülebilirliğin topluma iyi bir yaşam kalitesi sağladığını belirtmektedir. Bu durumun gerçekleştirilebilmesi için aşağıdaki ilkelere değinmektedir;

- Eşitlik: Toplumun başta en yoksul ve en savunmasız olanlar olmak üzere tüm üyelerine eşit fırsatlar ve sonuçlar sağlar. Ayrıca bu ilke gelecek kuşaklar için de mevcut neslin faaliyetleri nedeni ile dezavantajlı duruma düşmemesini de gerektirir. Eşitlik ayrı bir ilke olarak sıralansa da aslında diğer ilkelerden ayrılamayacak kadar temel bir unsur olup diğer tüm ilkelerin incelendiği bir filtredir.
- Çeşitlilik: Topluluk çeşitliliği teşvik eder ve destekler.
- Birbirine Bağlılık: Topluluk içinde ve dışında resmi, gayri resmi ve kurumsal düzeyde bağlılığı teşvik eden süreçler, sistemler ve yapılar sağlar.
- Yaşam kalitesi: Temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlar ve birey, grup ve topluluk düzeyinde tüm üyelerin iyi bir yaşam kalitesini teşvik eder.
- Demokrasi ve yönetim: Demokratik süreçleri, açık ve hesap verebilir yönetim yapılarının sağlanmasını ve gelecek nesle aktarılmasını sağlar (McKenzie, 2004, s. 19).

Sürdürülebilirliğin üçgenini oluşturan kavramların birbirleri ile etkileşimi olduğu bilinmektedir. Bu durumda sosyal sürdürülebilirliğin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili bağıntı incelediğimizde; İklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkileri, sosyal sürdürülebilirliğin çevresel sürdürülebilirliğe bağlı olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Örneğin en önemli kanıtlardan biri aşırı yüksek hava sıcaklıkları, havadaki kirlenici madde düzeyini yükselttiği için kalp-damar ve solunum yolu hastalıklarını şiddetlendirmektedir. Kentsel hava kirliliği yılda yaklaşık 1,2 milyon ölüme neden olmakta ve ortalama hava sıcaklığı artmaya devam ettikçe de bu sayının da artması beklenmektedir (Reddy ve Thomson, 2015, s. 6). Sağlık, bireyin ve toplumun en önemli refah bileşenlerinden biri olarak kabul gördüğünden çevresel etkenlerden bir faktörün olumsuzluğu bireylerin sağlığı üzerinde de olumsuz etki bırakarak toplumsal refahın azalmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum, sosyal sürdürülebilirliğin çevresel sürdürülebilirlikten etkilendiğine dair kanıtı olarak algılanmaktadır. Diğer bir yandan da son dönemde yaşanan küresel mali kriz, yalnızca küresel kredi piyasalarını, borç piyasalarını ve yatırım piyasalarını etkileyen süregelen bir kriz haline gelmekle kalmamakta, daha da önemlisi sosyal bir kriz haline gelmektedir. Küresel mali kriz nedeniyle 47 milyon ile 84 milyon arasında insan aşırı yoksulluğa düşmüştür. 2014 yılının başı itibarıyla Dünya Bankası, dünya nüfusunun yaklaşık %75'inin günde dört doların altında bir gelirle yaşadığını tahmin etmektedir (Reddy ve Thomson, 2015, s. 7). Bu verilere göre sosyal sürdürülebilirliğin ilkelerinden olan toplumun kaliteli yaşama erişiminde aksaklık olacağı tahmin edilmektedir. Bu durumda, ekonomik sürdürülebilirliğin sosyal sürdürülebilirlik üzerinde önemli etkileri olabileceği vurgulanmaktadır.

Karruppannan ve Sivam (2011: 851)'a göre sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması için; toplumun birlikte çalışması ve etkileşimde bulunması gereklidir (Karruppannan ve Sivam, 2011, s. 851; aktaran Etike, 2022, s. 30). Topluluğun yoğun olarak bir arada olduğu yerler ise kentsel formlardır. Bu teori ile kentsel formların sosyal sürdürülebilirlik bağlamında toplum üzerinde etkisinin bulunduğu ifade edilebilir. Polése ve Stren (1999), bir kentin sosyal sürdürülebilirliğini şu şekilde tanımlamaktadır: 'Nüfusun tüm kesimlerinin yaşam kalitesinde iyileşmeler sağlayacak ve kültürel, sosyal açıdan çeşitli grupların uyumlu bir

şekilde birlikte yaşamasına olanak sağlayan bir çevreyi teşvik eden bir gelişme ve/veya büyüme entegrasyonudur” (Polése ve Stren, 1999; aktaran McKenzie, 2004, s. 18). Bu bağlamda kentsel alanlarda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda bazı araştırmacıların kentin iyi olma haline giden süreçteki önerileri bulunmaktadır. Örneğin Del Rio (2013)’a göre kentsel bir alanın sürdürülebilirliğini koruyacak bir canlandırma modeli için;

- Sürdürülebilir bir plan, kısa, orta ve uzun vadede stratejik ve piyasaya duyarlı politik taahhüt, zamanlama hassasiyeti, pazarlama, yönetim ve izleme süreçlerini içermelidir.
- Sürdürülebilir canlandırma, sosyal, kültürel ve ekonomik dinamizm yaratmak için birbirini tamamlayan arazi kullanımlarının dikkatli bir entegrasyon ile sağlanmalıdır.
- Erişilebilirlik, sürdürülebilir bir canlandırma sürecinin temel taşıdır. Toplu taşıma, yaya ve alternatif mobilite sistemleri verimli bir şekilde entegre edilmelidir (Del Rio, 2013, s. 62-76).

Bir diğer örnek ise Baroghi vd. (2018)’nin ifade ettiği üzere; kentteki ekonomik, kültürel ve çevresel kalkınmanın yanında sosyal sürdürülebilirliği sağlamada bazı çalışmaların yapılmakta olduğudur. Bu çalışmalar kentsel eşitlik ve adalet, yoksulluğu azaltma, güvenliği sağlama, sosyal aktiviteler ile toplumsal ve bireysel gelişme gibi amaçlar doğrultusunda aşağıdaki bazı gibi bazı çalışmalar yapılmaktadır.

- Eğitim ve istihdam,
- Spor salonları ve katılımın sağlanması,
- Yerel sağlığın iyileşmesi,
- Topluluktaki güven ve farkındalığı artırmak,
- Toplumsal bir arada olma,
- Temel kamu hizmetlerinin yaratılması,
- Altyapının iyileştirilmesi,
- Suç oranı ve anti-sosyal durumları azaltmak,
- Kent imajının iyileştirilmesi (Baroghi vd. 2018, s. 7758-7765).

Sonuç itibarıyla, sürdürülebilir kentler olabilmesinin bir ayağı da sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır.

3. Hindistan Bulguları

Güney Asya kıtasında yer alan Hindistan (Şekil 1), Umman deniziyle Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya sıradağlarından, güneyde Hint Okyanusu’na doğru giderek daralan bir üçgen biçiminde uzanmaktadır. Hindistan, baharat ve ipek yolları üzerinde kıymetli taş, kereste ve madenlere sahip olması sebebiyle Avrupalı tüccar ve kâşif denizcilerin ulaşmak için yollar aradıkları esrarlı, zengin ve şaşıla masallar ülkesi olarak anılmaktadır (URL-3). Hindistan’da nüfusu bir milyon veya daha fazla olan 39 kent bulunmaktadır (Butsch vd. 2012, s. 13-32). Ülkedeki önem arz eden Delhi, Mumbai, Kalküta, Chennai, Haydarabad ve Bangalore gibi mega kentler, kentsel refahta değil, kentsel nüfusta büyümüştür (Shah, 2023, s. 29-36). Hindistan’ın barındırdığı nüfus oldukça yüksek olduğundan genel olarak bakıldığında ülkenin önemli kentsel sorunları olduğu belirtilmektedir. Bu sorunların başlıcaları Hindistan Kırsal Kalkınma Bakanlığı’na göre, 5000’den az nüfusa sahip bölgelerin %14’ünde devlet okulları veya iyi tıbbi sağlık tesislerine erişiminin bulunmadığıdır (URL-4). Doktorlar, bu tür alanlarda elektrik ve yol olmadığı için hizmet vermeyi reddettiklerinden bölge halkı sağlık erişiminden yoksun kalmaktadır (Sharma, 2015, s. 1). Mega kentler ekonomik fırsatlar sunup göçü körüklemeye devam ederken, bu kentlerde yaşayan sakinlerin, 10.000-50.000 kişilik

nüfusa sahip bölgelerde yaşayanlardan daha düşük yaşam konfor düzeyleri mevcuttur (Deb ve Okulicz-Kozaryn, 2023, s. 6). Diğer önemli bir sorun; 2011 Sayım Raporu'na göre, Hindistan'da 1,77 milyon evsiz insan olduğu ve bu oran ülkenin toplam nüfusunun %0,15'ini oluşturmasıdır. Hindistan'daki evsiz nüfusun %20-25'inin ciddi ve kalıcı akıl hastalığından muzdarip olduğu tahmin edilmektedir. Evsizliğin sebepleri değişkenlik gösterse de evsizlerin psiko-sosyal sorunları aynı kalmaktadır. Psiko-sosyal sorunlar, akıl hastalığı olan veya olmayan evsiz insanları daha savunmasız ve fiziksel, psikolojik ve sosyal refaha karşı duyarlı hale getirmektedir. Nitekim evsiz insanların ekonomik düzeyleri gelişkin olmadığı için barınma, iş beceresi, istihdam, temel haklara erişim gibi kapsamlı ihtiyaçları bulunmaktadır. Evsiz insanların yaşam kalitesi diğer insanlara göre daha düşük olduğundan bilişsel ve fiziksel sağlık sorunlarına daha yatkın oldukları düşünülmektedir (Kalyanasundaram vd., 2023, s. 62-66). Hindistan genelinde tespit edilen bu sorunlar yüzünden sosyal eşitlikte ve adalette önemli bir açıklığın olduğu söylenebilmektedir.

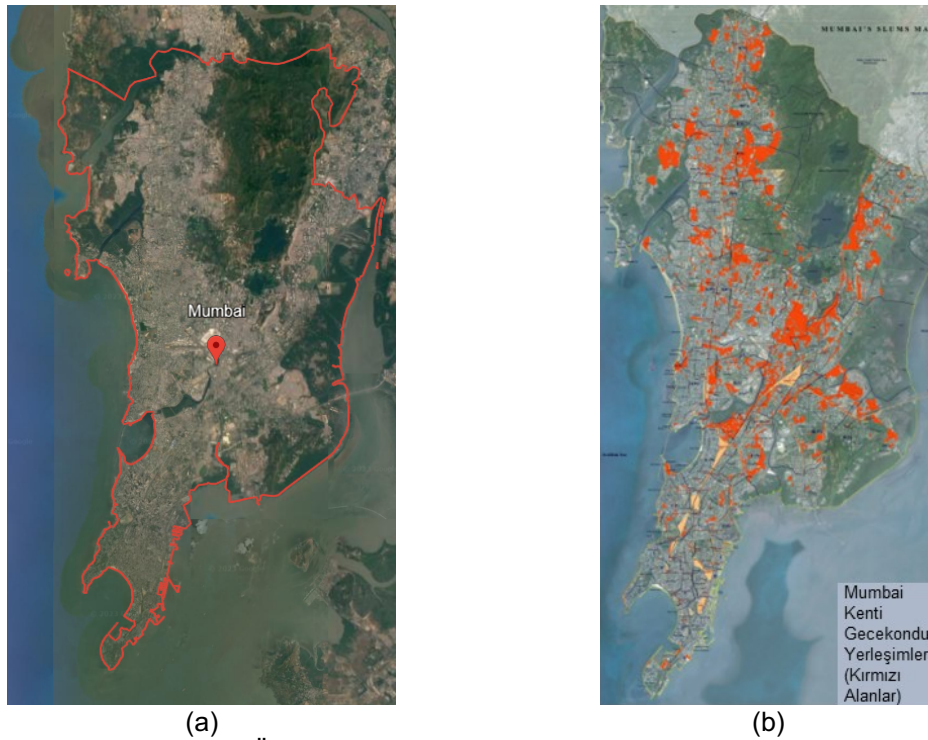
Şekil 1. Hindistan'ın Dünya'daki Yeri (a) ve Mumbai'nin Ülkesindeki Konumu (b) (URL-5)

Ülkedeki ekonomik gelişmenin geldiği başarılı noktaya rağmen, kentsel yoksulluk da Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) artışına paralel olarak artmaktadır (URL-6). Dünya'daki kentsel yoksulların üçte birinden fazlasının Hindistan'da yaşadığı bilinmektedir. Yoksulluk, insanların yaşam kalitesini birçok yönden etkilemekte olup bu durum Hindistan'da oldukça yüksektir. Genellikle düşük gelirli bireyler kentteki birçok temel hizmete (gıda, sağlık hizmetleri, barınma, eğitim vs) yüksek gelirli bireylere göre daha az erişim sağlamaktadır. Bu bağlamda toplumdaki bireyler arasında temel haklara ulaşmada da eşitsizlikler yaşanmaktadır. Örneğin; geliri yüksek bir aile bireyinin eğitim, sağlık, normal ve üst seviyedeki sağlıklı barınma koşullarına erişimi daha kolay olabilmektedir (Butsch vd. 2012, s. 13-32). Hindistan'daki artan nüfus, kentsel alanlar üzerindeki etkisini giderek artırmaktadır. Bu durum, ülkedeki arazi örtüsü, doğal yaşam alanları, biyoçeşitlilik, vatandaşların sağlığı ve esenliğinden sorumlu ekosistem hizmetleri üzerinde olumsuz bir etkiye yol açmaktadır (Kelkar, 2023, s. 773-779). Bu olumsuzluklar ülkenin en önemli kentlerinden biri olan Mumbai'de de açıkça görülmektedir.

3.1. Mumbai Kenti

Mumbai, Ortadoğu, Afrika ve Batı ülkelerine yaptığı ticaret için stratejik bir konumda doğal bir limana sahiptir (Şekil 2). Hindistan'ın ticari başkenti Mumbai, milyonlarca istihdamı kendine çekmektedir. Bu nedenle Hindistan'daki diğer kentlere kıyasla daha hızlı bir kentleşme oranına sahiptir (Kelkar, 2023, s. 773-779). Birleşmiş Milletler (BM),

Mumbai'nin dünyanın en büyük yedinci kenti; en hızlı nüfus artış hızına sahip beşinci kenti ve dünyanın en kalabalık kentlerinden biri olduğunu bildirmektedir (Sheth vd., 2009, s. 3). Mumbai kentinin, coğrafi koşullarının yanı sıra tarihi geçmişi nedeniyle çok çeşitli açık alanlarının olduğu ve bu açık alanların çok yoğun bir şekilde kullanıldığı bildirilmektedir. Deniz kıyıları, mangrovlar, milli parklar ve tarihi meydanlar gibi büyük açık alanların yanı sıra, şehrin karakterini şekillendiren eğlence ve gereksinimler için küçük açık alanları da mevcuttur. Ancak Mumbai'nin ısıltısının, ihtişamının ve cazibesinin arkasında farklı gerçekler bulunmaktadır. Kentin manzarası, devasa, genişleyen gecekondu mahallelerinin hakimiyetindedir (Kelkar, 2023, s. 773-779). Mumbai'deki on iki milyon kişiden sekiz milyonunun kenar mahallelerde yaşadığı bilinmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Mumbai Kenti'nin Ülkesindeki Konumu (a: URL-5) ve Kentteki Gecekondu Yerleşim Alanları (b: URL-7)

3.1.1. Yerleşimin Sorunları

Hindistan'ın büyüyen kentsel nüfusu, kötüleşen çevresel koşulları, devam eden sosyal parçalanma ve aşırı yüklenmiş altyapı gibi sorunlar nedeniyle hızlı bir dönüşümle karşı karşıya kalmıştır. Artan gecekondu mahalleleri, özellikle ulaşım, nüfus, sağlık ve güvenlikle ilgili gelişen sorunlar birçok kentsel alanda temel sorun olarak kabul edilmiştir. Mumbai kentindeki kenar mahallelerin hemen hemen hepsinde temel sorunların aynı olduğu bildirilmektedir. Mumbai'deki kenar mahallelerle ilgili genel gözlemler yapıldığında Sheth vd. (2009)'e göre;

- Su, sanitasyon, atık toplama, yağmur suyu tahliyesi, sokak aydınlatması, asfalt kaldırımlar ve acil durum erişim yolları gibi temel belediye hizmetlerinin;
- Çocuklar için yeterli oyun alanlarının, eğitim ve sağlık tesislerinin;
- Sosyalleşmek ve festivalleri kutlamak için yeterli topluluk yerlerinin;
- Ailelerin yaşamını sürdürdüğü yerlerde sağlıklı, hijyenik koşullarının;
- Yerleşimlerin plansız ve düzensiz büyümesi nedeniyle yeterli konvansiyonel yerlerinin;

olmadığı tespit edilmiştir.

Tüm bu çevresel ve sosyal sorunların yanı sıra önemli bir sorun olan sürekli artan nüfusun artış oranına paralel olarak gecekondulu mahallelerdeki tecavüz sayılarında da artış gözlemlenmektedir (Kore vd., 2022).

Şekil 3. Mumbai Kentinin Silüeti (URL-7)

Hindistan'ın kentsel alanlarında yaşayanların karşılaştığı sorunlar, son yirmi yılda hükümet için önemli endişeler haline gelmiştir. Bu nedenle Hükümet, Mumbai Büyükşehir Bölgesi'nde (MMR) kentsel sürdürülebilirliği sağlamak için, gecekondulu mahallelerdeki mevcut olumsuz koşulları iyileştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda konut standartlarını iyileştirecek ve konut açığını kapatacak toplu konut inşa etmeyi hedeflemiştir (Debnath vd. 2019, s. 75-90). Bu amaç ve hedefler üzerine Mumbai Büyükşehir Bölgesi'ndeki birçok kenar mahallede kentsel gelişim projesi uygulanmıştır. Bu çalışmadaki örneklem alanı olan Lallubhai ve Natwar Parekh yerleşkeleri de bu gelişim projelerine örnek teşkil etmektedir.

3.1.2. Sağlıklaştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler

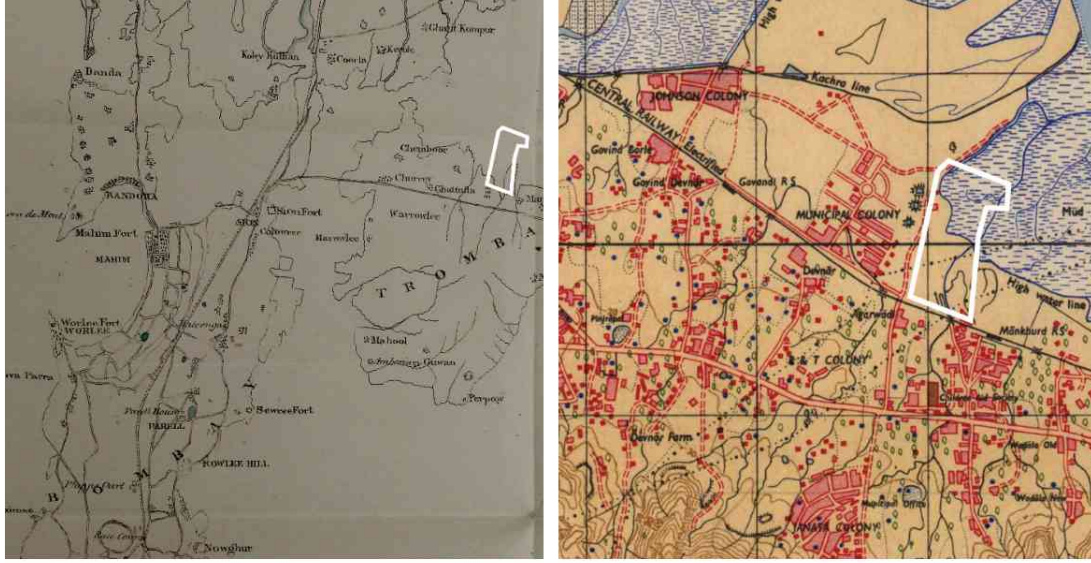
Mumbai'deki devlet düzeyinde gecekondulu iyileştirme veya yükseltme politikaları yıllarca uygulanmasına rağmen Mumbai'deki gecekondulu mahallelerinin hala varlığı belirtilmektedir. Bunun asıl nedeni, Mumbai nüfusunun %95'inin resmi sektörden bir ev satın almaya gücünün yetmemesidir. Bu sorunu aşabilmek için 1990 sonrası dönemden itibaren hükümet yetkilileri ev inşası ve yeniden geliştirme stratejisine yönelik 'Özel İlçe Politikası', 'Küme Geliştirme', 'Planlarda Kapsayıcı Konut', 'Gecekondulu Rehabilitasyon Programı' vb. gibi politikalar oluşturmuştur (Sarkar ve Bardhan, 2020, s. 4).

Mumbai Büyükşehir Bölgesi'nde (MMR) çeşitli kuruluşlar, Mumbai'nin kentsel çevre ve yaşam kalitesini yükseltmek için gecekondulu mahallelerini iyileştirmeye çalışmaktadır. Bu kuruluşlardan bazıları şu şekildedir; Bölgesel planlama yetkilileri olan MMR Geliştirme Kurumu; Şehir ve Sanayi Geliştirme Kurumu; Maharashtra Industrial Development Corporation; Gecekondulu Rehabilitasyon Kurumu (SRA); Eyalet hükümeti; Gecekondulu Rehabilitasyon Derneği (SRS); Maharashtra Konut ve Bölge Geliştirme Kurumu; Brihanmumbai Belediye Şirketi; 60'tan fazla kayıtlı sivil toplum kuruluşunun (STK) olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu kuruluşların çoğu Dünya Bankası, Federal Hükümet, Eyalet Hükümeti ve şirketler gibi çeşitli kaynaklar tarafından finanse edilmektedir (Sheth vd.,

2009, s. 3). Bu politikalar ve kaynaklar doğrultusunda Lallubhai ve Natwar Parekh yerleşkeleri inşa edilmiştir.

3.1.3. Lallubhai Yerleşkesi

Mumbai kentinin Markhurd bölgesinde 2000-2005 yılları arasında inşa edilen Lallubhai Yerleşkesi kentin doğusunda yer almaktadır (URL-8). Yerleşkenin Şekil 4'teki haritasına göre arazinin kuzey yönündeki bir bölümün dere yatağı olduğu görülmektedir. Bölge aynı zamanda muson yağmurlarının hakimiyeti altında olup yerleşkedeki konutlar sert rüzgarı karşılamaktadırlar (URL-9).

Şekil 4. Lallubhai Yerleşkesi'nin 1854 (Soldaki) ve 1969 (Sağdaki) Tarihli Haritası (URL-9)

Şekil 5. Lallubhai Yerleşkesi'nin Üstten Görünümü (URL-10)

Yerleşkenin çevresinde ve sokaklarında yanan lastikler, çöp atıkları ve kullanımda olmayan boş dükkanlar mevcuttur (URL-11). Yerleşkedeki sakinler ise Şekil 8'de görüldüğü üzere bu kirli fiziki çevrede yaşamlarını sürdürmektedir. Hükümet her ne kadar rehabilite edilmiş konut alanı sağlamış olsa da gerek toplum bilinci gerek kamunun temel

hizmetlerindeki yetersizlikler sonucu sakinlerin çeşitli hastalıklara yakalanması kaçınılmazdır.

Şekil 6. Lallubhai Yerleşkesi'ndeki Bloklar Arasındaki Sokak Görünümü (URL-8).

Şekil 7. Lallubhai Yerleşkesi'nin Konumlandığı Ana Sokaktan Bir Görünüm (URL-8).

(a)

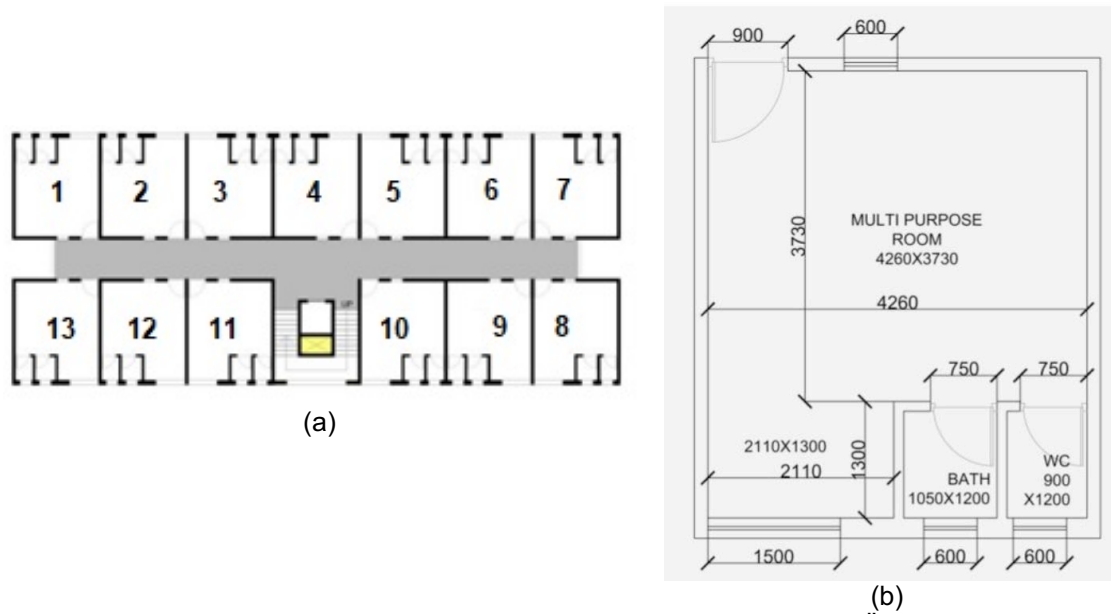
(b)

(c)

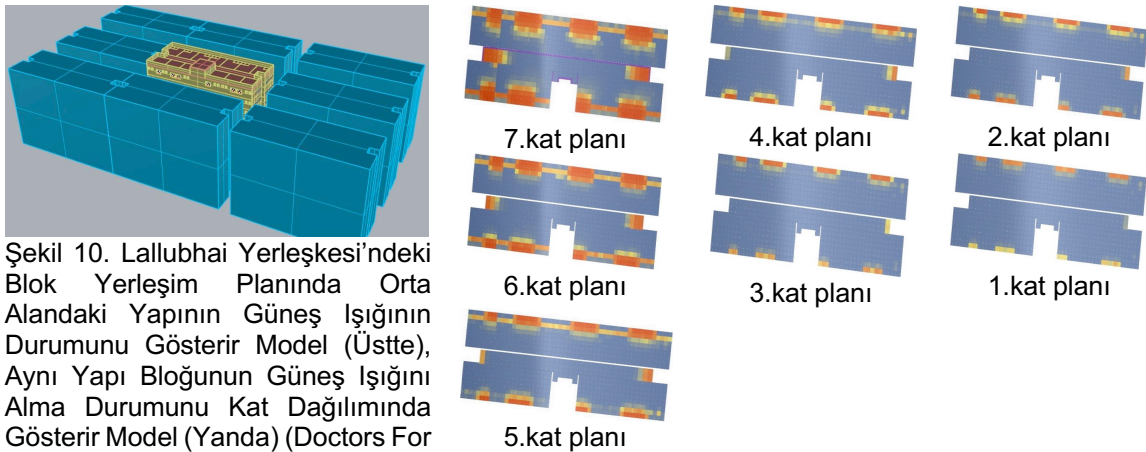
Şekil 8. Yerleşkenin Çevresinden Görünümler (a: URL-9; b ve c: URL-12)

Mumbai kentinin farklı mahallelerinde yaşamakta olan (URL-11) düşük gelirli sakinler için rehabilite edilmiş çok katlı apartmanların tipik bir tezahürü olan Lallubhai Yerleşkesi 65 bloktan oluşmaktadır (Şekil 5). Dikey kuleler olarak tasvir edilen bu konut blokları 25 metre yüksekliğinde ve sekiz katlıdır (Şekil 6-7). İki metre genişliğindeki bir koridor boyunca çift taraflı yer alan rehabilite edilmiş konut birimleri 21,42 metrekare alana sahip tek odalı daireler şeklinde planlanmıştır. Bireysel kullanımlı banyo ve tuvalet (2,47 metrekare) ve mutfak, ortak kullanımda olan bir yaşam alanı bulunmaktadır (Şekil 9). Yerleşkedeki konut blokları üç metrelik mesafelerle birbiri ardına konumlanmıştır (Sarkar ve Bardhan, 2020, s. 6).

Şekil 9. Lallubhai Yerleşkesi'ndeki Yapının Kat Planı (a) ve Bir Yaşam Ünitesinin Planı (b)
(Doctors For You vd., 2018, s. 50-69)

Sivil toplum kuruluşu olan bir kurum tarafından yapılan bir çalışmada, konut bloklarının yerleşim planı nedeni ile yapıların sadece dördünün doğrudan güneş ışığı aldığı ifade edilmektedir (Şekil 10). Bu çalışma modelinde bloklar arasında konumlanmış bir adet konut bloğu seçilmiş ve bu bloktaki her kat için güneş ışığını hangi oranda aldığı gösterilmektedir. Görüldüğü üzere zemin katlar gün ışığından hemen hemen hiç faydalanamamaktadır. Güneş ışığından genellikle üst katlar verim almaktadır. Bu durum Şekil 10'da güneş ışığını alan mekanların kırmızı renk ile taranarak anlatılmıştır.

Şekil 10. Lallubhai Yerleşkesi'ndeki Blok Yerleşim Planında Orta Alandaki Yapının Güneş Işığının Durumunu Gösterir Model (Üstte), Aynı Yapı Bloğunun Güneş Işığını Alma Durumunu Kat Dağılımında Gösterir Model (Yanda) (Doctors For You vd., 2018, s. 25-27)

Lallubhai Yerleşkesi'nde sosyal, çevresel ve ekonomik boyutta sorunların olduğu görülmektedir. Sağlıklı bir planlamanın önemi bu yerleşkede görülmektedir. Temel kamu hizmetlerinin sağlamadığı fiziksel çevre çeşitli hastalıkların çıkmasının yanı sıra suç unsurlarındaki artışla birlikte güvensizlik gibi sosyal sorunları ortaya çıkarmaktadır.

3.1.4. Natwar Parekh Yerleşkesi

Mumbai'nin rehabilite edilmiş bir diğer toplu konut bölgesini Natwar Parekh Yerleşkesi oluşturmaktadır. Natwar Parekh Yerleşkesi, 54.600 metrekarelik bir alana yayılan 61 binadan oluşan sıkışık bir ızgara planı içerine yerleştirilmiştir (Şekil 11). Yerleşke 25.000'den fazla kişiye ev sahipliği yapmaktadır. Yapılar yedi (Zemin + altı normal kat) katlı ve bitişik nizam şeklinde konumlanmıştır. Yüksek katlı bitişik nizamdaki blokların arasındaki genişlik ise yaklaşık üç metredir (Şekil 11-12). Yerleşkenin inşası 2007 yılında uygulamaya başlamış olup 2018 yılında tamamlanmıştır. Kentin 10 farklı bölgesinden gelen sakinlerin kura sistemi ile belirlenerek rehabilite edilen bu konutlara yerleştirilmiştir. Ayrıca yerleşke sanayi bölgesi ve otoyolun yakınında (Şekil 13) yer almaktadır (URL-13).

Şekil 11. Natwar Parekh Yerleşkesinin Üstten ve Yerleşkenin Çevre Görünümü (URL-14).

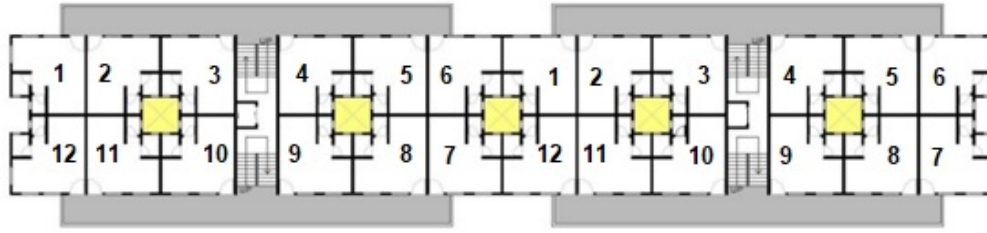
Şekil 12. Natwar Parekh Yerleşkesindeki Bloklar Arasındaki Sokak Görünümü (URL-14)

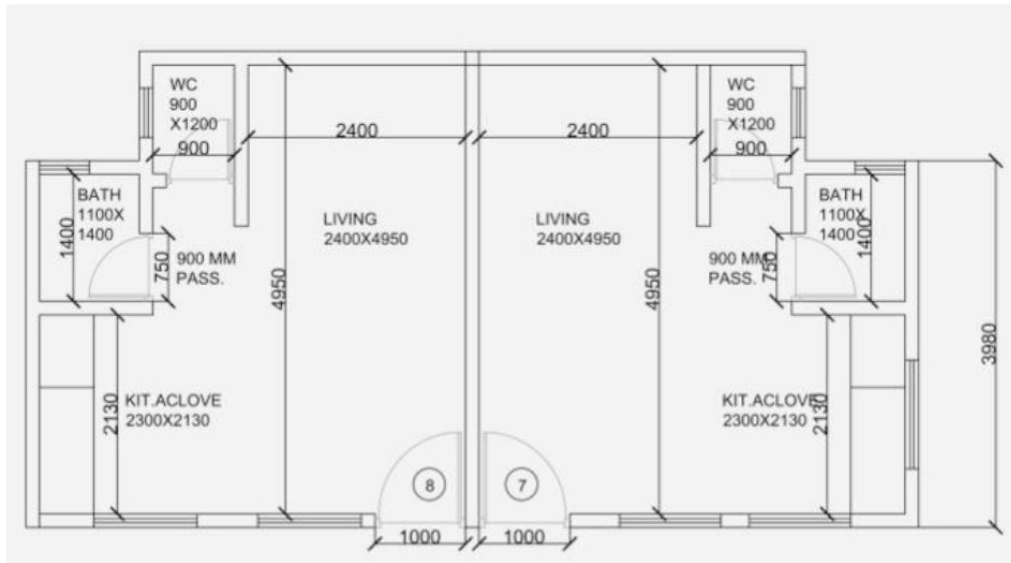
Şekil 13. Natwar Parekh Yerleşkesinin Bulunduğu ve Otoyol Altındaki Sokaktan Bir Görünüm (URL-14)

Yerleşke, ucuz iş gücü ile kayıt dışı ekonomiyi yaratan sakinler için yatay gecekondudaki yaşam standartlarından daha iyi bir yaşam alanı sunmak üzere gerçekleştirilmiştir. Yerleşimde oturan sakinlerin 2018 yılındaki gelirlerinin 5000–10.000 INR (80–150 ABD Doları) aralığında olması onların düşük gelirli nüfus sınıfında anılmasına neden olmuştur. Bölge sakinlerinin hanesinde genellikle bir kişinin gelir sahibi, genel olarak sakinlerin

eğitim seviyesinin düşük oranda olduğu ve hane büyüklüğü olarak altı kişilik ailelerden oluştuğu tespit edilmiştir (Debnath vd., 2019, s. 75-90).

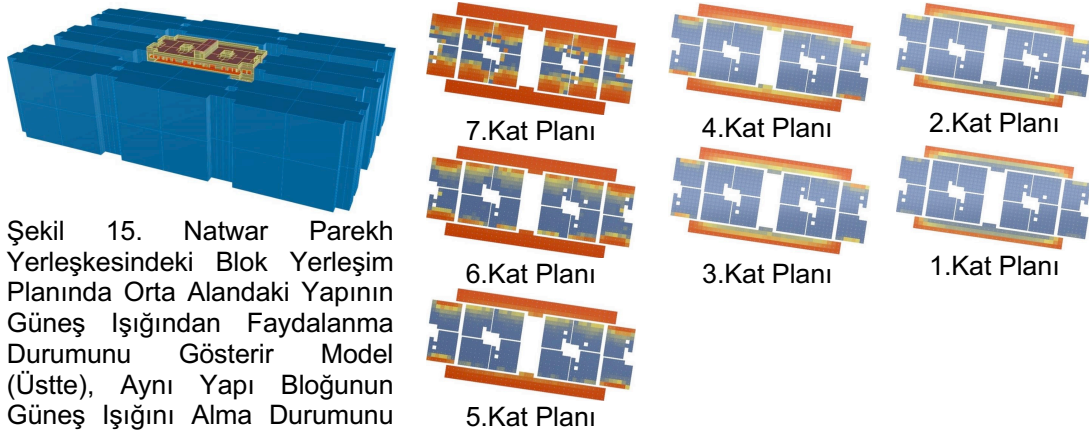
(a)

(b) Merdiven Boşluğunun Yanındaki Konut Birimi / Köşedeki Konut Birimi

Şekil 14. Natwar Parekh Yerleşkesindeki Yapısının Kat Planı (a) ve Yaşam Ünitelerinin Planı (b) (Doctors For You vd., 2018, s. 51-69)

Natwar Parekh Yerleşkesi'ndeki rehabilite edilmiş konut birimleri tek odalı daireler şeklinde planlanmıştır. Bu konut birimlerine açık bir koridordan erişim sağlanmaktadır. Konut biriminde bireysel kullanımlı banyo ve tuvalet, mutfak ve ortak kullanımda olan bir yaşam alanı bulunmaktadır (Şekil 14). Lallubhai Yerleşkesi'ndeki konut birimlerinin güneş ışığı alma durumlarını modelleyen sivil toplum kuruluşu Natwar Parekh Yerleşkesi'nde de aynı çalışmayı gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada da bloklar arasında konumlanmış bir adet konut blok seçilmiş ve bu bloktaki her kat için güneş ışığını hangi oranda aldığı gösterilmektedir (Şekil 15). Görüldüğü üzere zemin katlar gün ışığından hemen hemen hiç faydalanamamaktadır.

Şekil 15. Natwar Parekh Yerleşkesindeki Blok Yerleşim Planında Orta Alandaki Yapının Güneş Işığından Faydalanma Durumunu Gösterir Model (Üstte), Aynı Yapı Bloğunun Güneş Işığını Alma Durumunu Kat Dağılımında Gösterir Model (Yanda) (Doctors For You vd., 2018, s. 33-35)

Natwar Parekh Yerleşkesi'nde de sosyal, çevresel ve ekonomik boyutta sorunların olduğu görülmektedir. Aynı politikalar ve kaynaklarla inşa edilen bu yerleşkede de kamunun yetersiz hizmeti ile sağlıksız fiziksel çevre koşulları sakinler üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır. Bu iki yerleşimdeki olumsuzluklar ve sakinler üzerindeki etkisi bir sonraki bölümde detaylı açıklanmaktadır.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Bu bölümde Mumbai kentinde uygulanmış olan Natwar Parekh ve Lallubhai Yerleşkeleri'ne ait güncel iteratür verilerinden elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Bu veriler ışığında toplu konut uygulamalarının sürdürülebilirlik ve sosyal sürdürülebilirlik açısından önemi gösterilmiş ve yeni uygulanacak toplu konut yerleşkeleri için öneriler sunulmuştur.

4.1. Mumbai Kentinde Uygulanan Sağlıklaştırma Olgusunun Değerlendirilmesi

Natwar Parekh ve Lallubhai Yerleşkeleri'ndeki yeniden yerleşim ve rehabilitasyonun arkasındaki sebep, toplumun refahı ve mutlu bir yaşam sürmesine olanak sağlayan kentin sürdürülebilirliğinin önemli bir alt faktörü olan sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması ve kentte yaşayan bireylerin gereksinimlerine cevap verme çabasıdır. Bu iki yerleşimdeki gecekondu iyileştirme programlarında sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliğin hangi ölçüde sağlandığı aşağıda açıklanmaktadır.

- Rehabilitasyonu gerçekleştirilen bölgelerde konutlar kura sistemi ile dağıtıldığı için karma bir kültüre ev sahipliği yapıldığı (Sheth vd., 2009, s. 8);
- Sakinlerin, bireysel düzeyde temel altyapı, arazi kullanım hakkı, mülk biçimindeki sermayeye erişim gibi konulardan yararlandığı (Sarkar ve Bardhan, 2020, s. 6);
- Yerleşimde var olan tesislere ve olanaklara herkes için eşit erişim hakkının olduğu (Sheth vd., 2009, s. 10),
- Yerleşim bölgelerindeki konut plan tipinde ortak kullanımlı yaşam alanında kalabalık nüfusun olduğu ve dolayısıyla mahremiyet sorunlarının çözümsüz kaldığı (Sarkar ve Bardhan, 2020, s. 9);
- Gecekondu mahallelerinde yaşayan insanların, önerilen kentsel gelişim ve rehabilitasyon süreci hakkında fikir beyan etme şansının olmadığı (Sheth vd., 2009, s. 10);

- Rehabilitate edilen konut bölgelerinde okulların olmasından dolayı okul düzeyindeki öğrencilerin, eğitilmiş arkadaşlar ve daha iyi bir mahalleye taşınmak istedikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda eğitilmiş ve daha fütüristik insanların rehabilitate edilen bölgeye hareket etmeye istekli olduğu gözlemlendiği bildirilmektedir (Sheth vd., 2009, s. 8). Ancak yapılan başka bir çalışmada ise yerleşkenin yakınında bir adet devlet okulunun bulunduğu ve bu okulun hem kapasite bakımından hem de yerleşke ile okul arasındaki mesafesinin bulunması nedeniyle sorun yaşandığı (URL-15);
- Yerleşkenin sadece okula değil, sağlık hizmetlerine de uzak olması sakinlerce önemli sorun olarak vurgulandığı (URL-16);
- Sokaklardaki cam kırıklarının varlığı ve bakımsızlık gibi nedenlerle kız çocuklarının genellikle evde zaman geçirdiği, bu durumun eğitimde ve açık alana erişimde eşitsizliği ortaya çıkardığı (URL-15);
- Düşük gelirin ve yoksulluğun, rehabilitate edilen sakinler arasında kritik bir sıkıntı kaynağı olmaya devam ettiği (Baffoe ve Kintrea, 2023, s. 4); sakinlerin eski işyerlerine taşındıkları yerleşkeye uzak olmasından dolayı eski işlerini kaybettikleri;
- Bölgelere yerleştirilen sadece bir kişinin gelir elde ettiği aileler, gecekondu mahallelerinde olmayan ek tesisler nedeniyle aylık harcamalarının artırdığı endişesi ile rehabilitate edilen konutlara taşınmaktan korktukları (Sheth vd., 2009, s. 9).
- Aşırı dikey bitişik kuleler arasındaki dar sokaklar, genellikle suçun katalizörü olarak işlev gördüğü teorisi nedeniyle toplum üzerinde endişe uyandırdığı (Sarkar ve Bardhan, 2020, s. 9);
- Yerleşkelerdeki bu dar sokaklar nedeni ile acil durumda itfaiye gibi araçların giremediği (URL-15).
- Lallubhai yerleşkesindeki blokların arasındaki kanalizasyon sisteminin yeterli olmadığı, çöp atıkları yüzünden yağmur ızgaralarının tıkağı ve yağmurlu mevsimlerde bloklar arasındaki dar sokaklarda gölet şeklinde su birikintilerin olduğu ifade edilmiştir (URL-9). Kirli su birikintisinin yaymış olduğu pis koku nedeniyle de alt kat konut kullanıcıların pencerelerini genellikle kapalı tutmak durumunda kaldığı (URL-16);
- Blokların yerleşimi nedeni ile doğal havalandırma ve güneş ışığına erişimin zayıf olması, açık alan yetersizliğinin, bu yerleşimin sakinleri arasında yüksek derecede tüberküloz vakalarına yol açtığı belirtilmektedir. Natwar Parekh'teki Gecekondu Rehabilitasyon Kurumu yapılarının üç koloni arasında en kötü yerleşim planına sahip olduğu ve buradaki hanelerin %8-10'unda tüberküloz hastası olduğu (URL-16);
- Yerleşkedeki blokların alt katında yaşayan aileler arasında tüberkülozun görülme sıklığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bu katların güneş ışığından ve açık hava sirkülasyonundan yeterince fayda sağlayamadığı (Doctors for you vd., 2018, s. 76);
- Evde uzun süreli bulunan kadınların, elektrik faturalarının yüksek gelmesi nedeniyle gün içinde rahat etmek için elektrikli ev aletlerini kullanmaktan kaçındıkları tespit edilmiştir. Gün ışığının olmamasının onları gündüzleri ışıkları yakmaya teşvik ettiğini ve "görülemeyecek kadar karanlık" olduğu için koridorları sosyalleşmek için bile kullanamadıkları (Baffoe ve Kintrea, 2023, s. 8) belirtilmektedir.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; Lallubhai ve Natwar Parekh yerleşkelerine taşınan sakinler hayatlarının daha kötü olacağını fark etmeye başlamışlardır (URL-16). Bu nedenle rehabilitate edilen sakinlerin yaşadıkları birimleri kiraya verdikleri veya terk ettikleri ve diğer gecekondu mahallelerine geri döndükleri, böylece daha fazla gecekondu mahallesini çoğalttıkları gözlemlenmiştir (Sarkar ve Bardhan, 2020, s. 7). Neticede gecekondu mahallelerini ortadan kaldırmayı amaçlayan ilerici politikalara rağmen, Hindistan'daki kentsel gecekondu mahalleleri genişlemiş ve bölgenin nüfusu artmıştır

(Debnath vd. 2019, s. 75-90). Ayrıca 2020 yılı Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgını Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır. Hastalığın tedavisi, aşısı bulunana kadar bireysel korunmanın önemi vurgulanmıştır. Yine Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemideki en önemli korunma yönteminin bireyler arasındaki sosyal mesafenin (minimum 2 metre) korunması ve hijyen koşullarına önemle dikkat edilmesi gerektiğidir. Hasta olan bireylerin ise diğer bireylerden kendilerini izole etmeleri gerektiği de önemle vurgulanmıştır (URL-17). Ancak bu salgında Hindistan'daki hızlı kentleşmenin getirmiş olduğu su, elektrik, açık alan yetersizliği, konut açığı ve mevcut konutların düşük yaşam kalitesi nedeniyle Güney Asya'nın büyük metropolü olan Mumbai'de 10 Haziran 2020 itibarıyla 51.100 pozitif vaka ve 1.760 ölüm bildirilmiş ve bu rakamlar ile kent pandemisinin merkez üssü olan Wuhan'ı geride bırakmıştır. Rehabilit edilen gecekondu konutlarındaki yaşam alanlarının dar olması ve bu birimlerde özel alan bulunmaması nedeniyle karşılıklı tanımlanan sosyal mesafeye izin vermediği, kalabalık nüfusun bir arada yaşaması, pandemi harici normal koşullarda dahi bu konutların Astım hastalığına sebebiyet vermesi hastalığın bulaşma riskini yükseltmiştir. Gerek mevcut gerek rehabilit edilen gecekondu konutlarındaki bu sorunlarla Mumbai kenti, Covid-19 salgınında "Hindistan'ın Covid-19 etkin noktası" unvanını kazanmış ve bulaşmayı ulusal ortalamanın üzerinde yaşamıştır (Mishra vd., 2020, s. 2).

4.2. Sonuç

Sanayi Devrimi ile birlikte tüm Dünya'da yaşanan nüfus hareketi Hindistan'ı da önemli ölçüde etkilemiştir. Hindistan barındırdığı nüfus nedeniyle Dünya'nın en kalabalık ülkesi olan Birleşmiş Milletler'in raporunda 2030 yılına kadar dünya nüfusunun yaklaşık %60'ının kentsel alanlarda yaşayacağı ön görülmektedir. Şu anda, Kuzey Amerika (%82), Latin Amerika (%81) ve Avrupa (%74) kentsel nüfusun en yüksek oranlarına sahiptir. Kıtalar ölçeğinde karşılaştırıldığında, Afrika'daki insanların yalnızca %42'si ve Asya'daki insanların %50'si kentsel alanlarda yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler'in öngörüsü, Afrika'daki kentsel nüfusun üç katına çıkacağını, Asya'nın ise 2050 yılına kadar %60 artacağını göstermektedir (Deb ve Okulicz-Kozaryn, 2023, s. 2). Bu tahminler gösteriyor ki, kentsel alanlarda yaşayan nüfus hareketinin Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri dışında hızlanacaktır.

Hindistan'ın Mumbai kentindeki rehabilit edilmiş gecekondu konutlarında yapılan çalışmalar sürdürülebilir kalkınma üçgenini oluşturan çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin önemini en açık şekilde göstermektedir. Bu genelleme örneklemden iki yerleşke üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlarda doğru bir planlamanın olmaması sonucunda temiz enerji kaynak kullanım olanağının olmadığı, temiz hava ve gün ışığından yeteri kadar faydalanılamadığı fiziksel çevreler yaratılmıştır. Bu durum çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğin ilişkisini göstermektedir. Aynı yerleşkelerde bilişsel ve kültürel gelişim olanaklarının, iş fırsatlarının, yeterli eğitim ve sağlık tesislerinin olmaması neticesinde toplumsal refah düzeyinde artış sağlanamamıştır. Bu durumda da sakinlerin kaliteli ve refah yaşam standardına sahip olabilmesindeki ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin ilişkisindeki önem de görülmektedir. Yerleşkedeki en önemli bulgular mahalleye olan gurur ve bağlılığın, sosyal etkileşimin, emniyet ve güvenliğin, çevresel kalitenin yetersiz olmasıdır. Oysaki bu bulgular sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasındaki en önemli koşullardır. Bu bağlamda rehabilit edilmiş gecekondu yerleşkelerindeki yaşam koşullarının Rio+20 Zirvesi'ndeki Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerine hala uzak olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, sürdürülebilirliği oluşturan bileşenlerden biri olan sosyal sürdürülebilirlik ölçütlerinin sağlanamaması halinde bireylerin ve toplumun mutsuz, sağlıklı, huzursuz yaşamasına neden olduğu açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda mevcut yerleşimlerin sağlıklılaştırılmasına yönelik yapılacak uygulamalarda sosyal, çevresel ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için aşağıda öneriler sunulmaktadır.

- Yerel sakinlerin projede fikir beyan etmeleri,
- Projelerin yer ve kültür bağlamında geliştirilmesi,
- Kültürel çeşitliliğe önem verilmesi,
- Eğitim, sağlık, ulaşım ve sosyal aktivitelere kolay erişiminin sağlanması,
- Çevre bakımı, kanalizasyon, çöp ve atık toplama, temizlik vs. kamu hizmetlerinin aksatılmaması,
- Sakinlerin çevrelerini sahiplenmesi için bilinçlendirilmesi,
- Planlanan yerleşimlerde mahremiyet, aidiyet, güvenlik koşullarının göz önüne alınması,
- Kamusal açık ve yeşil alanların tasarlanması,
- Yerleşimde konut ve blokların doğal havalandırmadan, gün ışığından maksimum oranda faydalandırılması,
- Enerji kaynaklarından etkin verim alınmasına yönelik planlamaların yapılması gerekliliği tespit edilmiştir.

Son söz olarak; nüfusun hızla arttığı, yerleşim alanlarındaki toplumsal sorunların ortaya çıktığı görülen ülkelerde kentlinin yaşam koşullarının daha kaliteli olabilmesi için sağlıklı ve sürdürülebilir bir rasyonel kentsel planlama yapılırken sosyal sürdürülebilirliğin göz ardı edilmemesi gerektiği söylenmektedir.

Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunduklarını beyan etmektedirler.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

Baffoe, G., Kintrea, K. (2023). Neighbourhood research in the global south: What do we know so far?. *Cities*, 132 (104077). <https://www.sciencedirect.com/journal/cities>. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.104077>.

Baroghi, F., Ribeiro, P. & Lourenço, J. M. (2018). Olympics impacts in Rio de Janeiro's urban sustainability. *Transylvanian XXVI*, 30, 7758-7765.

Bramley, G., Dempsey, N., Power, S., Brown, C. & Watkins, D. (2009). Social sustainability and urban form: Evidence from five British cities. *Environment and Planning A*, 41, 2125 - 2142.

Butsch, C., Sakdapolrak, P., & Saravanan, V.S. (2012). Urban health in India. *Internationales Asienforum*, 43(1-2), 13-32.

Cardeman, R. G., Salgado, M. S. (2012). Sustainability in the process of urban planning: Case study in the city of Rio de Janeiro. 4th Cib in International Conference On Smart and Sustainable Built Environments.

Damidavičiūtė, A., Bankovacki, C. (2016). Urban regeneration in Rio de Janeiro favelas during the olympic games of 2016. Master Thesis in Development and International Relations.

Deb, S., Okulicz-Kozaryn, A. (2023). Exploring the association of urbanisation and subjective well-being in India. *Cities*, 132 (104068).
<https://www.sciencedirect.com/journal/cities>.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.104068>.

Debnath, R., Bardhan, R. & Sunikka-Blank, M. (2019). Discomfort and distress in slum rehabilitation: Investigating a rebound phenomenon using a backcasting approach. *Habitat International*, 87. 75–90. <https://www.sciencedirect.com/journal/habitat-international>. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.03.010>.

Del Rio, V. (2013). Şehir merkezinden iç limana: Baltimore'un sürdürülebilir canlandırılması bölüm 2: İç liman planı (1967'den 2005'e). *Focus* 14, 62-76.

Doctors For You there To Care, Indian Institute of Technology *Mumbai*, MMR Environment Improvement Society (2018). Studying the association between structural factors and tuberculosis in the resettlement colonies in the M - East ward, Mumbai. Final Report.

Dullinja, E. (2017). Sürdürülebilirlik bağlamında sertifikasyon sistemlerinin tarihi çevrelerde yeniden değerlendirilmesi için bir yöntem önerisi: Berat ve Ergiri Evleri. (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi.

Etike, B. A. (2022). Kamusal alanlarda sosyal sürdürülebilirliğin değerlendirilmesi için bir model önerisi Adana örneği. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.

Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*. 3(3): 196-215.

Govender, T., Barnes, J. M., & Pieper, C. H. (2011). Housing conditions, sanitation status and associated health risks in selected subsidized low-cost housing settlements in Cape Town, South Africa. *Habitat International*, 35, 335-342. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2010.11.001>.

Hensley, M., Mateo-Babiano, D., Minnery, J., & Pojani, D. (2020). How diverging interests in public health and urban planning can lead to less healthy cities. *Journal of Planning History*, 19(2), 71-89. <https://doi.org/10.1177/1538513219873591>.

Karuppannan, S., & Sivam, A. (2011). Social sustainability and neighbourhood design: an investigation of residents' satisfaction in Delhi. *Local Environment*, 16(9), 849-870, <https://doi.org/10.1080/13549839.2011.607159>

Kalyanasundaram J.R., Elangovan A.R., & Roy R. (2023). Psychosocial preparedness among homeless people: A study from an urban rehabilitation center in South India. *J Family Med Prim Care*, 12, 62-66.

Kelkar, A. (2023). Governance policies for indian urban open spaces: An example of Mumbai city. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 11, 773—779. <https://doi.org/10.1729/Journal.34447>.

Kim, J., Leeuw, E., Harris-Roxas, B., & Sainsbury, P. (2022). Four urban health paradigms: The search for coherence. *Cities*, 128 (103806). <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103806>.

Kore, S.D., Kumar, R. V., Kumar Singh, A., Menon, S. & Pavalapriyan, B. (2022). Review of sustainable construction methodology for slum rehabilitation in India. 68-77.

McKenzie, S. (2004). Social sustainability: Towards some definitions. Hawke Research Institute Working Paper Series, University of South Australia.

Mishra, S. V., Gayen, A. & Haque, S. M. (2020). COVID-19 and urban vulnerability in India. *Habitat International*, 103 (102230). <https://www.sciencedirect.com/journal/habitat-international>. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2020.102230>.

Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals. *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1). 1-10. <http://scholarworks.rit.edu/jes/vol1/iss1/2>. <https://doi.org/10.14448/jes.01.0002>.

Mouratidis, K. (2019). Compact city, urban sprawl and subjective well-being. *Cities*, 92, 261–272. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.04.013>.

Polése, M., & Stren, R. (1999). The social sustainability of cities: Diversity and the management of change. University of Toronto Press.

Reddy, T.L., Thomson, R. J. (2015). Environmental, social and economic sustainability: Implications for actuarial science. Presented to the Actuaries Institute ASTIN, AFIR/ERM and IACA Colloquia.

Sarkar, A., Bardhan, R. (2020). Socio-physical liveability through socio spatiality in low-income resettlement archetypes - A case of slum rehabilitation housing in Mumbai India. *Cities*, 105 (102840), <https://www.sciencedirect.com/journal/cities>. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102840>.

Shah, S.D. (2023). Environmental etiquettes for sustainable urban development in India. *Journal of Environmental Science, Toxicology and Food Technology*, 17(3)-1, 29-36. <https://doi.org/10.9790/2402-1703012936>.

Sharma, D. C. (2015). India still struggles with rural doctor shortages. *The Lancet*. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(15\)01231-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)01231-3).

Sheth, A.Z., Velaga, N.R. & Price, A.D.F. (2009). Slum rehabilitation in the context of urban sustainability: a case study of Mumbai, India. 2nd International Conference on Whole Life Urban Sustainability and Its Assessment, Loughborough, UK.

United Nations (2024). Sustainable development goals. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals>. Erişim tarihi: 13.01.2024.

UN-Habitat & World Health Organization, (2020). Integrating health in urban and territorial planning: A sourcebook.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://habitat3.org/wp-content/uploads/One-UN-for-HabitatIII.pdf>. Erişim tarihi: 30.05.2024, 15:40.

URL-2: <https://www.borlease.com.tr/blog/gezi-rehberi/dunyanin-en-kalabalik-ulkeleri>. Erişim tarihi: 30.05.2024, 15:40.

URL-3: <https://mumbaicity.gov.in/about-district>. Erişim tarihi: 01.11.2023, 20:22.

URL-4: <https://theprint.in/india/governance/over-14-per-cent-villages-in-india-dont-have-schools-says-latest-data/170440>. Erişim tarihi: 10.01.2024, 10:00.

URL-5: <https://earth.google.com/web/search/Hindistan>. Erişim tarihi: 10.01.2024, 13:10.

URL-6: <https://unhabitat.org/sites/default/files/2015/04/Habitat-III-Issue-Papers-and-Policy-Units.pdf>. Erişim tarihi: 30.05.2024, 13:45.

URL-7: <https://unequalscenes.com/mumbai>. Erişim tarihi: 14.07.2024, 11:30

URL-8: <https://mellonurbanism.harvard.edu/lallubhai-compound-govandi-east-deonar>. Erişim tarihi: 12.01.2024, 21:32.

URL-9: <https://scroll.in/article/1001284/in-mumbais-lallubhai-compound-children-film-how-the-monsoon-affects-their-resettlement-colony>. Erişim tarihi: 12.01.2024, 12:10.

URL-10: <https://earth.google.com/web/search/Lallubhai+Compound,+Govandi+East,+Mumbai,+Mahara%5c%9ftra,+Hindistan>. Erişim tarihi: 10.01.2024, 20:45.

URL-11: <http://www.enterpix.in/editorials/outsider/lallubhai-compound>. Erişim tarihi: 12.01.2024, 20:15.

URL-12: <https://www.e-flux.com/architecture/conditions/296455/beneath-the-tent-of-a-horizonless-sky>. Erişim tarihi: 14.07.2024, 12:30.

URL-13: <https://communitydesignagency.com/projects/natwar-parekh-colony>. Erişim tarihi: 13.01.2024, 20:30.

URL-14: <https://earth.google.com/web/search/Natvar+Parekh+Compound,+Shivaji+Nagar,+Mumbai,+Mahara%5c%9ftra,+Hindistan>. Erişim tarihi: 10.01.2024, 21:00.

URL-15: <https://mumbai.citizenmatters.in/mankhurd-exploring-complexcity-through-lallubhai-50132>. Erişim tarihi: 12.01.2024, 15:10.

URL-16: <https://thewire.in/health/how-mumbais-designed-for-death-buildings-are-manufacturing-tb-hotspots>. Erişim tarihi: 14.01.2024, 14:08.

URL-17: <https://www.who.int>. Erişim tarihi: 05.05.2021, 20:00.

Yeniden İşlevlendirme Üzerine Bir Değerlendirme: Afyonkarahisar Atatürk Kültür Merkezi

Yasemin DEMİREL ŞEN^{1*}, Hicran Hanım HALAÇ²

Öz

Tarihi yapılar yıllar boyunca bulunduğu fiziki çevre ve toplumun sahip olduğu değerlerini, kültürünü, ekonomisini, siyasi durumunu ve birçok özelliğini yansıtan eserler olmuştur. Yapıldığı dönemin izlerini görebildiğimiz yapılar yıllar içinde dış etkenlere maruz kalmakla birlikte kullanım durumuna göre yıpranmaktadır. Yapının korunarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi açısından incelediğimizde yapıya yüklenen işlev ve yapının ana kullanıcı kitlesi önemli olmaktadır. Yenileme ihtiyacı doğrultusunda restorasyon sürecine giren yapıların yeni işlevinin karar süreci de bu açıdan önemlidir. Taşınmaz kültür varlıklarının yeni işlevine ve müdahale yöntemlerine restorasyon süreci öncesinde karar verilmiş olması gerekmektedir. Verilecek olan işlevin mekanın plan şemasına ve hacimsel durumuna uygunluğu, özgün işlevine zarar vermeyecek olması, bulunduğu noktada çevreyle olan uyumu, kent belleğindeki izlerini koruyabilmesi ve mekanın ruhunu ve anlamını zedelemeyecek olması da önemlidir. Yapıyı kullanacak kitlenin yoğunluğu ve yapıdaki yaya sirkülasyonu da yapının yıpranmasına etki eden etkenlerdendir.

Bu çalışmada tarihi yapıları koruma yöntemlerinden biri olan yeniden işlevlendirme kavramının yapı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda I. Ulusal Mimari Dönem eseri olan Afyonkarahisar Atatürk Kültür Merkezinin geçirmekte olduğu restorasyon sürecine değinilmiştir. 115 yıllık yapıya bugüne dek verilen işlevler ve tarihi hakkında bilgi verilmiş olup yerinde gözlem yapılmış ve rölöve-restitüsyon-restorasyon projeleri incelenmiştir. Yapının bugüne kadarki işlevlerinin yapıdaki etkileri değerlendirilmiş, işlevlerin tarihi binalar üzerindeki fiziki etkilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Atatürk Kültür Merkezi, Restorasyon, Yeniden işlevlendirme

An Evaluation on Refunctionalization: Afyonkarahisar Atatürk Cultural Center

Abstract

Historical buildings have been structures that have been a combination of the physical environment and the values, cultures, economies, political units and many features of the society over the years. The buildings, in which we can see the periods in which they

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Meslek Yüksekokulu, Mimari Restorasyon Programı, Afyonkarahisar, Türkiye
(ORCID NO: 0000-0003-2340-4537)

*İlgili Yazar/Corresponding author: yasemindemirel@gmail.com

² Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, Türkiye (ORCID NO: 0000-0001-8046-9914)

were built, are exposed to external factors over the years and wear out depending on use. When we examine it in terms of preserving the structure and transferring it to future generations, the functionality and distribution of the structure continues to be important to the main user group. The decision process of the new functioning of the buildings that are under maintenance in return for renewal and income is also important in this respect. The new operation and intervention methods of immovable cultural assets must be decided before the continuation process. It is also important that the functionality to be provided is updated in the plan of the space and distributed in volume, without damaging the original functionality, in harmony with the environment where it is located, in preserving its traces in the city memory, and in not damaging the capacity and capacity of the space. The density of the people who will use the building and the pedestrian circulation in the building are also among the factors that affect their wear.

Continuing to evaluate the positive and negative effects on the structure of the refunctional view, which is one of the methods of structuring history. The repair relations in the place where the Afyonkarahisar Atatürk Cultural Center, which is a traditional work of the 1st National Architectural Period, remained, were mentioned. Information is given about the features and history of the 115-year-old building, as well as on-site observations and survey-restitution-restoration strategies. The effects of the building's life to date have been evaluated, and the physical effects of durability on historical buildings have been mentioned.

Keywords: Afyonkarahisar, Atatürk Cultural Center, Restoration, Re-functionalization

1. Giriş

Tarihi yapılar inşa edildikleri döneme ait pek çok bilgiyi gelecek dönemlere aktaran birer belge niteliği taşımaktadır. Döneminin mimari üslubunu, ekonomik şartlarını, siyasi ve tarihi unsurlarını, sosyal ve kültürel unsurlarını gelecek dönemlere aktarmaktadır. Bu değerlerin geçmişten geleceğe aktarılması için tarihi değeri olan yapıların korunması gerekmektedir. Z. Ahunbay'ın Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon kitabında belirttiği gibi tarihi eserlerin onarımları için; sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden yapma, temizleme ve taşıma teknikleri kullanılır (Ahunbay, 2009, s.90). Yenileme-yeniden kullanım-yeni işleve uyarlama ise günümüzde koruma yöntemlerinden en çok kullanılanıdır. Yeniden işlevlendirmenin ilk çıkışı yeniden değerlendirme olarak tanımlanmaktadır. Yeniden değerlendirme İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kavram, çıktığı dönemde tarihi yapının korunmasını ekonomik bir durum olarak benimsemiş, 70'li yıllarda tarihi çevre ve koruma planlaması yapılmış ve yeniden işlevlendirme kavramı ortaya çıkmıştır (Uğursal, 2011, s.1).

Osmanlı Dönemi sonlarına doğru Osmanlı Devleti ulusalcılık akımından etkilenmiş ve Osmanlı aydınları tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur (Alpagut, 2005, s. 9). Ulusalcılık akımı II. Meşrutiyet döneminde yapılan düzenlemelerde etkili olmuş, ulusal bir ekonomi ulusal bir politika gibi kavramların yanı sıra döneminin mimari üslubunu da etkileyerek "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi" olarak ifade edilen dönem başlamıştır (Yavuz, 1976, s.12). Bu dönem mimarları da Osmanlı, Selçuklu ve Türk mimarlığının hakim olduğu, eskiye göndermeler yapan bir Türk eklektisizmi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde inşa edilen yapılar da bu isimle anılıp 1. Ulusal Mimarlık Dönemi mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Bu dönem mimari özelliklerinde ise; cephe tasarımına önem verilmiştir. M. Sözen "Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı" kitabında cephelerde her katta farklı formda pencerelerin kullanıldığından, cephede dışa taşkın simetrik köşe kulelerinin yapı plastiğine yön veren bir öge olduğundan, girişlerin yapının odak noktası olduğundan ve pek çok örnekte yapıdan taştığından bahseder (Sözen, 1984, s.43). Buna ilave olarak

bu dönem yapılarında simetrik bir plan kurgusu bulunmakta olup yapı girişi genelde orta akstan sağlanmaktadır ve merdivenler ise yapının köşe konumunda veya arkada bulunmaktadır (Aktemur ve Arslan, 2010, s.4). Bu dönem özelliklerinden çıkarımla ve inşa edildiği tarih itibarıyla de Afyonkarahisar AKM yapısının I. Ulusal Mimarlık Döneminin özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı ise Afyon kentinde inşa tarihinden hareketle 1. Ulusal Mimari Dönemin özelliklerini yansıtan ve 110 yıllık bir geçmişi olan Afyonkarahisar Atatürk Kültür Merkezi'nin yıllar içinde geçirdiği işlevlerin yapıya etkilerini araştırmak ve bu işlevlerin olumlu olumsuz yönlerini ortaya koymaktır. Çalışmada 2023 yılı Haziran ayı itibarıyla 'Ay Restorasyon' firması tarafından restorasyon sürecinde olan yapının restorasyon sonrası işlevi için başka örnekler üzerinden karşılaştırma yaparak işlev önerileri sunulması amaçlanmıştır. Yapıdaki restorasyon çalışmaları, işlevlendirme süreci ve yeni verilecek olan işlevin yapıya uygunluğunun değerlendirilmesi de bu çalışmanın içeriğini kapsamaktadır. Çalışma hazırlanırken literatür taraması yapılmıştır. Yazılı ve resmi kaynaklardan, makale ve tezlerden faydalanılmıştır. Yapı ile ilgili bilgilere ise restorasyon sürecinde olduğu için şantiye şefinden ve Afyonkarahisar Belediyesi'nden ulaşılmıştır. Afyonkarahisar Belediyesi'nden elde edilen sanat tarihi, rölöve, restorasyon ve restitüsyon raporlarından bilgiler aktarılmış ve uyarlanmıştır. Rölöve çizimleri uyarlanarak şemalaştırılmıştır. Yeniden işlevlendirmenin yapının ömrüne etkisi ve gelecek kuşaklara aktarılması noktasındaki önemine değinilmiş olup çalışmanın başka çalışmalara da örnek olması ve yeniden işlev verilecek benzer yapılar için örnek oluşturması amaçlanmıştır.

2. Yeniden İşlevlendirme

Tarihsel süreçte artan nüfus, göçler, siyasi etkenler, ekonomik şartlar, savaşlar, toplumsal olaylar gibi pek çok etken kentlerin fiziki yapısını değiştirmektedir. Bu kentler birtakım yasalar çerçevesinde fiziki durumlarını korumak, değiştirmek veya yenilemek durumundadırlar. Kent dokusunda bulunan ve korunması gerekli yapı veya yapılar topluluğunun gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için en çok kullanılan koruma yöntemlerinden biri ise yeniden işlevlendirmektir.

Yeniden işlevlendirme kavramı, en basit haliyle yapıyı gerekli onarımlarla güncel ihtiyaçlara cevap verebilecek hale getirme olarak tanımlanabilir (Burden, 2004, s.215). Kullanılan işlevin yetersiz gelmesiyle çağın gerekliliklerine fiziki olarak uygunluk sağlaması için yapının özgün kimliğini bozmadan gelecek nesillere aktarmak amacıyla yeniden işlevlendirme yapılır. Kentlerin çevre etkenlerden dolayı değişime ve gelişime açık olması ve toplumun da bu süreçte kültürel değerlerini koruması gerekmektedir. Toplamlar kendi değerlerini koruyabildikleri ve bu değerleri çağın gerekliliği ile birleştirebildiği ölçüde kimliklerini yansıtmaktadırlar. Bu değerleri korumanın bir yolu da kentlerdeki tarihi dokunun güncel fonksiyon değişikliği ile yeniden var olması ve topluma katılmasıdır (Arabacıoğlu ve Aydemir, 2007, s.207). 1964 yılında Venedik'te toplanan II. Uluslararası tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresinde oluşturulan Venedik Tüzüğü'ne göre tarihi anıtlar tek başına değil çevresiyle birlikte değerlendirilmeli ve korunmalıdır. Bunlar da sadece büyük sanat eserlerini değil tarihi değeri olan ve belge niteliği de taşıyan daha basit eserleri de kapsar (Venedik Tüzüğü, 1964, s.1).

Yeniden işlevlendirmede amaç yapı ya da eserin özgünlüğünü koruyarak gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Tarihsel sürekliliğinin sağlanması da kullanıcı kitleyle ve esere yapılan müdahalelerle özdeşleşmektedir. Günümüze ulaşabilen eserlerden bazıları doğru tespit ve uygulamalarla özgün hallerini bozmadan doğru işlevle kullanıma açılmış,

bazı eserler ise tarihsel süreçte yanlış müdahale veya yanlış kullanımlardan dolayı ya yok olmuş ya da kurtarıcısını bekler hale gelmiştir. Bu yapılar için yeniden işlevlendirmeyi gerektiren bazı kavramlar vardır. Bunlar eskime, köhneme, süzülme, soylulaştırma, slum bölgesi ve çöküntü bölgesi kavramlarıdır (Uğursal, 2011, s.12).

Eskime: Bu kavram; ‘Yapı, doku hatta kent bütünü ve strüktürü için birçok yönden, günün şartlarına uymama, cevap vermemesi’ olarak tanımlanmaktadır (Çetiner, 1985, s.61). Eskime kavramını fiziki eskime, işlevsel eskime, bölgesel eskime şeklinde açıklamak mümkündür.

Köhneme: Çetiner(1985) bu kavramı; alanın içindeki yapıların veya eserlerin fiziksel yıpranması, sağlık şartlarının bozulması, güncel ihtiyaçlara cevap verememesi, standartların altına düşmesi olarak tanımlamaktadır (Çetiner, 1985, s.62). Bazı bölgelerde sosyal yapının yerel ölçekte bozulmasıyla da köhneme meydana gelebilir.

Süzülme: Yıpranmış yapılar zamanla eski işlevine devam etse de o dokuda yaşayanlar noktasında değişim görülebilir. Bu da yapıların kullanıcı kitlesini değiştirir. Buna süzülme denir (Uğursal, 2011, s.14).

Soylulaştırma: Göksu(2005), soylulaştırma kavramını kentin merkezi noktasında yaşayanları oradan alıp o bölgeye üst gelir gruplarını çekmeye yarayan çalışmalar olarak tanımlamaktadır (Göksu, 2005, s.21). Kent merkezinde yaşayan alt gelir gruplu kişiler ile üst gelir gruplu kişilerin yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir.

Slum Bölgesi Kavramı: Çetiner bu kavramı, kentlerdeki fiziki eskimişlikle beraber sağlık-estetik-sosyal-barınma gibi ihtiyaç içeren kavramların yoksunluğu ile bozulmuş ve yıpranmış kötü yaşam koşullarının olduğu alanlar olarak tanımlamaktadır. Bu kavram daha çok sosyal yönden kötü yaşam koşullarıyla tarflenebilir (Çetiner, 1985, s.62).

Çöküntü Bölgesi Kavramı: Aşırı nüfus hareketlerinden dolayı genellikle kent merkezlerinde meydana gelen sosyal ve fonksiyonel anlamda oluşan bozulmalar olarak tanımlanabilir (Baransu, 1989, s.72)

Daha çok kent merkezlerinde meydana gelen bu durumlardan sonra yeniden işlevlendirme kavramı önem kazanmaktadır. Kentlerin rehabilitasyonu için bu kavramlara çözümler aranmalıdır. Kontrolsüz göç, fazla nüfus artışı, ekonomik-siyasi-sosyal etkenler, teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişen yaşam standartları kentlerin ve kültürel mirasların yok olmasına neden olur. Bunların topluma yeniden kazandırılması için de yeniden işlevlendirme gibi çeşitli müdahale yöntemleri uygulanır. Yapının ya da dokunun güncel ihtiyaçlara cevap vermesi ve yeniden kullanılabilir olması için uygulanan bu müdahale yöntemlerinin şu şekilde sıralamak mümkündür:

Yeniden Kullanım: Bu kavram yapının güncel ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmesi ve eskimesinden dolayı onarımının tamamlanarak yeniden işlevlendirme ile kullanıma uygun hale gelmesidir.

Yeniden Hayat Verme: Yapı topluluğunun bulunduğu bölgede yeni bir dokunun oluşumu sırasında ıslah edilebilecek alanların iyileştirilmesiyle birlikte yeni bir işlev yüklenerek dokuya kazandırılması olarak tanımlanmaktadır (Özden, 2008, s.64).

İyileştirme: Bir yerleşim yerinin bir kısmını veya tamamını işlevini yerine getiremez durumundan kurtarmak, özellikle eski konut bölgelerini daha iyi hale kavuşturmak olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1998, s.49). Göksu’ya göre ise, kentin tümü ya da bir kısmının

fiziki olarak eskimesi ve yapı veya yapı grubunun daha iyi yaşam şartlarına gelmesi için mevcut yapıyı bozmadan kullanılabilir halinin iyileştirilmesidir (Göksu, 2005, s.24).

Kentsel Yenileşme: 'Kentsel yenileme yerine uygulaması önerilen kentsel yenileşme stratejileri ile kentli insanın kent mekanı ile birlikte ele alınması, kentin yerleşik değerlerinin ölçü ve oranları ile korunması, mekânsal tanım ve anlamaları ile saklı tutulurken, kent kültürü ve kentsel yaşamı yeniden canlandırma amaçlanmaktadır' (Bilsel, vd., 2003, s.58).

Bu yöntemler ile birlikte yapı-yapı grubu veya bölge için yeni işlev seçiminde verilecek yanlış kararlar yapıların veya bölgenin kültürel ve mimari değerlerinin yok olmasına ve yeniden yıpranmasına neden olmaktadır. Doğru kullanım sağlamak adına verilecek işlevin doğru olması yapıyı korumanın en önemli yoludur. Yapının fiziki şartlarının verilecek işleve uygunluğu, kullanıcı kitlenin yapıda bırakacağı etkiler, verilen işlevin uzun vadede kullanıma olanak sağlaması gerekmektedir. Yapı onarımı tamamlandıktan sonra eski işleve devam etse bile mekânsal düzenlemelere gidilmeli ve şartlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. İşlev farklı ise mekanın yeni işleve uygunluğunun sağlanması gerekmektedir. Bu durumda tarihi yapı-yapı grubuna çağdaş ek yapımı söz konusu olabilmektedir. Yapının özgünlüğü korumak ve işlevin yapıya uygunluğunu sağlamak ana amaç olmalıdır.

3. Afyonkarahisar Atatürk Kültür Merkezi

Afyonkarahisar 1900lü yıllarda İstasyon caddesi yönünde gelişme göstermiş bir kenttir. Kentte Osmanlı'nın son döneminden itibaren kamu yapıları bu aks üzerinde ve çevresinde yapılmıştır. Kente ana ulaşım kaynağı olan tren hattı ile kent merkezini buluşturan bu aks döneminin sosyal-kültürel-mimari ruhunun fiziki yansımasıdır. Bu aksın kent merkezi ve Anıtpark ile buluştuğu noktada bulunan AKM konumu gereği yapıldığı yıldan beri çeşitli işlevlerle kullanılmıştır. Hem cephe karakteri hem de plan kurgusuna bakıldığında 1. Ulusal Mimari Dönemin özelliklerini taşıyan yapı Dumlupınar Mahallesi Ordu bulvarında ve Afyon Lisesi yanında 1Pafta, 327Ada, 1Parsel üzerinde bulunmaktadır (Fot. 1).

Fotoğraf 1: AKM konumu ve fotoğrafı (İlaslı, 2015, s.17)

Yapıldığı yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti binası olarak inşa edilmiş ilerleyen yıllarda Cumhuriyet'le birlikte yeni işlevlerle kullanılmıştır. Cumhuriyet'in ülkede getirdiği sosyal-politik-kültürel ve birçok değişiklik yeni ihtiyaçları doğurmuş ve yeni işlevler için kullanılacak yeni mekanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu da yeni mekan kullanımlarını beraberinde getirmiştir. Ülke genelinde yaşanan bu değişimlerle birlikte bazı işlevler

yerini yeni işlevlere bırakmış bu durumda da kentlerde bir inşa ve dönüşüm sürecine girmişlerdir. Bu nedenle yapı hem konumu gereği hem de yaşadığı süreç gereği pek çok işlev değişikliğine maruz kalmıştır. Bu işlevler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Yapının geçirdiği işlevleri içerir tablo (Kızıltay, B., 2023a, s.5)

1908	İttihat ve Terakki Cemiyeti Binası olarak inşa edildi.
1920	İşgal kuvvetlerinin karargahı oldu.
1922 / Ağustos	Afyon’un kurtuluşundan önce yıkılarak harap oldu.
1934	Sessiz filmlerin oynatıldığı sinema salonu olarak kullanıldı.
1936	Dumlupınar İlkokuluna tahsis edildi.
1946	Öğretmenler Lokali yapıldı.
1949 - 1951	Demokrat Parti Lokali olarak kullanıldı.
1952	Özel İdare Müdürlüğü’ne tahsis edildi.
1955 – 1960	Atatürk İlkokuluna tahsis edildi.
1961 – 1974	Afyon Lisesi’ne bağlı Ticaret Lisesi ve Afyon Lisesi ek binası olarak kullanıldı.
1974 / Kasım	Maliye Muhasebe Yüksekokulu, Afyon Meslek Yüksekokulu, Rektörlük, Rektörlük Daire Başkanlıkları binası olarak kullanıldı.
27 Mart 2001	Ömer Faruk Atabek Sergi salonu ve Kitap Kulübü’nün yer aldığı AKÜ Atatürk Kültür Merkezi oldu.
2016	Kent Konseyi / Etüt Eğitim Birimi
2023 Haziran	---Restorasyon Sürecinde---

3.1. Tarihi Özellikleri

Yapı 1908 yılında ilk olarak İttihat ve Terakki binası olarak inşa edilmiştir. Sanat tarihi raporuna (Kızıltay, B., 2023a, s.5) göre; ilk yapıldığı tarihte tek katlı olarak inşa edilen yapı 1. Dünya Savaşı’ndan dolayı yarım kalmıştır, savaştan sonra yapı inşasına devam edilmiş ve 1920 yılında işgal kuvvetlerinin kullandığı karargah binası olmuştur. 27 Ağustos 1922 tarihinde Yunan ordusu tarafından yakılan binanın yangından sonra yalnızca bodrum ve zemin katı kalmıştır (Fot. 2). 1925 yılına kadar harap halde bulunan yapı bodrum-zemin-birinci ve ikinci kat (soğan kubbeli çatı kısmı) olarak yeniden inşa edilmiş ve askeri gazino olarak kullanılmıştır. 1934 yılında sessiz filmlerin oynatıldığı Maarif Sinema olarak kullanılmıştır.

Fotoğraf 2: İlk fotoğraf 1922 yılındaki yangın sonrası hali, ikinci fotoğraf ise 1927 yılı yeniden inşa edildikten sonraki hali (URL-1).

Sanat Tarihi Raporu'na (Kızıltay, B., 2023a, s.5) göre yapı sonrasında sırasıyla; 1937-1943 yılları arasında Dumlupınar İlkokulu binası olarak kullanılmış, 1946 yılında öğretmenler lokali olmuş, 1949-1951 yılları arasında da Demokrat Parti Lokali olarak kullanılmıştır. 1952 yılında Özel İdare Müdürlüğüne tahsis edilmiş, 1955-1960 yılları arasında Atatürk İlkokul binası olarak kullanılmış, 1961-1974 yılları arasında da Afyon Lisesine bağlı Ticaret Lisesi ve Afyon Lisesi Ek Binası olarak kullanılmıştır. Kasım 1974 itibari ile Anadolu Üniversitesine bağlı Maliye Muhasebe Yüksekokulu ve sırasıyla Afyon Meslek Yüksekokulu, Rektörlük, Rektörlük Daire Başkanlığı binası olarak kullanılmıştır. 27 Mart 2001 yılında ise Ömer Faruk Atabek Sergi Salonu ve Kitap Kulübünün yer aldığı AKÜ Atatürk Kültür Merkezi olmuştur. Yapı Haziran 2023 itibari ile restorasyon sürecine girmiştir. Restorasyon öncesi evlendirme dairesi ve kent konseyi çalışmalarının yürütüldüğü alan olarak kullanılmaktaydı. Yapıda restorasyon süreci devam ederken giriş katı evlendirme dairesi olarak kullanılmaya devam etmektedir. Yapının restorasyon sonrası işlevi yine evlendirme dairesi olarak planlanmaktadır.

3.2. Mimari Özellikleri

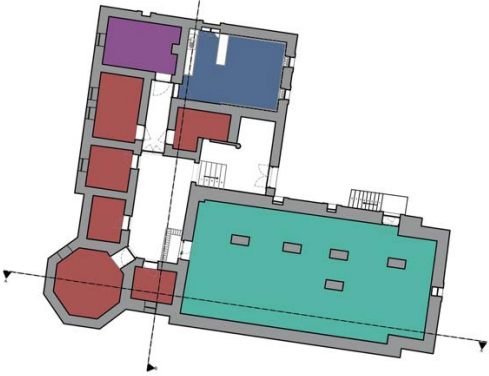
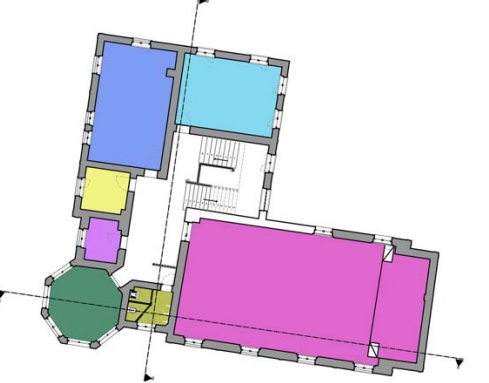
İnşa tarihi itibariyle 1. Ulusal Mimarlık dönemi özelliklerini yansıtan yapının hemen yanında Afyon Lisesine ait ana bina bulunmakta olup, arka girişi karşısında ise Afyon Lisesine ait spor salonu bulunmaktadır. Yapı lise ile aynı bahçeyi paylaşmaktadır.

Tablo 2'ye göre: L planlı kargir yapı; bodrum, giriş, birinci kattan oluşmaktadır. L planın köşe kısmında dışarı taşan sekizgen bir kesitten yapıya giriş vardır. Yapı girişi hem kesit düzleminde hem plan düzleminde dışarı taşmaktadır. Bu haliyle de 1. Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. Dışa bakan beş yüzün ilk katı iki kanatlı cam bölmeli kapılıdır. Kapı üzerleri kemerlidir ve kemer içleri yine camla kaplanmıştır. Kemerlerin ayaklarla birleştiği yerler daralan dişlidir. Ayrıca kemerler üzerinde kabartma kemer kuşak, uçların birleştiği yerde de kabartma çiçek ve yaprak dilimleri yapılmıştır. Girişin hemen üzerinde, I. katta bir balkon vardır ve iki üçgen taşıyıcı ile taşınmaktadır. Taşıyıcıların eğimli yüzleri yuvarlak diş dizilidir, korkuluğu ise üzeri iki boğumla daralan dörtgen açıklık dizilidir. I. kattan ana yapıya yine iki kanatlı kapı ile girilir.

İki kollu yapının bodrum katına üç noktadan giriş mevcuttur. Bunlardan ikisi planda alt kolun sağ ve solunda bulunmakta olup dışardan merdivenle inilip yapıya girilmektedir. Diğer ise yapının arka köşe kısmında içe dönük kısımdan yapıya dahil olup sonra merdivenle indiğimiz alandır. Bu kısım ayrıca yapının ana merdivenine bağlanmaktadır. Zemin kata ise iki adet giriş mevcuttur. Bunlardan biri ana giriş birde arka köşe kısımdaki giriştir. Ana giriş ordu bulvarına açılırken arka giriş Afyon Lisesinin de bulunduğu bahçeye açılmaktadır. Tüm girişler basık kemerli ve kesme taş çerçevelidir. Zemin kat ve I. Kat pencereleri eş değerde ve sivri kemerlidir. Kemerler birbirine bağlantılıdır, yalnızca alt kat pencereleri demir parmaklıklıdır. Pencere aralarında ve köşelerde dikey süs kabartmalar bulunmaktadır. Köşelerdeki kabartmalar ikiyüzlü olup yüzlerde; üstte düz bir bölüm, altında çıkıntılı bir bölüm, onun altında yivli dörtgen içinde üstü iki boğumla daralan içerlek dörtgen alan, bunun altında yivli dördül içinde kabartma bir çelem, en altta ise girik yaprak dilimlerinden oluşan bir bölüm vardır (İlaslı, 2015, s.18). Yapıda katlar arası ulaşımı demir korkuluklu merdiven sağlamaktadır. Bu merdiven yapının iç bükey köşe konumundadır. Zemin katta giriş hacminden hemen sonra ana hol gelmektedir. Planın güney kanadında tuvaletler ve nikah salonu bulunmaktadır. Doğu kanadında ise toplantı salonu, gelin odası, çalışma odası ve müdür odası bulunmaktadır. Bodrum katta kazan dairesi, mutfak ve depolar bulunmaktadır. Şuan kapalı fakat öncesinde Ömer Atabek Sergi Salonu diye adlandırılan ve nikah salonun hemen alt hizasındaki büyük salon da bodrum kattaki depo olarak kullanılan

mekanlardan biridir. Birinci katta ise Kent Konseyi'nin kullandığı iki büyük ve iki küçük oda ile birlikte tuvalet ve müdür odası işlevi ile kullanılan bir oda bulunmaktadır. Nikah salonu üst hizasındaki büyük oda ise 2016 yılından beri Etüt Eğitim Birimi tarafından kullanılmakta olup kendi içinde üç hacme bölünmüştür.

Tablo 2: Yapının planları ve mekanları. (Kızıltay, B., 2023b'den uyarlanmıştır)

	Bodrum Kat Planı: 1 adet sergi salonu 6 adet depo 1 adet kazan dairesi 1 adet mutfak - merdiven ve hol
	Zemin Kat Planı: 1 adet giriş-danışma 1 adet nikah salonu 1 adet wc 1 adet gelin bekleme odası 1 adet müdür odası 1 adet nikah memuru odası 1 adet toplantı salonu - merdiven ve hol
	Birinci Kat Planı 3 adet çalışma odası 1 adet wc 1 adet müdür odası 1 adet mescid 1 adet mutfak 1 adet kent konseyi birimi 1 adet toplantı odası - merdiven ve hol

4. Alan Çalışması

Çalışmanın bu kısmında 2023 yılı restorasyon sürecinde olan 1pafta, 327ada, 1parsel ordu bulvarı üzerinde bulunan Atatürk Kültür Merkezi yapısının restorasyon öncesi durumunu anlatır rölöve raporlarına değinilmiştir. Bu raporlarla birlikte yapının devam etmekte olan restorasyonu hakkında bilgi verilmiş ve işlev değerlendirilmesi yapılmıştır.

Rölöve raporuna (Kızıltay, B., 2023c) göre yapının restorasyon öncesi iç mekanı şöyledir:

- Yapı bodrum katında toprak kotunun zamanla yükselmesinden dolayı yapı bodrum katındaki pencere ve kapılar dışardan görünmekte olup içeriden kapatılmıştır.
- Bodrum katta duvarlarda nemden dolayı sıva ve boya dökülmeleri, metal alanlarda ise oksitlenmeler görülmektedir.
- Yapı genelinde zemin malzemesi orijinal olmayıp seramik kaplama, mermer kaplama, beton döşeme veya laminant parkedir.
- Yapı genelinde duvarlar sıva üzerine boya veya seramik kaplamadır.
- Yapı genelinde tavan genel olarak sıva üzerine boya ancak bazı alanlarda asma tavan ve alçıpan süsleme bulunmaktadır.
- Yapı genelinde kapılar ve pencereler orijinalinde ahşap olup bazı alanlarda sonradan değiştirilerek pvc kullanıldığı görülmektedir.
- 1.kat balkonda seramik kaplama ve taş korkuluk bulunmaktadır.
- 1.kat büyük salonda alçıpan ile mekansal bölünmeler bulunmaktadır.

Rölöve raporuna (Kızıltay, B., 2023c) göre yapı cepheleri şu şekildedir;

- Yanlış müdahalelerden ve doğal etkenlerden dolayı cephede sıva ve boya dökülmeleri meydana gelmiştir.
- Cephede bulunan mermer motif ve bezemelerin yanlış boyaları da zamanla dökülmüştür.
- Ahşap kapı ve pencere doğramalarında doğal etkenlerden dolayı bozulmalar görülmektedir. Metal korkuluklarda ise paslanmalar görülmektedir.
- Çatı bacalarında da sıva ve boya dökülmeleri mevcut olup tuğlalar görülmektedir.
- Zeminle temasın olduğu noktalarda taşlarda parça kaybı görülmekte olup renk değişimleri gözlenmektedir.

4.1. Restorasyon Süreci

Afyonkarahisar AKM yapısı 2023 yılı Haziran ayı itibari ile restorasyon sürecine girmiştir. Restorasyon raporuna göre yapının korunması amaçlanan özellikleri özgün strüktürel yapı karakteri ve özgün cepheleridir. Yapıda Ekim ayı itibari ile cepheler (Fot. 3) ve 1.kat restorasyon sürecinde olup zemin kat nikah dairesi işleviyle kullanıma devam etmektedir. Restorasyon raporuna (Kızıltay, B., 2023d) göre gerçekleşmesi hedeflenen değişimler şöyledir:

- Bodrum kat zemin kaplaması orijinal halinde andezit taş olduğu için tüm alanlardaki seramik ve beton kaplamaların sökülerek andezit taş ile değiştirilmesi planlanmıştır.
- Bodrum kat sonradan kapatılan pencerelerin orijinaline uygun şekilde açılması ve bakımının yapılması ve büyük salonda bulunan ve dışarıya açılan kapıların onarımının yapılması planlanmıştır.
- Bodrum katta eskiden ısıtma amacıyla kullanılan yakıt deposunun sökülmesi ve yapının teknolojik şartlara uyum sağlaması planlanmıştır.
- Duvarlarda sıva raspası ve ders dolgusu yapılması, sonrasında duruma göre sağlamlaştırma veya sıva üzerine boya yapılması planlanmıştır (Fot. 4).
- Kapı ve pencerelerin orijinaline uygun olarak ahşap pencere ile değiştirilmesi, korunan kapı ve pencerelerinde onarımının yapılması planlanmıştır.
- Islak hacimlerde bulunan seramik kaplamanın sökülmesi planlanmıştır.
- Yapının giriş hacmindeki seramik kaplamanın orijinaline uygun şekilde mermer kaplama ile değiştirilmesi planlanmıştır.
- Merdiven korkuluklarının onarımının yapılması ve hollerdeki seramik kaplamaların orijinalindeki mermer kaplama ile değiştirilmesi planlanmıştır.

- Çatı kaplama malzemesinin alaturka kiremitle değiştirilmesi ve çatı iç kısmının ise uygulama sırasında müdahalesi planlanmıştır.

Fotoğraf 3: Restorasyon sürecinde olan yapıda yapı girişini gösterir fotoğraflar; ilk fotoğraf Ordu Bulvarı'ndan ikinci fotoğraf ise yan caddeden çekilmiştir. (Yasemin Şen arşivi, 14.12.2023)

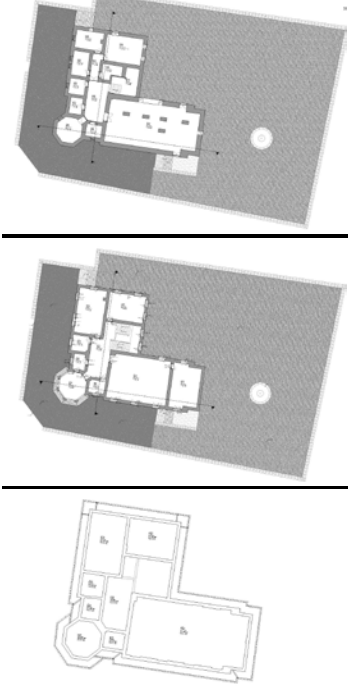
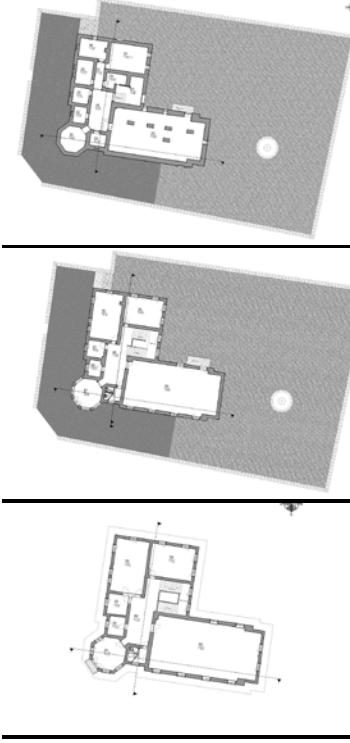
Fotoğraf 4: Restorasyon sürecinde olan yapıda soldan sağa sırasıyla;
1.kat etüt merkezi: oda içi alçıpan bölünmeler kaldırılmış ve sıva raspasına başlanmıştır.
1.kat toplantı odası, sıva raspası yapılmış ve orijinal tuğla örgü ortaya çıkarılmıştır. (Yasemin Şen arşivi, 16.10.2023)

4.2. İşlev Değerlendirmesi

Yapı inşa edildiği tarihten bu yana kentteki konumu ve mimari özellikleri gereği pek çok işlevle kullanılmıştır. Bu işlevlerin bazıları benzerlik göstermekle birlikte (örneğin lise-ortaokul-ilkokul gibi eğitim amaçlı olarak kullanılması) mekânsal anlamda birbirinden bağımsız işlevler de vardır. Bazı işlevlerde yapıya müdahalelerde bulunulmuş ve işleve uygunluğu için mekânsal değişiklikler yapılmıştır. Yapının restitüsyon raporuna (Kızıltay, B., 2023e) göre yapının tarihi iki döneme ayrılmıştır:

- Biri inşa edildiği süreçten 1930lu yıllara kadar olan süreçtir. Bu süreçte yapı yıkılmış ve yeniden inşa edilmiş olup ayrıca bu süreçte Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne geçildiği için de ülkede pek çok değişiklik yaşanmıştır. Kentte yeni işlevler için yeni yapı ihtiyacının doğması, siyasi-sosyal-kültürel bakışın değişmesi vb. değişiklikler yapının farklı amaçla kullanımına neden olmuştur.
- Diğeri de 1930lardan günümüze kadar olan süreçtir. Bu süreçte de Cumhuriyet Dönemi ile birlikte hayatımıza giren yeni işlevlerin kullanım alanı olmuştur.

Tablo 3: Yapının geçirdiği işlevler ve plan ölçeğinde gerçekleşen değişimleri gösterir şema (Kızıltay, B., 2023e'den uyarlanmıştır)

İşlev	Plan Şeması	İhtiyaç programı
I. Restitüsyon Dönemi Kullanımı - İttihat ve Terakki Cemiyeti - İşgal kuvvetleri için Karargah - Maarif Sineması		Yapı bodrum ve zemin kattan oluşmaktadır. 1.kat 1922'de yanmış olup kullanım dışıdır. Verilen işlevlerden dolayı yapıda günümüz mekanları ile karşılaştırıldığında: - Evlendirme salonu olarak kullanılan zemin kat büyük salonun o dönemde ikiye bölündüğü ve odalar arası kapı koyulduğu görülmektedir. - Bodrum kata ise büyük salondan 2 giriş olduğu ve zemin kat arka girişin henüz olmadığı görülmektedir.
II. Restitüsyon Dönemi Kullanımı - Dumlupınar İlkokulu - Öğretmenler Lokali - Demokrat Parti Lokali - Özel İdare Müdürlüğü - Atatürk İlkokulu - Ticaret Lisesi ve Afyon Lisesi - Yüksek Okul ve Rektörlük - Atatürk Kültür Merkezi - Nikah Dairesi, Kent Konseyi, Etüt Eğitim Birimi		- Yüksekokul işlevi ile kullanıldığı süreçte salonlar büyük derslik amacıyla kullanılmış olup mekânsal bölümlenmeler yoktur. Yine bu süreçte yapıya kalorifer donanımı eklenmiştir. - Bodrum katta toprak kotunun yükselmesiyle büyük salona açılan dış kapı kapatılmıştır. - Mekanların ortak kullanılabilirliği ile 1. Katta 2 oda arasına kapı açılmıştır. - Dumlupınar İlkokulu olarak kullanıldığı dönemde 1.kat büyük salonun dersane amaçlı kullanılmasından ve daha çok doğal ışık gereksiniminden dolayı güney cephesindeki sekizgen pencereler diğer pencerelerle aynı olarak değiştirilmiştir. - Çatıda girişin üstünde bulunan soğan kubbenin de bu dönemde kaldırılıp yerine kırma çatı yapıldığı görülmektedir.

Tablo 3'e göre yapı verilen işlevlere göre değişiklikler yaşamıştır. İlk döneminde yapı bodrum ve zemin kat olarak kullanılmıştır. 1922 yılında 1.kat tamamen yanmıştır. 2. Restitüsyon raporuna göre yapının bu dönemde daha çok eğitim amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Restitüsyon raporlarına dair bilgiler ve o dönemki plan şemaları Tablo 3'te verilmiştir. Yapının restorasyon öncesi halinde ise diğer mekanlar 2. dönem ile aynı kalmakla birlikte 1. katta büyük salonun etüt merkezi işleviyle kullanılması ve üç farklı mekan gereksiniminden dolayı alçıpan ile bir koridor ve üç eğitim alanına bölündüğü görülmektedir.

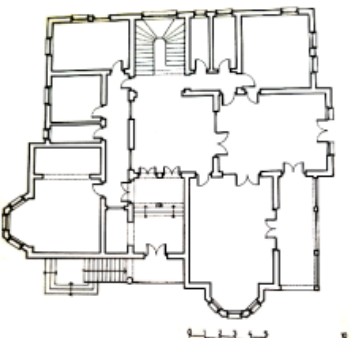
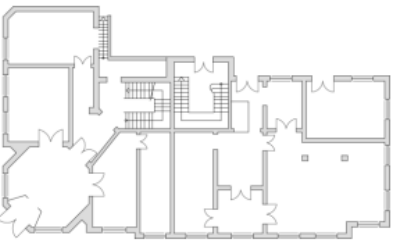
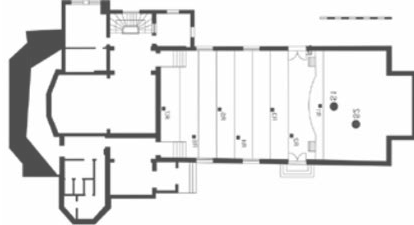
Yapıya yüklenen bazı işlevlerin, yapıya mekânsal anlamda uyum sağlamadığını söylemek mümkündür. Bu durumu maddelersek:

- Plan şemasında mekan boyutlarına sürekli bir müdahale söz konusu olmuştur. Yapı mekanları bazen bölümlere ayrılmış bazen bütün halde kullanılmıştır.
- Bunun yanında yapı açıklıkları da işleve göre şekillenerek orijinal halindeki pencere ve kapılar korunamamıştır. Kimi zaman tamamen sökülmüş ve hem malzeme hem de boyutsal anlamda değiştirilmiş kimi zaman ise yalnızca malzemesi değiştirilmiştir.
- İç mekanda zemin kaplamaları da orijinaline uymamakta bunun da verilen işlevler doğrultusunda yapıldığı düşünülmektedir.
- Tavan aydınlatma veya başka nedenlerden dolayı alçıpan ile kapatılmıştır.

Bu dönem mimari yapılardan bazılarını incelediğimizde; genellikle inşa edildiği dönemin mimari özelliklerinin (cephe ve plan şeması, malzeme ve süsleme detayları vb.) çoğu yapıda korunduğunu aynı zamanda bazı yapılarda işlevlerinin de korunmuş olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 4'te verilen örneklerde İzmir Osmanlı Bankası inşa edildiği dönem işlevini günümüzde de sürdürmekte ve kent belleğindeki banka algısını korumaktadır. Yine İzmir Türk Ocağı yapısı da inşa edildiği dönemdeki kullanımına paralel bir kullanımla günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Sürecin getirdiği mecburi işlev değişikliğine doğru şekilde adaptasyonunun sağlandığını söylemek mümkündür. Şemadaki diğer örneklerde de yapılar inşa edildiği dönemden tamamen bağımsız işlevlerle kullanılmakla birlikte fiziki özelliklerini ve manevi değerlerini korumuş olup kültürel amaçlı kullanılan yapılara dönüştürülmüştür.

I. Ulusal Mimari Dönemde inşa edilen, benzer plan şeması ve cephe özelliklerine sahip dört örnek yapıyı işlevleri ile karşılaştırsak:

Tablo 4: Örnek Yapılar.

Yapı ve İşlevleri	Plan Şeması	Fotoğraf
- İzmir Osmanlı Bankası - İzmir Garanti Bankası Giulio Mongeri, 1928, I. Ulusal Mimari Akım	 Şema 1: (URL-5)	 Fotoğraf 5: İzmir Osmanlı Bankası (URL-2)
- Konak - Pakize Tarzi Kliniği - Şişli Ataman Kliniği - Yüzyıl Işıl İlkokulu - Taib Yatırım Bank Bozlu Holding Türk Çağdaş Sanat Koleksiyonu Giulio Mongeri, 1925, I. Ulusal Mimari Akım	 Şema 2: (Sözen, 1984, s.218)	 Fotoğraf 6: Şişli Ataman Kliniği (Sözen, 1984, s.218)
- Tekel Başmüdürlüğü - Yunus Emre Enstitüsü Giulio Mongeri, 1928, I. Ulusal Mimari Akım	 Şema 3: (Yaldız, E., Parlak, Ö., 2018)	 Fotoğraf 7: Tekel Başmüdürlüğü (URL-3)
- Türk Ocağı - Halkevi - Halk Eğitim Merkezi - İzmir Devlet Tiyatro Sahnesi İzmir Konak Sahnesi Necmettin Emre, 1927, I. Ulusal Mimari Akım	 Şema 4: (Bozdağ, 2013, s.188)	 Fotoğraf 8: İzmir Türk Ocağı (URL-4)

5. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada tarihi değeri olan yapıların restorasyon geçirerek yeniden işlevlendirilmesi ve sonrasında yapıya verilecek işlev konusundaki doğru kararın yapıya etkileri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Tarihi değeri olan yapı ya da eserlerin korunması ve gelecek nesillere aktarımı noktasında da fiziki olarak gerçekleşen müdahalelerle birlikte yapıya verilen işlevin mekânsal ve kültürel uygunluğu da önemlidir.

Korunması gerekli kültür varlıklarının gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için başlatılan rölöve-restorasyon-işlevlendirme sürecinin yapıya müdahale edilmeden önce planlanması da bu noktada önemlidir. Taşınmaz kültür varlıklarında restorasyon aşamasına geçmeden önce esere dair tüm yazılı kaynakların, görsellerin, geçmişteki onarımlarına dair belgelerin, geçmişteki kullanıma dair araştırmaların incelenmesi gerekmektedir. Yapının restorasyon öncesinde yeni işlevinin belli olmaması ve sonrasında işlevine karar verilmesi durumunda müdahale projesi hazırlanmakta ve bu da emek ve zaman kaybıyla birlikte maddi olarak da kayıplara neden olmaktadır. Bu nedenle yapının yeni işlevine restorasyon öncesinde karar verilmesi gerekmekte ve bu işleve karar verirken de yapının kent belleğindeki yeri, inşa edildiği tarihteki değeri, konumu, mekânsal durumu göz önüne alınmalıdır. Yeniden işlevlendirmede;

- Yapının fiziki anlamda korunması ve yapının orijinalliğine etki edecek kullanımdan kaçınılması önemlidir. Örneğin Kariye Müzesinin cami işlevi ile kullanımıyla birlikte yapı iç mekanındaki süslemelerin kapatılması yapının orijinalliğine etki etmektedir.
- Mekansal anlamda yapıya uygunluğu yapının ömrünün uzun olmasında ve korunarak gelecek kuşaklara aktarımı noktasında önemlidir. Plan şemasının korunması, kat yüksekliği ve mekan hacminin yeni işleve uygunluğu önemlidir.
- Yapının önceki kullanımı sırasındaki yaya sirkülasyonunun yeni verilecek olan işlevle örtüşmesi veya örtüşmemesinin yapıdaki etkileri önemlidir. Örneğin yapının ilk işlevinde yapı ortalama olarak 5-10 kişinin yaşadığı bir konak iken yeni verilecek işlev sürekli bir yaya sirkülasyonunu gerektiriyorsa bu durum yapının fiziki anlamda yıpranmasına neden olup yapının ömrünü etkilemektedir.
- Yapının manevi değerine olumsuz yönde etki edebilecek işlevlerin yapıya zarar verebilme durumu da değerlendirme kapsamındadır. İnşa edildiği dönemde manevi olarak değeri olan bir yapının yeni işlevinde yalnızca ihtiyaca yönelik bir kullanımda olması da yapının kent belleğindeki sürdürülebilirliğini zedelemektedir. Örneğin döneminde halkevi olarak inşa edilen bir yapının yeni işlevinde depo alanı olarak kullanılması ile bu yapının kent belleğindeki izinin zedelenebileceğini söylemek mümkündür.
- Yapının korunması için gerekli bakım maliyetini kendisinin sağlayabilmesi ve yeni işlevin bunu gerçekleştirebilme durumu da sürdürülebilirlik adına önemlidir.

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nde inşa edilen Afyon AKM yapısı döneminin izlerini taşıyan kent belleğinde değeri olan bir yapıdır. Türk Mimarisinin kuruluşu olarak nitelendirilen bu dönem hem Osmanlı mimarisi izlerini görebileceğimiz hem de yeni oluşan ulus bilincinin mimari alandaki fiziki yansıması olabilecek nitelikte ilk örnekleri görebileceğimiz dönemdir. Bu nedenle kent belleğinde yeri olan bu dönem yapılarının korunması ve gelecek nesillere aktarımı önemlidir. Tarihi yapılarda restorasyon yapının korunması adına gerekli olmakla birlikte yeniden işlevlendirmede yapının sürdürülebilirliği adına önem taşımaktadır. Afyonkarahisar AKM yapısı inşa edildiği günden bu yana pek çok işlev geçirmiş ve bu işlevlerden bazıları yapıda müdahaleleri gerektirerek yapının ömrüne etki etmiştir. Yukarıdaki maddeler doğrultusunda incelendiğinde;

- Yapıya mekânsal anlamda uygunluğu olmayan işlevlerin verildiği ve yapıda mekânsal müdahalelerin söz konusu olduğu görülmektedir.

- Kent belleğinde değeri yüksek olan bir yapının kimi zaman sadece bir kesimin kullanabildiği bir alan olması da yapının bellekte sürdürülebilirliğini zedelemiştir.
- Verilen bazı işlevlerin yapının fiziki olarak yetmemesiyle birlikte orijinalini zedeleyecek nitelikte müdahalelerde bulunulduğu (Eğitim yapısı işlevi ile kullanıldığı süreçte 1.kat güney pencerelerin sökülerek doğal ışık alımını sağlayacak nitelikte büyük pencere takılması vb.) görülmektedir.

AKM yapısının restorasyon sonrasındaki işlevinin kesin olmaması ve evlendirme dairesi işleviyle devam etmesi söz konusudur. Çalışma bu kapsamda ele alınmıştır. Tarihi değeri güçlü olan bu yapının geçmişteki yanlış işlevlerinden çıkarımla doğru işlevle kullanılması amaçlanmalıdır. Verilecek yeni işlevin; gelecek kuşaklara yapının fiziki olarak aktarımını sağlayabilmesi, yapının kent belleğindeki sürdürülebilirliğine katkı sağlaması, yapı konumu gereği yaya akışının fazla olduğu caddede bulunması nedeniyle yapının bir kültürel miras olarak ulaşılabilir olmasını sağlayabilmesi ve son olarak da kentli için işlevsel olarak kullanıma açık bir mekan olabilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda da yapının manevi değerinin ve dönem özelliklerinin korunabilmesi, gelecek kuşaklara aktarılabilmesi ve kentli adına sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için daha önceki AKM işlevine paralel olarak “**kültür mekanı**” işlevine benzer bir kullanımla işlevinin devam etmesinin hem kentin hem de yapının değerini artıracakı düşünülmektedir. Sergi alanı olarak kullanılabilecek nitelikte mekanlarının olması, mimari ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapabilecek potansiyelde geniş hacim içeren odalarının olması, geçmiş işlevlerinden çıkarımla (Maarif Sineması) geniş katımlı kullanıma olanak vermesi ve arka bahçesinin açık alan etkinliklerinde de kullanılabilir potansiyelinin olması da yapının kültürel işlevle kullanılabilme önerisini desteklemektedir.

Tüm bunlarla birlikte yalnızca bu yapı özelinde değil kentte bulunan tüm taşınmaz kültür varlıkları için; kullanıcıya ve karar verici kurum ve kuruluşlara kültürel miras bilinci farkındalığı sağlanmalı ve tarihi dokuda koruma bilinci aşılması amaçlanmalıdır.

Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunduklarını beyan etmektedirler.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

Ahunbay, Z. (2009). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. İstanbul: Yem.

Aktemur, A. M., Arslan, M. I. (2010). Ulusal Mimarlık Akımı ve İstanbul-Karaköy'deki Örnekleri. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 16, 1-32.

Alpagut, L. (2005). Erken Cumhuriyet Döneminde Ankara'daki Eğitim Yapıları. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Arabacıoğlu, F. P., Aydemir, I. (2007). Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı. YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi, 2 (4), 204-212.

Baransu, B. (1989). Şehir Yenileme (1.Baskı). İstanbul: Reyo.

Bilsel, G., Polat, E. & Yılmaz, N. (2003, Haziran). Değişim-Dönüşüm Sürecinde Kimlik Arayışları ve Kentsel Yenileşme Kavramı. İstanbul: Ytü.

Burden, E., 2004. Illustrated Dictionary of Architectural Preservation : Restoration, Renovation, Rehabilitation, Reuse. New York: McGraw-Hill.

Bozdağ, O. (2013). Türk Ocakları İdeolojisi ve Mimarisi (1912-1931), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çetiner, A. (1985). Yerleşme Alanlarında Planlama Yenileme. Şehircilik (1.Baskı.). İstanbul Gümüşsuyu: İtü.

Göksu, E. (2005, Ocak). Kentsel Dönüşüm. İzmir: Mimarlar Odası İzmir Şubesi.

İlaslı, A. (2015). Tarihe Tanık Yapılar: Atatürk Kültür Merkezi. Taşpınar Dergisi, 15, 17-18.

Keleş, R. (1998). Kentbilim Terimleri Sözlüğü (2. Baskı). Ankara: İmge.

Kızıltay, B. (2023a). Afyon Atatürk Kültür Merkezi Sanat Tarihi Raporu. Afyonkarahisar Belediyesi.

Kızıltay, B. (2023b). Afyon Atatürk Kültür Merkezi Rölöve Projesi. Afyonkarahisar Belediyesi.

Kızıltay, B. (2023c). Afyon Atatürk Kültür Merkezi Rölöve Raporu. Afyonkarahisar Belediyesi.

Kızıltay, B. (2023d). Afyon Atatürk Kültür Merkezi Restorasyon Raporu. Afyonkarahisar Belediyesi.

Kızıltay, B. (2023e). Afyon Atatürk Kültür Merkezi Restitüsyon Raporu. Afyonkarahisar Belediyesi.

Özden, P. (2008). Kentsel Yenileme (s.50-400). İstanbul: İmge.

Sözen, M. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı. 1923-1983 (9. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Uğursal, S. (2011). Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: "İzmir Sümerbank Basma Sanayi Yerleşkesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Venedik Tüzüğü. (1964). ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), URL'si http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf Erişim tarihi: 04/01/2024.

Yaldız, E., Parlak, Ö. (2018). Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Kamu Yapıları. Social Sciences Studies Journal, 4-24, 4930-4947.

Yasemin ŞEN Fotoğraf Arşivi

Yavuz, Y. (1976). İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri (1908-1918). Odtü Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2(1), 9-34.

İnternet Kaynakları:

URL-1: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/101287?mode=full> (Erişim Tarihi: 04.12.2023).

URL-2: <https://saltonline.org/en/2015/arsivden-cikti-osmanli-bankasi-izmir-subesi-binasinin-tasarim-hikayesi> (Erişim Tarihi: 04.01.2024).

URL-3: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/122025> (Erişim Tarihi: 04.01.2024).

URL-4: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/eski-turk-ocagi-binası/#17.1/38.414856/27.123468> (Erişim Tarihi: 04.01.2024).

URL-5: <http://www.pakben.com/portfolio-items/garanti-bankasi-izmir-kurumsal-sube-binası/> (Erişim Tarihi: 04.01.2024).

Alışveriş Merkezlerinin Tüketim Üzerinden Mekânsal Dönüşümü: İstanbul Örneği

Gökçe DEMİRPENÇE ÖZDOĞAN^{1*}, Hasan BEGEÇ², Rengin ZENGEL³

Öz

Mimarlık, insanların ihtiyaçları, kültürel geçmişleri ve teknolojik yenilikler ile ilişkili olarak tarih boyunca değişmiştir. Bu çalışmada değişen tüketim alışkanlıkları üzerinden mekânsal dönüşüm incelenmiştir. Günümüzde tüketim toplumunun değişen tercihleri, alışveriş alışkanlıkları, yaşam tarzları, mekânların işlev ve tasarımı dönüşümlere yol açmaktadır. Tüketicinin mal ve hizmetleri satın alması ve kullanması anlamına gelen tüketim, ekonomik bir faaliyet olmasının yanı sıra toplumun sosyal ve kültürel yapılarını da etkilemektedir. Tüketim alışkanlıkları, bireylerin ve toplumun değerlerini, tercihlerini, yaşam tarzlarını ve toplumsal ilişkilerini yansıtır. Tüketim, ekonomi ile tanımlanan bir faaliyet durumunda iken bu faaliyetin uygulama alanı olarak mekân ile ilişkisi nasıl değerlendirilebilir? Bu çalışmanın amacı 'mekânsal dönüşüm' kavramını irdelemek, mekânın üretimi, tüketimi ve dönüşümü arasındaki etkileşimi incelemek, tüketim alışkanlıklarının bu dönüşümdeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada veriler ve analizler literatür taramaları ile oluşturulmuştur.

İlk olarak fenomenolojik olarak mekân kavramı, tarihsel süreçte mekân kavramının dönüşümü, üretimi ve dönüşümü konuları irdelenmiştir. Kuramsal dönüşümün yanı sıra değişen toplumsal tüketim alışkanlıklarına paralel olarak mekânlar işlevsel, yapısal ve estetik açılarından değişime-dönüşüme uğramıştır. Sonraki bölümlerde tüketim kültürünün mekânsal boyutu incelenmiştir. Bu bağlamda, tüketim kültürünün mekânsallaşması, mekânların ve yerlerin tüketim nesnesi olarak algılanmasına ve kullanılmasına neden olur. Günümüze kadar gelen süreçte tüketim mekânlarına ait kuramsal ve yapısal altyapılar oluşmuştur. Bu altyapıları desteklemek için tüketim mekânı olarak tarihsel süreçteki değişimleri değerlendirmek amacıyla her dönemin popüler ticari mekânlarının dönüşümü incelenmiş, İstanbul'un tarihi ticari mekânı Kapalı Çarşı, ilk alışveriş merkezi Galleria Alışveriş Merkezi, Anadolu yakasının ilk alışveriş merkezi olan ve günümüz tüketim alışkanlıklarına adapte olmak için yenilenen Capitol Alışveriş Merkezi, Cevahir Alışveriş Merkezi, Palladium Alışveriş Merkezi, güncelliğini koruyan Zorlu Alışveriş Merkezi analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda tüketim eylemi arttıkça tüketim toplumu kalabalıklaşmakta, ticari mekânların hacimleri ve işlevleri genişlemektedir. Çalışma sonucunda, yapıldığı dönem popüler olan alışveriş merkezleri yerine daha hızlı tüketilebilen alternatifleri üretildikçe eski popülerliğini kaybettiği görülmüştür. Gelecekte yapılacak alışveriş merkezlerinin de günümüzde hızlı tüketilen alışveriş merkezlerinin yerine geçeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Alışveriş merkezi, Mekânsal dönüşüm, İstanbul

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İzmir, Türkiye (ORCID NO: 0009-0003-0039-4863)

*İlgili Yazar/Corresponding author: gokce_demirpençe@hotmail.com

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İzmir, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-0137-2848)

³ Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İzmir, Türkiye (ORCID NO: 0000-0002-1698-7407)

Spatial Transformation of Shopping Malls through Consumption: Istanbul

Abstract

Architecture has constantly changed in terms of people's needs, cultural backgrounds and technological innovations. In this study, spatial transformation is discussed through changing consumption habits. Changing preferences, shopping habits and lifestyles, which have become prominent features of the consumer society today, have lead to transformations in the function and design of spaces. Consumption, which means the consumer's purchase and use of goods and services, is not only an economic activity, but also affects the social and cultural structures of the society. While consumption is an activity defined by the economy, how can the relationship of this activity with space as a field of application be evaluated? This study aims to analyze the concept of 'spatial transformation', examine the interaction between production, consumption and transformation, and reveal the effects of consumption habits on this transformation. Data and analyses in the study were created using literature reviews.

Firstly, the concept of space phenomenologically, the transformation of the concept of space in the historical process, the production and transformation of space were examined. In addition to the theoretical transformation, in parallel with the changing social consumption habits, spaces have undergone changes and transformations in terms of functional, structural and aesthetic aspects. In the following sections, the spatial dimension of consumption culture is discussed. In this context, the spatialization of consumption culture causes spaces and places to be perceived and used as consumption objects. Today, the theoretical and structural infrastructures of consumption spaces have been formed. To support these infrastructures, the transformation of commercial spaces that stand out as consumption spaces has been examined, including the Grand Bazaar, the historical commercial space of Istanbul, Galleria Shopping Mall, the first shopping mall, Capitol Shopping Mall, which was the first shopping mall on the Anatolian side and renewed to adapt to today's consumption habits, Cevahir Shopping Mall, Palladium Shopping Center, and Zorlu Shopping Center, which remain up-to-date, were analyzed. As a result, as the act of consumption increases, the consumer society becomes more crowded and the volumes and functions of commercial spaces expand. As a result of the study, it was seen that shopping malls, which were popular at the time they were built, lost their former popularity as alternatives that could be consumed faster were produced. It is thought that the shopping malls to be built in the future will replace the fast-consuming shopping centers of today.

Keywords: Consumption, Shopping mall, Spatial transformation, İstanbul

1.Giriş

İnsan, yaşamını sürdürebilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çevresiyle etkileşim kurduğu çeşitli mekânlara ihtiyaç duymaktadır. Bu mekânlar, insanın barınma, çalışma, eğlenme, ibadet etme, eğitim, spor gibi çeşitli faaliyetlerini gerçekleştirebileceği mimari üretimlerdir. İnsanın fiziksel, zihinsel, kültürel ve sosyal ihtiyaçları, mekânların tasarımını ve işlevselliğini belirleyen önemli etkenlerdir. Bu nedenle, mekân gereksiniminin oluşmasına neden olan birincil etken insandır. Buradan yola çıkarak tasarımın odak noktasının insan, hatta insanların oluşturduğu toplumlar olduğu görülmektedir. Toplum gereksinimleri, kültürleri, alışkanlıkları mekânları oluşturur. Tarihsel süreçte değişen toplumsal yapı ile bu mekânlar da dönüşmektedir.

Tüketim, sömürgecilik işleyişi ve sanayi devriminin sonucu olarak ihtiyacın karşılanması tanımlamasından farklılaşmış ve dönüşmüştür. Tüketim kültürü, tüketicilerin belirli alışkanlıkları benimseyerek, tüketim yoluyla kendilerini ifade etmelerini ve kimliklerini oluşturmalarını sağlayan toplumsal bir fenomen haline gelmiştir. Toplumlar her türlü eşya için tüketim eylemini gerçekleştirirken mekânsal ihtiyaçlarını karşılamak ve hizmetlerin belirli bir mekânda kullanımı için mekânları da tüketmektedir. Değişen toplumsal tüketim alışkanlıklarına paralel olarak mekânlar da işlevsel, yapısal ve estetik açılarından değişime-dönüşüme uğramıştır. Tüketim faaliyeti alanı olarak ticari mekânlar da bu dönüşümden etkilenmiştir. Mekânı dönüştüren faktörler sosyo-kültürel faktörler, fiziksel faktörler, işlevsel faktörler, ekonomik faktörler olarak dört ana başlıkta gruplandırılmıştır. Çalışmada alan araştırması yöntemiyle ticari mekânların süreç içindeki değişimi, sosyo-kültürel ve işlevsel faktörlerin değişimdeki etkisi ve yansımalarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, farklı kültürden insanların bir arada yaşadığı, coğrafi konumu, dinamik habitatı, ekonomik ve toplumsal yapısı ile uluslararası alanda önemli bir şehir olan İstanbul üzerinde çalışılmıştır. İnsan yoğunluğunun fazla olması ve buna bağlı olarak tüketim eyleminin sürekliliği, tarihten günümüze ticaret rotaları için önemli bir bölge olması, kozmopolit yapısı, mimari çeşitliliği, farklı yapı tipolojileri için pilot noktası haline gelmiş olması nedeniyle İstanbul şehri seçilmiştir. İstanbul kent kimliğinde yer edinmiş ve inşa edildiği dönemin popüler alışveriş merkezleri üzerinde bir çalışma yapılmıştır. Tüketim alışkanlıklarının seri üretim faaliyetleri ile değiştiği süreci gözlemlemek amacıyla bu geçiş sürecinin tanığı olarak tarihi bir çarşı olan Kapalıçarşı'nın geçmişten günümüze dönüşümü incelenmiştir. İstanbul'un ilk alışveriş merkezi olarak tanınan 1988'de açılan Galleria Alışveriş Merkezi kapitalist anlayışla tasarlanan ilk ticaret alanı olarak ele alınmıştır. Yapıldığı dönemin ihtiyaçlarına göre tasarlandığı için 2010 yılında diğer alışveriş merkezleri yanında tercih edilebilir duruma gelmesi için iç mekân değişiklikleri yapılmıştır. Daha sonra benzer ölekte olan Anadolu yakasının ilk alışveriş merkezi Capitol Alışveriş Merkezi analiz edilmiştir. Capitol, 1993'te açılmış, dönemin en büyük alışveriş merkezlerinden biriyken zaman geçtikte yeni yapılar arasında varlığını sürdürmek için 2017 yılında yenilenmiştir. 2005'te açılan Cevahir Alışveriş Merkezi ve 2008'de açılan Palladium Alışveriş Merkezi yakın tarihlerde açılmış olmasına rağmen önceki örneklerle göre daha büyük ölçekli ve birbirinden farklı mekânsal organizasyonlara sahip alışveriş merkezleri olarak incelenmiştir. İstanbul'un 2000'li yıllardaki ekonomik kalkınma ve hızlı kentleşmenin alışveriş merkezi olarak mekânsal yansıması Cevahir ve Palladium Alışveriş Merkezidir. Palladium Alışveriş Merkezi karma işlevi ve konutlardan oluşan kule yapısı ile daha önce yapılan alışveriş merkezlerinden farklılaşmaktadır. Son olarak güncelliğini koruyan Zorlu Alışveriş Merkezi analiz edilmiştir. Günümüz tüketim alışkanlıklarına yakın bir noktada olan, konumu, ölçeği, dört adet kule yapısı, yoğun kapalı alan kullanımı ve karma işleve sahip olması ile diğer örneklerden farklılaşan Zorlu Center Alışveriş Merkezi ile farklı bir pencere açılmıştır. İncelenen alışveriş merkezleri yapıldığı dönemin alışveriş alışkanlıklarını ve alışveriş eyleminin mekânsal özelliklerini yansıtmaktadır.

2. Mekân ve Dönüşüm

2.1. Fenomenolojik Olarak Mekân

Fenomenolojik olarak mekân, kullanıcı deneyimine odaklanan ve mekânın içsel anlamını vurgulayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, mekânın sadece fiziksel bir oluşum olmadığını, aynı zamanda insan bilincinde şekillenen ve anlam kazanan bir fenomen olduğunu vurgulamaktadır. Edmund Husserl, fenomenolojinin kurucusu olarak bilinmektedir. Husserl, fenomenolojiyi, insan bilincinin nesnel dünyayla nasıl bir iletişiminin olduğunu anlamak için bir metot olarak geliştirmiştir. Husserl, mekânın algılanmasında sadece

rasyonel mutlaklık değil, kişisel deneyimin ve bedenın rolüne de dikkat çekmektedir. Bedenı diğer nesnelerden ayırıştırarak, mekânı beden üzerinden edinilen deneyim ve eylemle ele almaktadır. Ona göre, mekân homojendir, ancak eylem halinde olan ve yaşayan beden, mekânın bu homojen yapısını bozar. Bir bağlantı elemanı olarak var olan mekân, mekânsal etkileşimler ile ilişkilidir. Sağ ve sol, önde ve arkada, yukarıda ve aşağıda gibi mekânsal konumlar da bedenın algılayışı ve deneyimiyle şekillenir. Husserl'in bu anlayışı, mekân algısının sadece soyut ve objektif bir olgu olmadığını, aynı zamanda kişisel ve bedensel deneyimin önemli bir bileşeni olduğunu vurgulamaktadır (Husserl, 2003, s. 46-47).

Benzer şekilde Merleau-Ponty, deneyimin insan eylemselliği ile bir anlam meydana getirdiğini vurgulayarak, mekân, zaman, beden ve ilişkilerin deneyimde temel faktörler olduğunu ifade etmiştir. Merleau-Ponty, bedenın mekândaki hâlini aynı anda nesne ve özne olarak tanımlamaktadır. Beden, özne olarak kendi eylemselliğini gözlemleyemediği için bir nesne konumunda iken aynı zamanda diğer nesneleri gözlemleyebilme becerisi olduğu için bir özne konumunda bulunmaktadır (Merleau-Ponty, 2005, s. 33).

Öte yandan Gaston Bachelard, mekânı içsel ve düşünsel bir olgu olarak ele almaktadır. Ona göre, mekânın anlamı insanın belleği, hayali ve duygusal dünyasıyla ilişkilidir. İnsan, mekânı fiziki özelliklerinin yanı sıra, aynı zamanda onunla ilişkilendirilen duygusal, duygusal ve sembolik anlamlarla da algılar. Gaston Bachelard, mekânı geometrik ölçülerden ziyade şiirsel ve imgeler aracılığıyla insanla ilişkisi üzerinden ele almaktadır. Mekân ile şiir arasında benzer özellikler bulunur ve bu iki olgu insanın duygu dünyasında kesişir. Şiirsel imge, insan ve mekân arasında doğrudan bir köprü oluşturur. Şiir, duygusal ifadelerin aktarıldığı, sezgiye dayalı soyut durumları belirginleştiren bir araçtır. Yaşanmış mekânlar, insanların duygusal ve ruhsal dünyasının dışı vurumu olarak hizmet eder. Bachelard, mekânları insanın tatlar, kokular, sesler ve anılarla katmanlı bir şekilde algıladığı ve bu algının şiirle varlık kazandığı bir olgu ile ifade etmektedir (Bachelard, 2013, s. 28).

Heidegger tarafından mekân, "varlık ve zaman" üzerinden ele alınmaktadır. Heidegger'e göre insan, kendi varoluşunu dünya bağlamı içinde anlar ve yaşar. İnsanlar yaşam üzerine düşünmeye başlamadan önce bile sürekli olarak yaşarlar. Mekân, bu yaşamın geçtiği, etkileşimlerin ve deneyimlerin meydana geldiği bir alan olarak düşünülmektedir. Heidegger'e göre, mekân, varlığımızın sonucu olarak oluşmaktadır (Heidegger, 1971, s. 22-24).

2.2. Mekânı Dönüştüren Faktörler

Mekânların öznesi insandır ve fiziki bir ifadenin ötesinde insan ile etkileşim içinde yaşayan bir varlık haline gelmektedir. Bu etkileşim nedeniyle insanların fiziksel ve duygusal değişimleri mekânlara da yansımaktadır. Zaman, toplumların, kültürlerin, ekonomik koşulların, politik olayların ve teknolojinin evrildiği bir süreçtir. Zamansal etkilerin de mekânlar üzerinde dönüştürücülüğü vardır. Her dönemin kendine özgü sosyolojik, kültürel, ekonomik, politik ve teknolojik süreçleri bu dönüşümü biçimlendirmektedir. Buna göre mekân, öznenin ve zamanın niteliğine göre şekillenmektedir (Gemici, 2007, s. 5). Bu bağlamda mekânı anlamlandırmak için de insanların aile yapısını, günlük yaşamını, eğlence anlayışlarını, eğitim şekillerini, tüketim alışkanlıklarını; dönemin siyasi ve toplumsal hareketlerini, savaşları, ekonomik ve kültürel yapısını incelemek gerekmektedir. Mekânı dönüştüren faktörler Tablo 1.'de sosyo-kültürel faktörler, fiziksel faktörler, işlevsel faktörler, ekonomik faktörler olarak 4 gruba ayrılmıştır.

Tablo 1. Mekânı Dönüştüren Faktörler

Sosyo-Kültürel Faktörler	Çevresel faktörler	İşlevsel faktörler	Ekonomik faktörler
*Değişen tüketim kültürü *Estetik algısının dönüşümü *Yaşam tarzının farklılaşması *Politik değişimler	*Bağlam	*İşlevin farklılaşması	*Ekonomik değişimler *Teknolojik gelişmeler

2.2.1. Sosyo-Kültürel Faktörler

Tüketim, modern toplumların yaşam tarzını belirleyen ve kentlerin yapılanmasını etkileyen önemli bir faaliyettir. Tüketim alışkanlıklarındaki değişimler, mekânların işlevselliğini, kullanımını ve estetiğini etkileyerek büyük ölçekte kentlerin mekânsal dönüşüm süreçlerine yol açmaktadır. Sanayi devrimi sonucunda tüketim sektörlerinin genişlemesi ve çeşitlenmesiyle tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Aynı zamanda tüketilebilir bir nesne olarak da üretilen mekân, tüketim kültürüne hizmet eden bir kapitalist sistemin çarkına girmiştir (Alakoç, 2022, s.20). Daha hızlı tüketilebilsin diye restoranların, mağazaların, eğlence mekânlarının bir arada tasarlanması tüketim kültürünün değişimine örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde teknolojinin de ilerlemesiyle online tüketim alışkanlıkları gelişmiştir. Böylelikle çevrimiçi alışverişin ve dijital ödemelerin artması, fiziksel mağazaların rolünü ve tasarımı değiştirmektedir.

Estetik, mekân tasarımında önemli faktörlerden biridir. Estetik terimi ilk kez Alexander Gottlieb Baumgarten tarafından 1750'de yayınlanan ve estetiği “duyusal bilgi bilimi” olarak tanımlanan *Aesthetica* adlı eserde kullanılmıştır. Ona göre estetik bilgi bulanıktır ve açık seçik değildir. Baumgarten, estetiği duygusal bilginin mantığı olarak değerlendirmiş ve estetiğin mantık ile benzer yönlerinin olduğunu belirtmiştir. Felsefi düşünürlerin yanı sıra çağdaş estetikçiler de estetiği geniş bir çerçevede değerlendirmiş ve güzelliğin yanı sıra yüce, trajik, komik, zarif, ilginç, çocuksu, soylu, çekici ve çirkin gibi çeşitli değerlerin de estetikle ilişkili olduğunu savunmuşlardır. Bu bağlamda estetik kavramı, tarihsel süreç içinde dönüşen ve değişen bir alan olup, güzellik kavramının ötesinde çağdaş sanatın gelişimi ve etkileşim içinde olduğu diğer disiplinlerle birlikte sürekli genişleyen bir konu başlığı haline gelmiştir (URL-1). Estetik algı, zamanla kültürel, sosyal ve bireysel değişimlere göre evrilmektedir. Mekânların tasarımında estetik anlayışın değişimi, farklı dönemlerdeki sanatsal, mimari ve kültürel eğilimlerin etkisiyle şekillenmektedir (Urry, 2018, s. 199). Örneğin, modernizm akımının minimalist ve endüstriyel estetiği ile postmodernizmin bir aradalık ve çeşitlilik vurgusu arasındaki farklar, mekânların tasarımında önemli değişikliklere neden olmaktadır.

Sosyal sınıf, kültürel alışkanlıklar ve gelenek-görenekler, eğitim düzeyi, düşünce biçimi, modernlik ve geleneksellik anlayışları gibi sahip olunan özellikler, bireylerin mekânlara bakış açılarını ve mekânları nasıl kullandıklarını etkilemektedir. İnsanların yaşam tarzlarındaki değişimler, mekânların tasarımı ve biçimlenmesini farklılaştırmaktadır (Alakoç, 2022 s. 26; Erçetin 2019, s. 14; Gemici, 2007, s. 11). Değişen çalışma alışkanlıkları ve kişisel tercihler, sosyal ilişkilerin yeniden şekillenmesi mekânsal yapılanmayı, kullanım biçimlerini ve gereksinimlerini etkilemektedir. Örneğin, önceden kitlesel bir yaşam tarzı daha yaygın olup aileler daha kalabalık şekilde büyük evlerde yaşarken, günümüzde bireysel yaşam tarzları benimsenerek çekirdek aileler daha küçük evlerde yaşamaktadır. Benzer şekilde, farklı kültürel birikimlere sahip olan bireyler, yaşam tarzlarına uygun olarak mekânlarını dekore etmekte ve düzenlemektedir.

Örneğin, bazı kültürlerde toplumun önemli bir parçası olarak aile ve misafirperverlik vurgulanırken, diğer kültürlerde bireysellik, mahremiyet ve kişisel alan ön planda olabilir.

Toplumsal ve politik yapılarıdaki değişimler de mekânların kullanımını ve tasarımını etkilemektedir (Gemici, 2007, s. 12; Urry, 2018, s. 25). Örneğin, siyasi bir dönüşüm veya toplumsal hareketler, kamusal mekânların işleyişini ve düzenlenmesini etkileyebilir. Rönesans, Orta Çağ ile Yeni Çağ arasında tarihlenen, bir çağı kapatıp diğer çağı başlatan, Modern dönemim başlangıcı olarak tanımlanmaktadır. Tablo, resim, heykel başta olmak üzere sanat alanında, edebiyat alanında ve bilimde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Skolastik düşüncenin yıkılması ve hümanizmin etkisiyle, insan merkezli bir anlayış oluşmuştur. Bu gelişmeler mekânlara, geometri, matematiksel oranlar, simetri, süslemelerin kullanımı ile yansımaktadır. Bu dönem mimari yapılarda sütun, alınlık, kemer ve kubbe gibi yapısal elemanlar sıklıkla kullanılmıştır. Öte yandan tarih boyunca doğal afet olan deprem sonucu kentler yıkılmış ve bu kayıplar sonucunda insanlar daha sağlam yapı üretimleri oluşturma gerekliliğini anlamıştır. Farklı üretim tekniklerinin bir arada kullanılması ile stabilizeyi artırma, az katlı binalar oluşturma, zemin yapısına göre proje üretme, kentlerde toplanma alanları için büyük ve açık mekânlar üretme gibi yenilikler meydana gelmiştir.

2.2.2. Çevresel Faktörler

Bir yapı veya mekânın fiziksel çevre, sosyal, kültürel ve tarihi etkenler gibi çeşitli faktörlerle olan ilişkiler bütünü bağlamdır. Bu ilişkiler, çevresel koşulları, coğrafi konumu, yerel iklimi, kültürel mirası ve çevredeki diğer yapıları kapsamaktadır. Bağlam, mekânın bu faktörlerin ele alınmasıyla tasarlanmasını vurgulamaktadır. Ayrıca tasarımların çevresel özelliklere duyarlı ve uyumlu hale gelmesi amaçlanmaktadır (Urry, 2018, s.244). Çevresel etmenler, toplumsal ve kültürel dinamikler, tarihsel ve coğrafi koşulların değişmesi mekânın biçimlenmesinde ve organizasyonunun da değişimde rol oynamaktadır. Örneğin bir bölgenin iklim yapısı değiştiğinde mekân organizasyonları, biçimleri, malzemeleri de buna göre değişmektedir.

2.2.3. İşlevsel Faktörler

Mekânların kullanım amacı ve işlevi, toplumun ihtiyaçları, yaşam tarzları ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda dönüşmektedir. Geleneksel yapıların modern işlevlere adapte edilmesi veya tamamen yeni işlevlere uygun olarak yeni tasarım kriterlerine göre tasarlanması gerekebilir (Giresun, 2017, s. 7). Örneğin, geçmişte bir depo olarak kullanılan bina, dönüştürülerek yaşanabilir bir konuta veya ofise dönüştürülebilir.

Toplumun değişen ihtiyaçlarına karşılık verebilmek için mekânlar esnek olmalıdır. Esnek mekânlar, farklı kullanım gereksinimlerine adapte olabilecek şekilde tasarlanmış ve düzenlenmiş olan mekânlardır. Bu mekânlar genellikle çok amaçlı kullanım için tasarlanmış, kolayca değiştirilebilen ve dönüştürülebilen, farklı kullanım senaryolarına uyum sağlayabilen alanlardır. Örneğin, ofis mekânları günümüzde esnek çalışma modellerine uygun olarak tasarlanmaktadır. Ofisler, tek bir kullanım amacına sahip olmak yerine, farklı çalışma tarzlarına ve ihtiyaçlara uygun şekilde düzenlenebilir. Açık, yarı açık ve kapalı sosyal alanlar, toplu çalışma alanları, bireysel çalışma odaları veya toplantı salonları gibi farklı işlevlere sahip alanları içeren esnek ofis düzenlemeleri buna örnek olarak verilebilir.

2.2.4. Ekonomik Faktörler

Mimari açıdan bakıldığında, mekânsal iktisat kentsel tasarım ve planlama süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Urry, 2018, s. 95). Binaların ve altyapı projelerinin ekonomik ve coğrafi faktörlerle birlikte tasarlanmasını sağlamak için bu yöntemler kullanılmaktadır. Ayrıca, kentsel alanların ekonomik dengesinin ve etkileşimlerinin analiz edilmesi ile planlama süreci iyi yönetilmiş, sürdürülebilir, etkili projeler geliştirilmektedir. Aynı zamanda ekonomik durgunluklar veya büyüme dönemleri de inşaat sektörünün ilerleyişi ile doğrudan ilişkilidir. Mekânın yapısını, niteliğini, biçimini, malzemesini etkilemektedir.

Teknolojinin hızla gelişmesi ve yaygınlaşması, toplumsal endüstrinin pek çok alanında değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişiklikler özellikle üretim aşamalarında ve iş gücü potansiyellerinde dönüşümlere yol açmıştır. Endüstri Devrimi ile başlayan süreç, makineleşmenin artması ve üretim tekniklerinin gelişmesiyle birlikte hızlı bir devrim oluşturmuştur. Üretim süreçlerinde insan gücüne dayalı çalışma modelleri yerine otomasyona ve otomatik üretim sistemlerine geçilmiştir. Bu durum, fiziksel üretim sürecinden uzaklaşan insanın daha çok yönetim, tasarım, pazarlama ve inovasyon süreçlerine odaklanmasını sağlamıştır. Böylelikle günümüzde teknoloji odaklı düşünme ve çalışma biçimleri gelişmiştir (Esmer, 2012, s. 7-11).

Bu bağlamda, günümüzde mekân tasarımı ve planlaması da teknolojik dönüşümlerin etkisiyle şekillenmektedir. Mekânların işlevleri, kullanım amacı ve kullanıcı deneyimi, teknolojinin etkisiyle farklılaşmakta ve gelişmektedir (Eyübova, 2011, s. 30). Teknolojinin sağladığı olanaklar ve yeni üretim yöntemleri, mekânların daha işlevsel, verimli, sürdürülebilir ve etkileşime açık olmasını sağlayarak çağdaş yaşamın gereksinimlerine cevap vermektedir. Güncel teknolojilerin entegrasyonu, mekânların tasarımını, işlevselliğini, verimliliğini ve kullanıcı deneyimini dönüştürmektedir. Örneğin, akıllı ev sistemleri ile konutların konforu, işlevselliği, enerji verimliliği artırılmıştır. Akıllı ev sistemleri, kişiselleştirilebilir ayarlar sayesinde kullanıcıların tercihlerine ve ihtiyaçlarına göre özelleştirilebilir. Sesli yönlendiriciler veya telefon uygulamaları aracılığıyla evdeki elektronik sistemin uzaktan kontrol edilebilmesi, kullanıcıların günlük hayatlarını kolaylaştırmakta ve yaşam alanlarını daha fonksiyonel hale getirmektedir.

2.3. Mekân Üretimi ve Dönüşümü

Mekânın üretimi aşamasında işlev, estetik ve kullanılabilirlik göz önünde bulundurularak, insanların bu mekânda nasıl etkileşimde bulunacağı, nasıl yaşayacağı ve nasıl deneyimleyeceği tasarlanmaktadır. Lefebvre, mekânın sadece fiziksel özellikleriyle değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve yaşam tarzlarıyla da şekillendiğini savunmaktadır. Lefebvre'ye göre, mekân, kapitalist üretim süreçleriyle derin bir bağlantı içindedir ve bu ilişki mekânın fiziksel ve toplumsal katmanlarını belirler (Lefebvre, 1991, s. 10).

Mekânın dönüşümü, var olan mekânların yeniden düzenlenmesi ve adaptasyonunu ifade etmektedir. Toplumsal ve kişisel görüşlerin veya ihtiyaçların değişmesi, mekânların dönüşmesine neden olabilir. Mekânın dönüşümü, mevcut kaynakları daha fonksiyonel şekilde kullanmaya yönelik bir strateji oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm projeleri, çevresel sürdürülebilirlik ve verimlilik amacıyla mekânın yeniden yapılandırılması ve kullanılması süreçlerini içermektedir. Bu süreçte, ekonomik kaynakların verimli kullanımı, iş alanlarının ve yaşam alanlarının daha iyi planlanması, toplumun refahını artırarak sürdürülebilir bir kalkınma sağlamaktadır. Aynı zamanda mekânsal adaletin ve eşitliğin sağlanmasına yönelik, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal entegrasyonun teşvik edilmesi ve toplumsal fırsat eşitliğinin artırılmasını hedefleyerek mekânsal dönüşümler yapılmaktadır.

3. Tüketim Kültürünün Mekânsallaşması

3.1. Tüketim Kültürü, Tüketim Toplumu

Tüketim, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak, günlük yaşamlarını sürdürebilmek, yaşam kalitelerini artırmak için mal ve hizmetlerin satın alınarak kullanılması veya kullanım amaçlı harcamaların yapılmasıdır. Ayrıca ekonomik döngünün sürekliliği sağlayan ve üretim sürecini harekete geçiren bir faaliyettir. Tüketicilerin harcamaları, gelir dağılımı ile etkileşim içindedir ve geliri elde eden kişilerin harcama yapmasını teşvik etmektedir. Bu döngü, ekonomik hareketliliğin sürekli olarak devam etmesini sağlamaktadır.

Tüketim kavramının zaman içinde değişmesi, onu basit anlamda tüketimin tanımı olan insanın ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirdiği eylemler bütünü olmanın ötesinde başka bir yere taşımıştır. Bu aşamada tüketim ve ihtiyaç arasındaki ilişki ve ihtiyaç tanımı da farklılaşmıştır. 16. yüzyılda Batı Avrupa'ya sömürgecilik yoluyla aktarılan sermaye birikimi sonucunda ortaya çıkan kapitalizm, yıllar boyunca kendisini, toplumu ve toplumsal özellikleri dönüşüme uğratmıştır. Üretim, dolaşım, dağıtım süreçlerini sıfırdan inşa etmiştir. Toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi, işçi sınıfının oluşumu, kentleşme, tüketim kültürünün gelişimi gibi pek çok süreç, kapitalizmin dönüşümüyle ilişkili olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Marx kapitalist sistem ve meta kavramlarını şu şekilde açıklamaktadır: "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, "muazzam bir meta yığını" olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır" (Marx, 2011, s. 49).

Tüketim toplumu kavramı 19. yüzyıl sanayi devrimi sonrası, işçi sınıfının gelişmesi, kent nüfusunun artması, ekonomik kriz, üretim alanında güçlü işletmelerin oluşması ve tekeli sistemin yeniden yapılanmasıyla ortaya çıkmıştır. Tüketim toplumunda, sosyal onay ihtiyacı, sahip olmaya ve satın almaya dayalı maddi ve manevi ayrıcalık, toplumda yer edinme ve önemsenme, toplumsal başarı, saygınlık gibi yeni değer sistemi gelişmiştir.

3.2. Tüketim Metası Olarak Mekân ve Tüketim Mekânlarının Dönüşümü

Sanayi devrimi ile endüstrileşen sektörlerde üretimin artması sonucu tüketim alışkanlıkları da artış göstermiştir. Ekonomik ve politik dinamiklerin etkisi altında, bireyler kendi kimliklerini tanımlamak amacıyla sürekli bir tüketim kültürüne dahil olurlar. Bu tüketim eğilimi, mekânın da bir tüketim nesnesi olarak algılanmasına yol açmaktadır. Mekân, kapitalist kentlerde üretilen bir ürün olarak karşımıza çıkmakta ve postmodernizmin etkisiyle biçimlenmektedir. İnsanlar, kendi kimliklerini belirlemek, benzer özelliklere sahip bireylerle etkileşimde bulunmak veya farklı olduklarını vurgulamak için mekânları tüketme eğilimindedir. Bu durum, sembolik bir tüketim biçimi olarak değerlendirilmektedir. Tüketim ideolojisi tarafından üretilen mekânlar, bireylerin boş zamanlarını geçirdiği alanlar olarak işlev görürken aynı zamanda sistemin kendi yapılarını tekrar oluşturmaya katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, mekânın bir ürün olarak üretildiği ve tüketiciler aracılığıyla sürekli olarak yeniden şekillendiği bir süreç söz konusudur. Bu durum, tüketicinin kendi varlığını tükettiği bir üretim süreci olarak açıklanmaktadır.

Günümüzde neoliberal ekonomi politikaları, kentlerin temel yapısını ve varoluşunu belirleyen en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Bu politikalar, kentlerin yapılanmasını, planlamasını ve işleyişini özgün kent dokusundan uzaklaştırarak tüketim odaklı bir düzen üzerine inşa etmektedir. Kentler, artan bir biçimde tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmakta ve tüketici hizmetlerinin sağlanması odaklı mekânlara

dönüşmektedir. Burada bahsedilen fiziksel üretim toplumun da dönüşümüne neden olmaktadır.

Sanayileşmenin getirdiği tek tip standart üretim, seri üretim gibi kavramlar mekân üretiminde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, endüstriyelleşme öncesi mimarlar kişinin konut ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş bir mekân organizasyonu oluşturulurken, endüstriyelleşme sonrası genellikle standartlaşmış konutlar yoğunluklu olarak tasarlanmaktadır. Standart konut tasarımı, belli bir organizasyon şemasına veya metrekareye sahip olan yapılar için belirli bir planlama ve düzenlemeyi ifade etmektedir. Örneğin, 3+1 bir daire, üç yatak odası, bir oturma odası ve bir mutfak gibi belirli alanları içeren tipik bir konut düzenlemesine sahiptir. Bu tasarımlar, inşaat maliyetlerini düşürmek ve verimliliği artırmak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak, insanlar bu standartlaşmış mekânları kendi ihtiyaçlarına ve zevklerine göre dönüştürme eğilimindedir. Bu kişiselleştirme, aynı mekânın farklı ihtiyaçlara ve tercihlere uygun hale getirilmesini sağlamaktadır. Aynı standart mekânın farklı bireyler ve aileler için nasıl farklı bir şekilde kullanıldığını ve ifade edildiğini göstermektedir. Benzer şekilde günümüzde bir alışveriş merkezi projelendirilirken, birkaç farklı tipolojiden oluşan mağazalar tasarlanmaktadır. O yapıda ticari faaliyetini gerçekleştirmek isteyen marka, kapasitesine uygun bir mağaza kiralayıp iç mekânını markasını yansıtacak şekilde dönüştürmektedir. Standartlaşmış tasarımlar, başlangıç noktası olarak hizmet ederken, her mekânın son hali, içinde yaşayan insanların ihtiyaçları, zevkleri ve yaşam tarzlarına göre şekillenmektedir. Bu, mekânların sadece fiziksel yapılar değil, aynı zamanda insanların kimliklerini ve tercihlerini yansıttığı bir sanatın bir parçasıdır.

4.Ticari Mekânın Dönüşümü

Ticari mekânların tarihsel süreçteki dönüşümü, insanların ihtiyaçlarının ve tüketim alışkanlıklarının değişimine paralel olarak gelişmiştir. Antik dönemde, alışverişin temel merkezleri olan Agora ve Forum gibi pazar yerleri, temel ticaret ve değişim faaliyetlerinin gerçekleştiği alanlar olarak kullanılmaktadır. Bu yerlerde başlangıçta geçici tezgahlar kullanılmış, daha sonra bunlar kalıcı dükkân yapılarına dönüşerek ticaretin merkezi haline gelmiştir. Orta Çağ'da, şehirler etrafında oluşan pazar meydanları ve çarşılarda ticaret ve üretim faaliyetleri gerçekleştirilirken aynı zamanda insanlar için etkileşim alanları oluşmuştur. Pazar yerleri sınırları belli olan bir kurguya sahip olduğu için ilk ticari mekânlar olarak kabul edilmiştir. Tarihte ilk alışveriş faaliyeti ve bu faaliyetin mekâna yansması Roma ve Yunan uygarlıklarında gerçekleşmiştir. Bu mekânlar Yunanlılar'da "agora", Romalılar'da ise "forum" ismiyle bilinmektedir. Eski Türk yerleşimlerinde kervansaray, cami, medrese, hamamlarla bütünleşik bir sistemde oluşturulan bedesten ve arastalar alışveriş ve değiş tokuşun yapıldığı ticaret mekânlarıdır. Dikdörtgen plan şemasında bir orta mekân çevresinde kurgulanmış dükkanlardan oluşmaktadır. 17. yüzyılda Avrupa kentlerinin nüfusunun artmasıyla fuar ve panayır etkinliklerinde açık alanlarda alışveriş birimleri oluşturulmaya başlamıştır. Daha sonra bu faaliyetlerin kalıcılığını sağlamak için alışveriş birimlerin üzeri kapatılarak tek bütüncül ve daha büyük ölçekte hal veya kapalıçarşı adı verilen alışveriş mekânları oluşturulmaya başlanmıştır (Zengel, 2002, s. 10-12).

Günümüzde, kapitalist toplumlarda tüketim kültürünün yükselişiyle birlikte alışveriş merkezleri ve süpermarketler gibi ticari mekânların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu değişimle birlikte alışveriş, mal edinme eylemi olmanın ötesine geçerek, sosyal etkileşimin ve günlük yaşamın merkezi bir parçası haline gelmiştir.

Bu çalışmada ticari mekânlarının dönüşümünü analiz etmek amacıyla alan çalışması için İstanbul şehri seçilmiştir. İstanbul, Asya ile Avrupa kıtasını birbirine bağlayan coğrafi

konumu ve İstanbul boğazı ile kıtalararası bir şehirdir. İstanbul Surları, tarihte ilk defa yarımada üzerine kurulan bir şehir olarak İstanbul'un batı tarafındaki sınırını oluşturmaktadır. Bu surlar dört defa daha batıya ilerlettirerek şehir genişletilmiştir. 300 bin yıllık bir yerleşim tarihine, 3 bin yıllık kentsel tarihe ve 1600 yıllık başkentlik geçmişine sahiptir. Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Latin İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi dört farklı imparatorluk döneminde başkentlik yapmıştır (Erçetin, 2018, s. 14). Bu kültürel ve tarihsel birikim İstanbul'u birçok ticaret güzergahı için önemli bir nokta haline getirmiştir. İstanbul'un fethinden sonra inşa edilmiş olan Kapalıçarşı İstanbul'un ilk alışveriş mekânı olarak bilinmektedir. Zamanın güvenilir ticaret anlayışı ile zanaatçılar üretimi ve ticareti aynı mekân içinde yapmaktadır. Bu üretim çeşidinin mekâna yansımalarını incelemek amacıyla ilk olarak Kapalıçarşı ele alınmıştır.

Sanayi devrimi sonrası hızla değişen tüketim alışkanlıkları ile insanlar seri üretime ve hızlı tüketime adapte olmuştur. Bu faaliyetlerin gerçekleşeceği mekânlar da zaman içinde değişmiştir. İkinci olarak İstanbul'un ilk alışveriş merkezi olan Galleria Alışveriş Merkezi incelenmiştir. Daha sonra 1993 yılında açılıp 2017 yılında yenilenerek hızlı tüketim faaliyetlerini besleyen Capitol Alışveriş Merkezi ele alınmıştır. Ardından Cevahir Alışveriş Merkezi ve Palladium Alışveriş Merkezi analiz edilmiştir. Güncel mimari anlayışı ve yapı tipolojisi ve yapı üretimi ile ölçeği ve karma kullanımı ile diğer örneklerden farklılaşan Zorlu Center Alışveriş Merkezi incelenmiştir.

4.1. Kapalıçarşı

Kapalıçarşı yapılanması, İstanbul'un kentsel yapısının tarihine dayanmaktadır. Kapalıçarşı'nın yer aldığı alan, Bizans zamanından beri ticaret bölgesi olarak kullanılmaktadır. Kent merkezinde çarşı inşa edilmesi bir Osmanlı geleneğidir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethetmesiyle birlikte kent merkezine bir ticaret mekânı olarak bedesten yaptırmıştır. Kapalıçarşı, tarih boyunca dükkanlar ve hanlar eklemlenerek, İstanbul için bir ticaret merkezi haline gelmiştir (Gülmez, 2020, s.79). Çarşı, iki bedesten ve etrafında süreç içinde eklenen hanlar ve dükkanlar ile günümüzdeki haline gelmiştir. Çarşı planı incelendiğinde çıkmaz sokakları göz önünde bulundurarak belli bir sistematığa göre oluşmadığı ve organik şekilde oluştuğu sonucu çıkarılmaktadır (Şekil 1). Kapalıçarşı'nın mekânsal kurgusunda belirli düzende kesişen sirkülasyon alanları bulunmaktadır. Giriş çıkış düzenine göre ana akslar ve ana akslara bağlanan tali sokaklar yer almaktadır. Kapalıçarşı kartezyen şemalı bir ticaret alanıdır. Çarşıda kent kültürünü devam ettiren sebil ve çeşmeler, hamam, camii, mescit ile karma kullanımlı bir yapıya sahiptir (Tablo 2). Geçmişte Kapalıçarşı her sokağında belirli meslek gruplarının yer aldığı ve bu zanaatkarların el işi üretiminin denetlendiği, ticari ahlak törelerine ve kurallara çok saygı gösterilen bir ticaret merkezi olarak kullanılmıştır. Mücevher, antika eşya, silah ve kumaşlarla ilgili konularda uzmanlaşmış belirli aile veya gruplar ile güvenli bir satış ortamı oluşmuştur (Verdil, 2007, s.29).

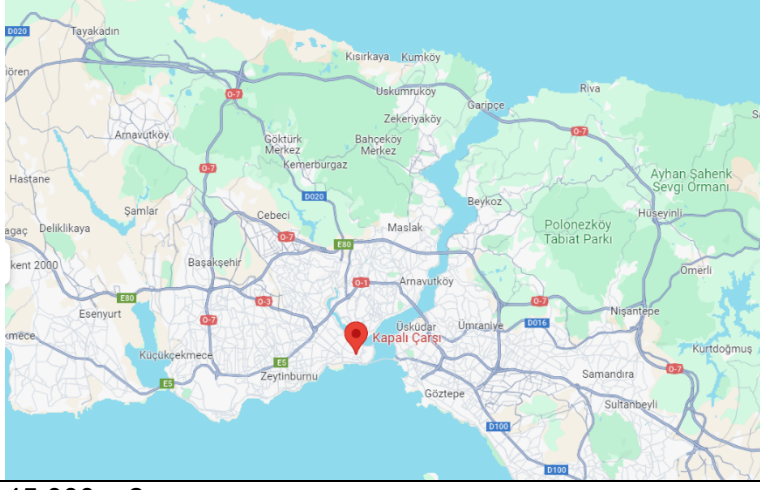
Şekil 1. Kapalıçarşı'nın Genel Planı (Küçükerman ve Mortan, 2007, 342-343)

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemlerinde, çarşı içindeki esnaf ve ticaret yapısı olumsuz etkilenmiştir. Özellikle sanayileşme sürecinde üretim sistemlerinin ve ürün çeşitliliğinin değişmesi, geleneksel çarşı esnafını zor durumda bırakmıştır. Osmanlı'nın topraklarını kaybetmesi ve ekonomik kriz yaşaması, çarşı esnafının geleneksel hammadde temini ve üretim sürecini olumsuz etkilemiştir. Bu durum çarşı içindeki ekonomik faaliyetlerde azalmaya ve durgunluğa yol açmıştır. Bu dönemde, toplumda Batı'ya karşı duyulan ilginin artmasıyla Beyoğlu ve Karaköy gibi Batılı etkilerin yoğun olduğu bölgeler, yeni ticaret akslarını oluşturmaya başlamıştır. Batılılaşma süreci çarşıya da yansımış, çarşı içindeki esnafın bazıları ikinci kalite malları satmak durumunda kalmış ve geleneksel çarşı yapısına aykırı olarak "modern" tarzda dükkanlar açmıştır (Şekil 2). Bu durum, çarşının geleneksel ticaret anlayışı ve eski ruhuna uymayan bir dönüşüm sürecini başlatmıştır (Kanlıcioğlu, 2021, s.75).

Şekil 2. Kapalıçarşı içerden görünüm (Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü Arşivi, Fotoğraf: Gülcan Acar)

Tablo 2. Kapalıçarşı Özellikleri

Yapım yılı	1460
Konum	Fatih, İstanbul
Harita	
İnşaat alanı	45.000 m2
Kent kimliği	Tarihi çarşı
Sirkülasyon Sistemi	Kartezyen Sistem
Mekânsal Organizasyon	Organik
Kullanım Biçimi	Karma kullanım
İşlevler	Ticaret Yeme-içme Sebil Çeşme Hamam Camii
İşlev dağılımı	Her sokakta belirli meslek grupları bulunmaktadır.
Yapılan değişiklikler	Günümüze kadar dönemin ihtiyaçlarına göre genişledi.

4.2. Galleria Alışveriş Merkezi

İstanbul'da ve Türkiye'de günümüz alışveriş merkezlerine benzer yapıdaki alışveriş merkezinin ilk örneği Galleria'dır. 1988'de Bakırköy sahil yolu üzerinde bulunan bir alana inşa edilmiştir. "Alışveriş, eğlence ve dinlenceyi bir arada sunma" iddiası bulunan Galleria'da ünlü giyim markalarına ait 138 mağaza, 37 idari ofis birimleri, yemek alanları, süpermarket, buz pateni, fuar salonu, sinema, seminer salonları, tiyatro salonu, resim galerisi alanı, bowling alanı ve kapalı otoparkı bulunmaktadır. Zemin kat günümüzde kapatılmış olan buz pateni ile eğlence merkezi ve etkinlik alanı olarak tasarlanmıştır. Buradaki buz pateni alanı ile tüm katlardan görsel iletişim sağlanarak odak noktası oluşturulmuştur (Şekil 3). Birinci katta yemek alanları ve tanınan markaların mağazaları konumlandırılarak kullanıcı sirkülasyonunun sürekliliğini sağlamak amaçlanmıştır (URL-2).

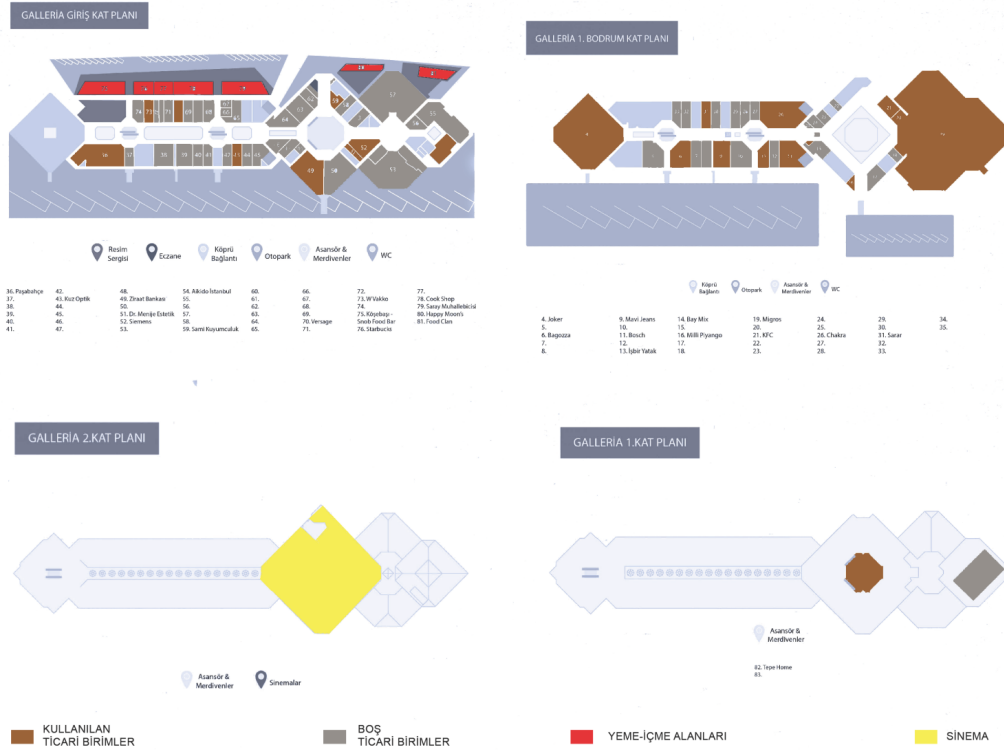
Şekil 3. Galleria Alışveriş Merkezi galeriden görünüm (Verdil, 2007, s.73)

Galleria'nın açılışı, İstanbul'daki ve Anadolu'daki insanlar arasında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. İnsanlar Galleria'da alışveriş yapmayı ayrıcalıklı bir deneyim olarak görmüşlerdir. Galleria, küresel kentleşmenin bir göstergesi olarak, tüketim kültürünün kentsel yapıya etkisine öncülük eden önemli bir mimari örnek olarak kabul edilmektedir (URL-3).

Şekil 4. Galleria Alışveriş Merkezi (URL-3)

Tüketim kültürünün eğlence ve alışveriş kavramlarına destek vermesi nedeniyle, Türk vatandaşlarının Galleria'ya ve genel olarak alışveriş merkezlerine adapte olması kolay olmuştur. Galleria'nın ticari ve sosyal temsili, İstanbul ve Türkiye'de benzer alışveriş merkezlerinin oluşturulması için bir teşvik oluşturmıştır. Alışveriş merkezlerinde, tüketim eyleminin boş zaman faaliyetleriyle birleşmesi, yeni bir tüketim sürecine işaret etmektedir. Galleria, alışveriş caddelerindeki kamusal işleyişi kendi kapalı ortamında yeniden yaratmayı başarak Şekil 4'te görüldüğü gibi simgesel olarak İstanbul'un kentsel alanlarında yeni bir model oluşturmıştır.

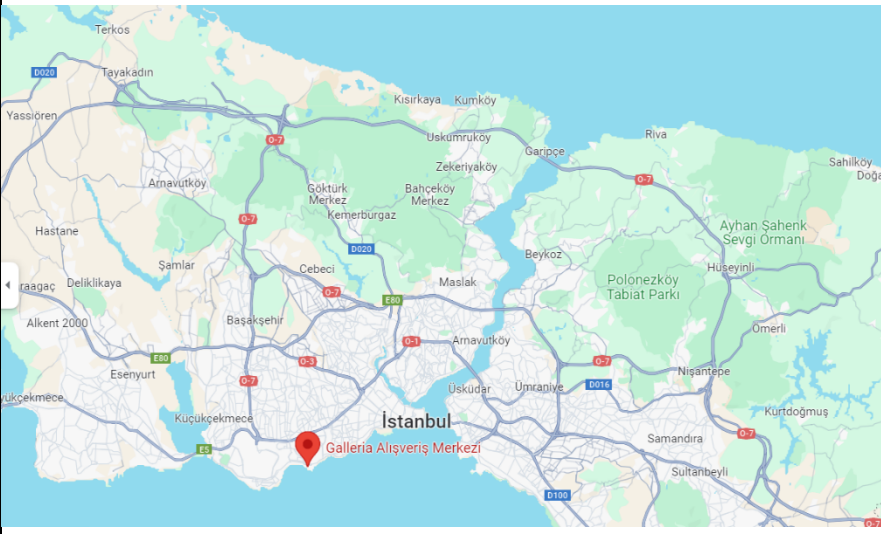

Şekil 5. Galleria Alışveriş Merkezi mekânsal organizasyon şeması (URL-3'ten uyarlanmıştır.)

Şekil 5'te hazırlanan Galleria Alışveriş Merkezi mekânsal organizasyon şemasına göre İstanbul'un ilk alışveriş merkezi olan Galleria açıldığı dönemin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak daha basit yapıda bir mekânsal organizasyona sahiptir. Odak ticaret alanları köşelerde oluşturularak çekim alanı tek bir aksta tasarlanmıştır. Bu sirkülasyon sistemi halter sistem olarak isimlendirilmektedir (Verdil, 2007, s.73). Galleria Alışveriş Merkezi, ticari birimler, yeme içme birimleri, sinema ve günümüzde kullanılmayan bir buz pistinden oluşmaktadır (Tablo 3). Günümüzde ticari birimlerin neredeyse yarısı boş birimlerdir. Yeme içme işlevine sahip mekânlar zemin katta bahçeye bakan cephede kurgulanmıştır. Bunlara ek olarak büyük bir hacimde sinema işlevi mevcuttur.

Günümüzde, İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer bölgelerinde inşa edilen birçok alışveriş merkezi bulunmaktadır ve bu da Galleria'nın ilk popülerliğinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Galleria'nın yıkılıp alışveriş merkezinin bulunduğu alana ve arkasına deniz üzerine dolgu yapılarak oluşturulacak alana otel, rezidans ve ofis gibi işlevlere sahip binaların inşa edilmesi planlanmaktadır (URL-4).

Tablo 3. Galleria Alışveriş Merkezi Özellikleri

Yapım yılı	1988
Konum	Bakırköy, İstanbul
Harita	
İnşaat alanı	70.000 m2
Kent kimliği	İstanbul ve Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi
Sirkülasyon Sistemi	Halter Sistem
Kullanım biçimi	Tek işlevli
Mekânsal Organizasyon	İçe dönük- Doğrusal Plan
İşlevler	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence
İşlev dağılımı	Sinema 2. (son) katta, yeme-içme birimleri zemin katta dışarıya açılan cephede bulunmaktadır. Satış biçimleri -1, zemin kat ve 1. katta bulunmaktadır.
Yapılan değişiklikler	2010'da buz pisti kapatıldı. İç ve dış mekân değişiklikleri yapıldı.

4.3. Capitol Alışveriş Merkezi

Capitol Alışveriş Merkezi, Adnan Kazmaoğlu tarafından tasarlanmış ve İstanbul Üsküdar Altunizade'de inşa edilmiştir. İstanbul'da Anadolu tarafındaki ilk alışveriş merkezlerinden olup 18 Eylül 1993 yılında açılmıştır (Tablo 4). 2005 yılında ICSC "Avrupa'nın en iyi alışveriş merkezi" ödülünü kazanmıştır.

Binanın tasarımında mimar, bağlamı ile uyumlu ve çevreye katkısı olan kentsel bir simge oluşturmayı ve canlı bir alışveriş odağının yanı sıra sosyal aktivite mekânları yaratmayı, geleneksel kapalı çarşının "kentsel merkez" niteliğini çağdaş anlamda yakalamayı amaçlamaktadır. Kentin içinde yer alması sebebiyle alışılmış endüstriyel cepheli alışveriş merkezleri yerine, çevresiyle diyalog kuran ve kentsel imaja katkıda bulunan bir kütle anlayışıyla yola çıkılmıştır (Şekil 6). Büyük hacimleri dolayısıyla büyük kütlesi olan bina, kademeli kitle hareketleri ve parçalanmış cephe detaylarıyla, ölçekli bir görünüm oluşturmak istenmiştir (URL-5).

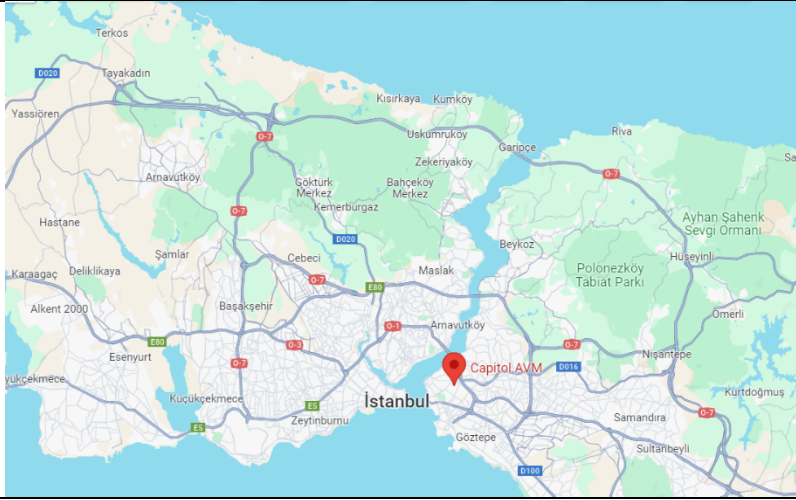
Şekil 6. Capitol Alışveriş Merkezi (Eyübova, 2021, s. 56)

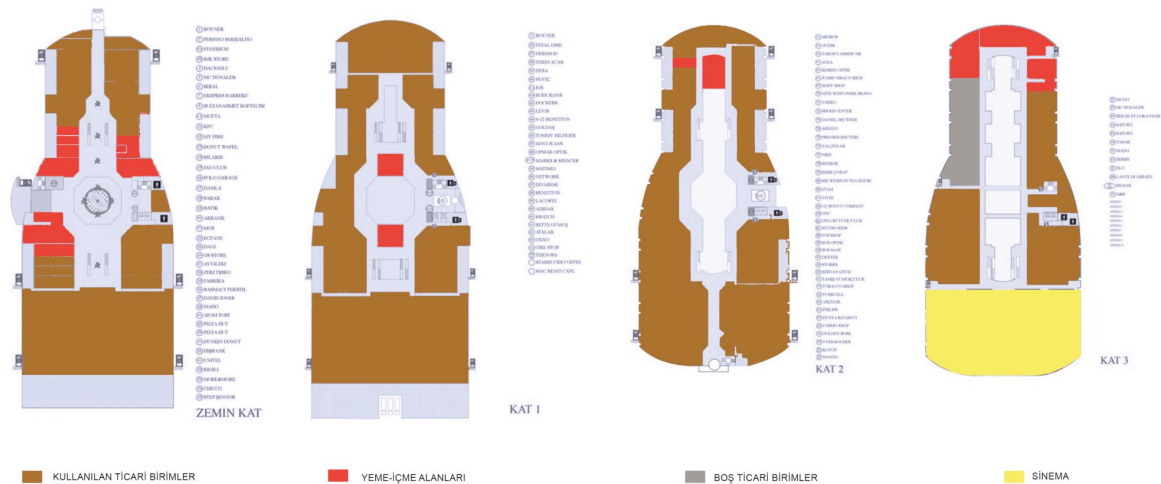
2017 yılında “Capitol, Değişti Ama Hiç Değişmedi” fikriyle iç mekân tasarımı tamamen yenilenmiş; yeni katlar inşa edilmiş ve sinema salonları değişmiştir (Şekil 7). Bu değişim sonrası Capitol, International Property Awards yarışmasında Capitol Alışveriş Merkezi Yenileme Projesi ile “Perakende Alanında Avrupa’nın En İyi Mimari Ödülü”nü almıştır. Capitol, telefon uygulamaları ile bedenini veya rengini bulamadığın ürünü 2 saat içinde bulunduğu yere getirmeyi vaat ederek alışveriş kültürünü farklı bir noktaya taşımaktadır. Aynı zamanda yenilenen sineması, oyun alanları, yemek alanları ile alışveriş haricinde tüketicilere boş zaman deneyimi yaratmayı amaçlamaktadır (URL-6).

Şekil 7. Capitol Alışveriş Merkezi (URL-6)

Tablo 4. Capitol Alışveriş Merkezi Özellikleri

Yapım yılı	1993
Konum	Üsküdar, İstanbul
Harita	
İnşaat alanı	64.000 m2
Kent kimliği	İstanbul Anadolu yakasındaki ilk alışveriş merkezi
Sirkülasyon Sistemi	Halter Sistem
Kullanım biçimi	Tek işlevli
Mekânsal Organizasyon	İçe dönük- Doğrusal Plan
İşlevler	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence
İşlev dağılımı	Yeme içme alanları bütün katlarda olacak şekilde planlanmıştır ve diğer alışveriş merkezlerine göre daha az metrekareye sahiptir. Sinema 3. (son) kattadır. Ticari birimler her katta yoğun olarak kurgulanmıştır.
Yapılan değişiklikler	2017'de iç ve dış mekân değişiklikleri yapıldı.

Şekil 8. Capitol Alışveriş Merkezi mekânsal organizasyon şeması (URL-6'dan uyarlanmıştır.)

Şekil 8'de hazırlanan Capitol Alışveriş Merkezi plan şemasına bakıldığında Galleria ile aynı halter tipi sirkülasyon şemasına sahip olduğu görülmektedir. Bu şemada, sirkülasyon doğrultusunun uç noktalarına süper mağaza olarak adlandırılan büyük ticari birimler veya eğlence, yeme-içme birimleri konumlandırılır. Bu mekânlar arasında oluşacak hareketlilik ile alışveriş davranışının oluşması hedeflenmektedir (Verdil, 2007, s.52). Capitol Alışveriş Merkezinde bulunan mekânlar, Galleria'da olduğu gibi ticari birimler, yeme içme birimleri ve sinemadan oluşmaktadır. Yeme içme alanları diğer alışveriş merkezlerinden farklı olarak bütün katlarda olacak şekilde planlanmıştır ve daha az metrekareye sahiptir. Ticari birimlerin daha yoğun olduğu görülmektedir.

4.4. Cevahir Alışveriş Merkezi

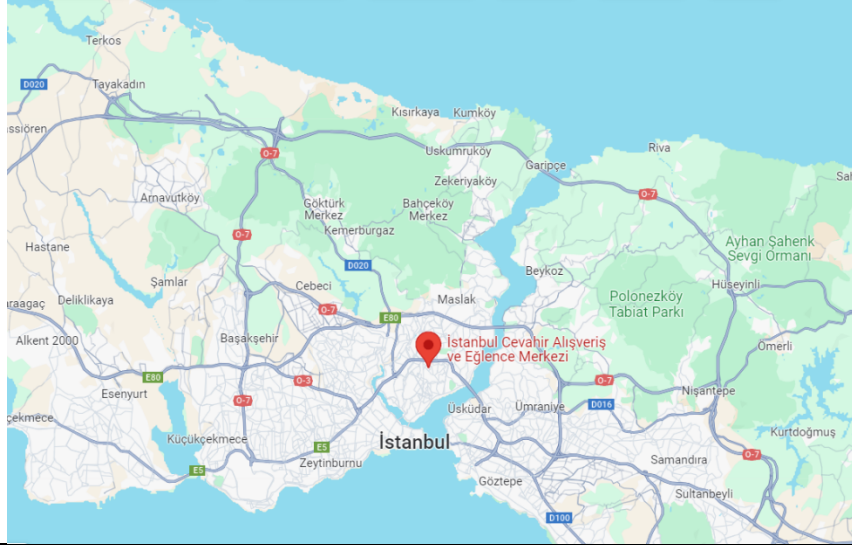
Şişli'de yer alan, mimari projesi Minoru Yamasaki tarafından tasarlanan Cevahir Alışveriş Merkezi, 2005 yılı açıldığı dönemde dünyanın 2. en büyük alışveriş merkezi olma özelliğini taşımaktadır (Tablo 5). 358.000 m²'lik inşaat alanı ile 6 katlı Cevahir Alışveriş Merkezi, bulunduğu bölgenin bağlamından ve çevre özelliklerinden kopuk, ölçek olarak da kent silüetine uygun olmayan özellikleri ile eleştirilmiştir (Şekil 9, Şekil 11). Kısıtlı yeşil/park alanı olan, apartmanların yoğunluklu bulunduğu Şişli'de bu derece büyük ölçekte bir yapının inşası, bölgenin araç ve yaya yoğunluğunu artırarak bölgedeki trafiği arttırmıştır (URL-7).

Şekil 9. Cevahir Alışveriş Merkezi Genel Konum ve Girişler (Verdil, 2007, s.75)

Ana giriş kapısı, ana caddeye açılmakta ve binanın ortasında konumlanmaktadır. Ana girişin iki yanındaki mağazalar sonunda iki katlı sinema salonu ve altında eğlence bölümü olan ana aksın başlangıcını oluşturmaktadır. Tali akslar, ana akslara paralel olarak konumlanmıştır ve dikey kesişen sokaklar ile ana sirkülasyon alanına bağlanmaktadır. Tali aksların etrafında bulunan meydanlarda ürün odaklı geleneksel Türk ticaret davranışının bir yansıması olarak aynı ürün türüne sahip birimler yan yana konumlandırılmıştır. Şekil 10'da görüldüğü gibi altı alışveriş ve dört otopark katı yürüyen merdivenler ile dikey düzlemde birbirine bağlanmaktadır. Cevahir Alışveriş Merkezi, ana aks, odak noktaları arasındaki sirkülasyon ve izgara plan şeması ile halter ve kartezyen sirkülasyon sisteminin özelliklerine sahiptir. Tali akslar ise dallanma tipi sirkülasyon sistemini oluşturmaktadır. Cevahir, üç sirkülasyon sistemine sahip melez bir şemaya sahiptir (Verdil, 2007, s.76).

Tablo 5. Cevahir Alışveriş Merkezi Özellikleri

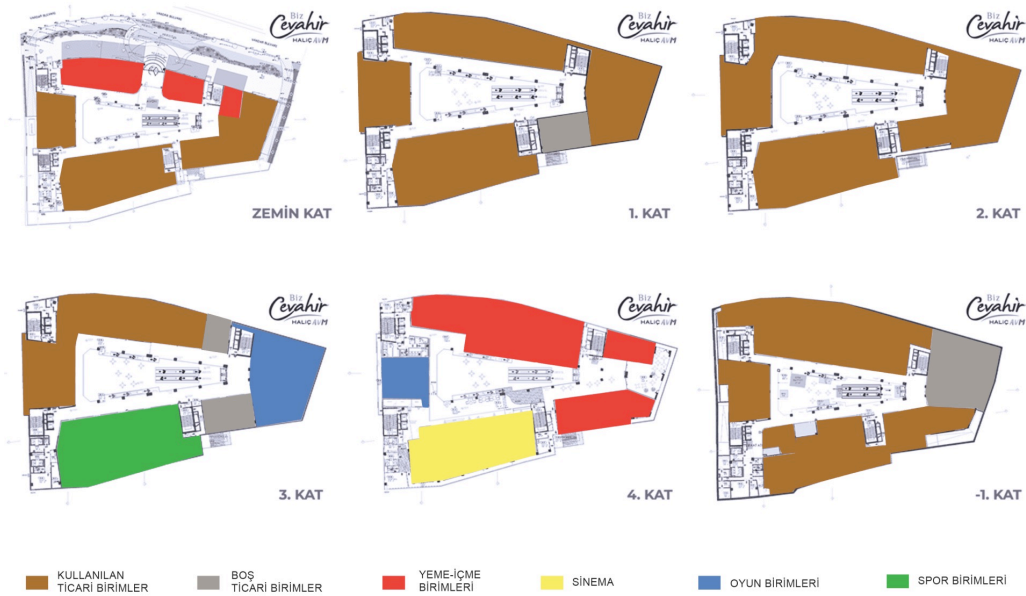
Yapım yılı	2005
Konum	Şişli, İstanbul
Harita	
İnşaat alanı	358.000 m2
Kent kimliği	Açıldığı dönem dünyanın en büyük 2. alışveriş merkeziydi.
Sirkülasyon Sistemi	Melez Sistem
Kullanım biçimi	Tek işlevli
Mekânsal Organizasyon	İçe dönük- Açılı Plan
İşlevler	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence Oyun Spor
İşlev dağılımı	Yeme içme birimleri zemin kat ve 4. (son) katta, oyun birimleri 3. ve 4. katta, spor birimleri 3. katta bulunmaktadır. Satış birimleri - 1, zemin, 1, 2, 3. katta kurgulanmıştır.
Yapılan değişiklikler	-

Şekil 10. Cevahir Alışveriş Merkezi Galerî Görünümü (URL-8)

Şekil 11. Cevahir Alışveriş Merkezi (Verdil, 2007, s.76)

Şekil 12. Cevahir Alışveriş Merkezi mekânsal organizasyon şeması (URL-9'dan uyarlanmıştır.)

Cevahir şekil 12'ye göre ticari birimler, yeme içme birimleri, sinemanın yanı sıra önceki alışveriş merkezlerinden farklı olarak spor birimleri ve oyun alanlarından oluşmaktadır. Zemin katta yeme içme ve ticari birimler birlikte yer alırken, 4. kat sadece sinema ve yeme içme birimlerine ayrılmıştır. Ara katlarda ticari birimler yoğunluklu olmak üzere spor ve oyun alanları bulunmaktadır.

Alışveriş merkezinin web sitesinde, Türkiye'nin en eğlenceli alışveriş merkezi olduğu ifade edilen İstanbul Cevahir'in, 6 katta 200'den fazla markası ve 2.500 araç kapasiteli kapalı otoparkıyla ziyaretçilerine mükemmel bir alışveriş deneyimi sunduğunu, vizyondaki filmler, lezzetli tatlar, ferah bir spor salonu ve daha birçok deneyim ile bütün aile bireyleri ile birlikte eğlenceli vakit geçireceği keyifli bir alışveriş ortamı vaat ettiğini ifade etmektedir (URL-9).

4.5. Palladium Alışveriş Merkezi

Kozyatağı'nda TEM otoyolu 1998 yılında trafiğe yeni adapte olduğu sıralarda AVM projesi fikri ortaya çıkmıştır (Tablo 6). O dönemde bölgedeki ticari mekânlar süpermarketler ve hipermarketler olarak sınırlıdır. Fakat bugünkü sıkışık kent dokusu öngörülerek fizibilite çalışmaları ve projeler geliştirilmiştir. Ticari işleve sahip alışveriş merkezi bölümü sabit olmak üzere otel-ofis-konut alternatifleri ile taslaklar oluşturulduktan sonra 2006 yılında ruhsat alınmıştır. Yatırımcı tarafından Anadolu yakasının nitelikli Alışveriş Merkezi ve konutlarını yapma kararı verilmiş ve tasarımcılara bu konuda kesintisiz destek verilmiştir. Alışveriş merkezlerinin içe dönük yapısı bu projede geri planda bırakılmak istenmiştir. Yapı, trafiğin olduğu cephede içe dönükken, oluşturulan rekreatif yeşil alandaki cephede dışa dönüktür. Giriş kütlesi olarak tasarlanan cam küre aynı zamanda kafelerle beslenen dinlenme mekânı, aktivite alanı ve buluşma noktası olarak kullanılmaktadır (Şekil 13). Zemin ve üst katlarda bulunan kafelerin teraslarıyla, yapının açık alanla ilişki kurması amaçlanmıştır. Bu açık alan, geçirgen bir arkadla çevrelenerek kentle ilişki kurulmuş, yeşil/park alanları, su ögesi, şeffaf cam küre, restoran ve kafelerle kurduğu ilişkiyle dışa dönük bir kompleks fikri vurgulanmıştır.

Şekil 13. Palladium Alışveriş Merkezi (URL-10)

İç mekân tasarımında gün ışığı kullanımı, aydınlık mekânlar, adaptasyon gibi faktörler önemsenmiştir. İki farklı alışveriş sokağı planlanmıştır. İki farklı alışveriş sokağı fikrinin ilk sokağında, farklı seviyelerde düzenlenmiş mağazaların yatay hizalaması, ana mekânın tümüyle görülebilir olması ile ferah bir mekân algısı oluşturulmak hedeflenmiştir. Diğer sokak ise eğrisel bir düzenleme ile kullanıcıların sürekli hareketliliğini sağlayarak alışveriş birimlerine kesintisiz bir erişim amaçlanmıştır. Bu iki

farklı alışveriş aksının yanı sıra, kesişim alanlarında kullanıcıların dinlenebileceği meydanlaşmış alanlar mevcuttur. Palladium, iki meydanın birbirine bağlanması nedeniyle halter sirkülasyon sistemi, iki ana aksı kesen tali sokakların varlığı dallanma sirkülasyon sistemi özelliklerine sahiptir. Yapının diğer bölümü yüksek katlı konut kulesidir. Zemin giriş katı sonrası 32 kattan oluşan ve 94 daire bulunan kulenin her dairesi deniz manzarasına ve gün ışığına yönlendirilmiştir (Şekil 14). Alışveriş merkezi işlevli yapının çatı katı, konutlara spor salonu, yüzme havuzu, yeşil alan ve koşu parkuru gibi sosyal tesisler olarak hizmet vermektedir (URL-10).

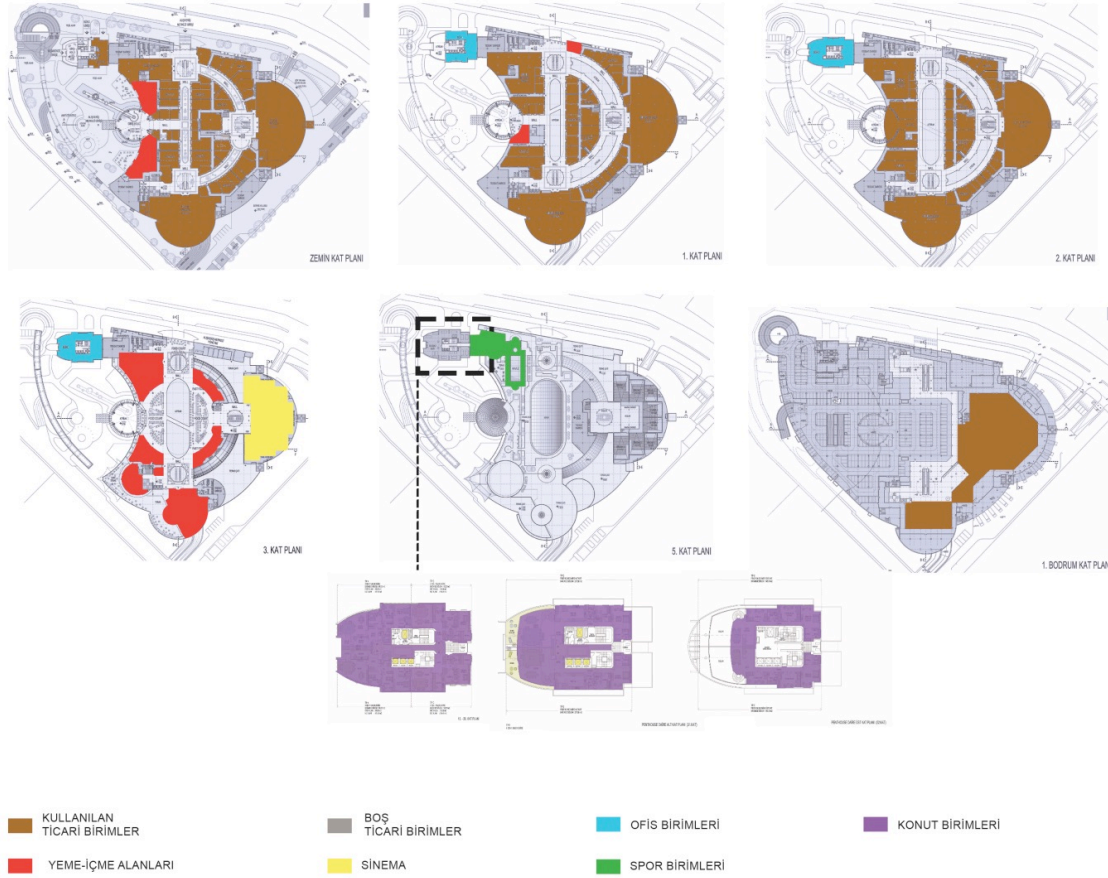
Şekil 14. Palladium Alışveriş Merkezi (URL-10)

Tablo 6. Palladium Alışveriş Merkezi Özellikleri

Yapım yılı	2008
Konum	Ataşehir, İstanbul
Harita	
İnşaat alanı	204.500
Kent kimliği	-
Sirkülasyon Sistemi	Melez Sistem
Kullanım biçimi	Karma Kullanım
Mekânsal Organizasyon	İçe dönük- Eğrisel Plan

Tablo 6. Palladium Alışveriş Merkezi Özellikleri (devamı)

İşlevler	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence Oyun Spor Ofis Ofis Konut
İşlev dağılımı	Zemin ve 1. katta ticari işlevlerin yanı sıra yeme içme alanları bulunmaktadır. 3. kat tamamen yeme içme ve sinemaya ayrılmıştır. Alışveriş merkezi ve kule kesişiminde 5. katta spor birimleri yer almaktadır. Kule bölümünde 1,2 ve 3. katlarda ofisler, üst katlarda konutlar konumlandırılmıştır.
Yapılan değişiklikler	-

Şekil 15. Palladium Alışveriş Merkezi mekânsal organizasyon şeması (URL-10'dan uyarlanmıştır.)

Şekil 15'te hazırlanan Palladium Alışveriş Merkezi mekânsal organizasyon şemasında karma kullanımlı bir yapı olması nedeniyle diğer şemalara göre daha kompleks plan kurgusu olduğu görülmektedir. Zemin ve 1. katta ticari işlevlerin yanında az yoğunluklu yeme içme alanları bulunurken, 3. kat tamamen yeme içme ve sinemaya ayrılmıştır. Bunlara ek olarak 5. katta spor birimleri yer almaktadır. Kule yapısında ise alt katlarda ofisler, üst katlarda konutlar konumlandırılmıştır.

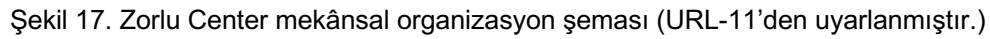
4.6. Zorlu Center Alışveriş Merkezi

Zorlu Center bir yarışma projesi olarak 2007-2013 yılları arasında İstanbul Zincirlikuyu'da inşa edilmiştir. 102.000 m² arazi alanı, 615.885 m² inşaat alanı bulunan projenin tasarımını Emre Arolat Mimarlık ve Tabanlıoğlu Mimarlık yapmıştır. Proje, 2008 yılında Cityscape Dubai Kentsel Tasarım Peyzaj Mimarlık Yarışmasında ve 2009 yılında Avrupa ve Afrika Gayrimenkul Ödülleri Yarışmasında, Ticari Mimarlık Ödülü'nü almıştır.

Şekil 16. Zorlu Center (URL-11)

Zorlu Center projesinde alışveriş merkezi, performans sanatları merkezi, konut, otel, ofis alanları bulunmaktadır. Zorlu Center 100 m yüksekliğe sahip dört adet kuleden oluşmaktadır (Şekil 16). Üç kule konut olarak, diğer kule otel işleviyle kullanılmaktadır. Zorlu Center otel bloğundaki Raffles Otel'de, 58 bin metrekare alan üzerinde, en küçük odası 55 m², en büyük odası 350 m² olmak üzere bu aralıkta değişen büyüklüklerde odalar bulunmaktadır. Otelde en küçüğü 70, en büyüğü 200 metrekare, diğerleri bu aralıkta değişen büyüklüklerde 16 adet toplantı odası ve 1.280 m² balo salonu yer almaktadır. 22 bin m² yatay düzlemde bulunan Zorlu Center ofisleri, en küçüğü 250, en büyüğü 700 metrekare ve diğerleri bu aralıkta olmak üzere ofis birimlerinden oluşmaktadır (URL-11).

Tablo 7. Zorlu Center Alışveriş Merkezi Özellikleri

369

Tablo 7. Zorlu Center Alışveriş Merkezi Özellikleri (devamı)

İşlevler	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence Oyun Spor Ofis Konut Otel Etkinlik Salonu
İşlev dağılımı	Metro, boğaz, meydan, köprü katlarında ticari birimler ve yeme içme birimleri, avlu girişinin üzerinde konumlanmış sinema alanı, meydan katında spor alanı, metro katında oyun alanı ve performans sanatları merkezi girişi mevcuttur.
Yapılan değişiklikler	-

Zorlu Center'a biri ana giriş olarak kurgulanan karşılıklı iki girişten girilmektedir (Şekil 18). İki girişten de avluya bağlanarak yapı içinde sirkülasyon oluşturulmaktadır (Şekil 19). İç avludan yapının alt katlarına ulaşarak alışveriş merkezine, zemin katından ulaşılabilen otel ve rezidans kulelerine giriş sağlanmaktadır (Şahin ve Sennou, 2022, s. 133). Çizgisel organizasyona sahip bir yapı olarak belirli bir bölgenin çevresinde oluşturulan ve doğrultu boyunca sıralanmış mekânlardan oluşmaktadır. Girişlerden başlayan sirkülasyon, avlu çevresine ve diğer işlevlere erişmek üzere çeşitli açılarla tali sokaklara bağlanmaktadır. Mekân büyüklüğü ve çeşitliliği nedeniyle dallanma sirkülasyon sistemi kullanılmıştır.

Şekil 18. Zorlu Center (URL-11)

Şekil 19. Zorlu Center Avlu (URL-11)

Arolat, projeyi kentsel açıdan tüketilen ve yaşayan bir proje olarak tanımlamaktadır. İnsanların güvenlik aramasına girmeden dahil olacakları bir kamusal alan olarak farklı birçok sosyal sınıftan insanın varlığını önemseydiğini ifade etmiştir (URL-12).

5. Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul'un tarihi çarşısı olarak bilinen Kapalıçarşı en eski ticaret mekânlarından birisidir. Tüccarların ve zanaatkarların dükkanlarından oluşan bu geleneksel çarşı, ihtiyaca göre zamanla eklenerek büyütülmüştür. Kent ile birlikte gelişerek organik dokusunu korumuştur. Fakat günümüzde alışveriş merkezlerine yönelim, mekânların çok yönlü kullanımı, boş zaman aktiviteleri ile ticari faaliyetlerin aynı mekânda kurgulanması nedeniyle artmıştır. Farklı ölçek ve konseptlerde tasarlanan alışveriş merkezleri bireyin günlük hayatını tüketim yoluyla şekillendirmenin aracı haline gelmiştir. Tarihi çarşıların günümüz tüketim alışkanlıklarına adapte olmaya çalışması, genellikle sistemsiz kurgu ve yetersiz altyapı nedeni ile başarılı olamamaktadır. Bu nedenle ticari merkezler tarihi çarşılarından alışveriş merkezlerine dönüşmüştür. İstanbul'un ilk alışveriş merkezi olan Galleria açıldığı dönem İstanbul'dan ve Anadolu şehirlerinden gelen insanlar tarafından ilgiyle ziyaret edilmiştir. Hem işlevi hem ölçeği ile oldukça dikkat çekmiştir. Galleria Alışveriş Merkezi mekânsal organizasyon şemasında mevcut ticari birimlerin neredeyse yarısının boş olması sonucu, 2010'da günümüz ihtiyaçlarına göre yenilenmesine rağmen Galleria'nın günümüzde popülaritesini kaybettiği açığa çıkarılmıştır. Capitol ilk açıldığı zaman dönemin en büyük alışveriş merkezlerinden biriyken zamanla daha büyük metrekarelerde alışveriş merkezleri yapılmaya başlanmıştır. Bu rekabet ortamında yok olmamak için 2017 yılında hacim olarak büyütülmüş ve yenilenmiştir. Cevahir Alışveriş Merkezi ilk açıldığı 2005 yılında dünyanın 2. en büyük alışveriş merkezi olma özelliğini taşımakta iken zaman içerisinde karma kullanımlı alışveriş merkezleri ölçek olarak daha dikkat çekici hale gelmiştir. Karma kullanımlı alışveriş merkezleri örneklerinden ilki de 204.000 m² inşaat alanıyla konut ve ticari işlevlerin bir arada kullanıldığı Palladium Alışveriş Merkezidir. Güncel bir karma kullanımlı alışveriş merkezi örneği de kent dokusu içindeki büyük hacmi ile tartışma konusu olan 102.000 m² arazi alanı, 615.885 m² toplam inşaat alanına sahip olan Zorlu Center projesidir. Günümüzde merkezi konumu, çoklu

işlevlere sahip olması, büyük hacimli mekânlar ile insan yoğunluğunu karşılayabilir olması sebebiyle Zorlu Center Alışveriş Merkezi güncel bir tüketim mekânıdır.

Tablo 8. Alışveriş Merkezlerinin Dönüşümü

Alışveriş Merkezleri	Kapalıçarşı	Galleria Alışveriş M.	Capitol Alışveriş M.	Cevahir Alışveriş M.	Palladium Alışveriş M.	Zorlu Center Alışveriş M.
Yapım yılı	1460	1988	1993	2005	2008	2013
Konum	Fatih, İstanbul	Bakırköy, İstanbul	Üsküdar, İstanbul	Şişli, İstanbul	Ataşehir, İstanbul	Beşiktaş, İstanbul
Harita						
İnşaat alanı	45.000 m2	70.000 m2	64.000 m2	358.000 m2	204.500	615.885
Kent kimliği	Tarihi çarşı	İstanbul ve Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi	İstanbul Anadolu yakasında ki ilk alışveriş merkezi	Açıldığı zaman dünyanın en büyük 2. alışveriş merkeziydi	-	-
Sirkülasyon Sistemi	Kartezyen Sistem	Halter Sistem	Halter Sistem	Melez Sistem	Melez Sistem	Dallanma
Kullanım biçimi	Karma Kullanım	Tek işlevli	Tek işlevli	Tek işlevli	Karma Kullanım	Karma Kullanım
Mekânsal Organizasyon	Organik	İçe dönük-Doğrusal Plan	İçe dönük-Doğrusal Plan	İçe dönük-Açılı Plan	İçe dönük-Eğrisel Plan	İçe dönük-Açılı Plan
İşlevler	Ticaret Yeme-içme Sebil Çeşme Hamam Camii	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence Oyun Spor	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence Oyun Spor Ofis Konut	Ticaret Yeme-içme Sinema Eğlence Oyun Spor Ofis Konut Otel Etkinlik Salonu
Yapılan değişiklikler	Dönemin ihtiyaçlarına göre genişledi.	2010'da buz pisti kapatıldı. İç ve dış mekânda değişiklik yapıldı.	2017'de iç ve dış mekân değişiklikleri yapıldı.	-	-	-

Alışveriş merkezlerinin bu dönüşümünde incelenen başka bir noktada mekânsal organizasyon konusunda Galleria ve Capitol Alışveriş Merkezleri ticari, yeme içme ve sinema mekânlarından oluşan daha basit bir kurguya sahiptir. Galleria'da yeme içme mekânları sadece girişte bahçe cephesinde kurgulanmışken Capitol'de bütün katlarda görece homojen bir dağılım yapılmıştır. Cevahir Alışveriş Merkezinde birimlere oyun ve spor mekânları eklenerek mekân hacimleri ve binanın kat sayısı artmıştır. Cevahir'de, diğer alışveriş merkezlerinden farklı olarak son kat planında sadece yeme içme mekânları ve sinema mevcuttur. Ek olarak zemin katta da bahçeyle ilişkili yeme içme mekânları tasarlanmıştır. Palladium ve Zorlu Center Alışveriş Merkezleri karma kullanımlı yapılar olması nedeniyle daha kompleks mekânsal organizasyonlara sahiptir. Palladium'da Cevahir'de olduğu gibi bir kat sadece yeme içme ve sinema mekânlarına ayrılmıştır. Zorlu Center'da yeme içme mekânları katlarda görece homojen bir dağılım göstermektedir. Palladium ve Zorlu Center yüksek katlı yapılar olarak konut, ofis, otel gibi işlevler barındırmaktadır.

İstanbul'un ilk alışveriş merkezi olarak Galleria'dan itibaren dönemin popüler alışveriş merkezlerini incelediğimizde Tablo 8'de "alışveriş" işlevinin çeşitlenerek hızlı tüketime karşılık verecek daha büyük hacimlerin oluşturulduğu görülmektedir. Ek işlevlere yeme-içme mekânları, sinema, eğlence ve oyun mekânları, spor mekânları, konut, ofis, otel gibi birimler eklenmiştir. Galleria'dan itibaren alışveriş merkezlerinde artan metrekareyle fonksiyon çeşitliliği de giderek artmış ve bu durum plan şemalarına yansımıştır. Büyük metrekarelerde mekânsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla dallanma sirkülasyon sistemi ve melez sirkülasyon sistemleri kullanılmıştır.

Bu çalışmada, tüketim kavramı üzerinden alışveriş merkezlerinin mekânsal dönüşümü incelenmiştir. Tüketim, kapitalist sistemle birlikte dönüşüme uğramıştır ve ihtiyaç giderme eyleminin dışında sahip olma dürtüsü ile sürekli dönen bir çark haline gelmiştir. Tüketim ideolojisi kapitalizmin bir boyutu olarak, kentin ve içindeki her şeyin tüketim ile şekillendirildiği bir sistemi oluşturmaktadır. Bu sistem, toplumu oluşturan bireylerin her gün değişen günlük alışkanlıklarıyla yeniden şekillenmektedir. Mekân da içinde bulunduğu toplumsal koşullar ile şekillenerek oluşmakta ve buna göre dönüşmektedir. Mekânın tüketimi, tüketicilerin bir alanı kullanma amacının ötesinde, mekânın kendisiyle bir etkileşim kurarak tüketmesi olarak tanımlanabilir. Bu tüketim şekli, mekânın sadece bir kullanım aracı değil, aynı zamanda kişisel kimlik, statü ve yaşam tarzı ifadesi olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Tüketim ideolojisinin bir ürünü olarak mekân, tüketim toplumunu doğurmaktadır. Bu bağlamda özellikle kent merkezleri güçlü bir tüketim alanına dönüşmektedir. Tarih boyunca ticaret merkezleri bu insan popülasyonunun yoğun olduğu kent merkezlerinde planlanmıştır. İstanbul'un tarihi çarşısı olan Kapalıçarşı bu çalışmada kentin en eski ticaret mekânı olarak ele alınmıştır. Tarih boyunca ihtiyaçlara göre büyüyüp kent ile birlikte gelişmesine rağmen günümüzde tüketim alışkanlıklarının değişmesi nedeniyle modern anlamda gelişen alışveriş merkezleri karşısında güncelliğini yitirmiştir. Bu çalışmada incelenen İstanbul'un ve Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi olan Galleria Alışveriş Merkezi ve Anadolu yakasının ilk alışveriş merkezi olan Capitol Alışveriş Merkezi, yapıldığı dönemin popüler alışveriş merkezleridir. Zaman içinde tüketim alışkanlıkları değiştikçe günümüze adapte olmak için iç ve dış mekânlarında tadilat yapılmış fakat yeni yapılan alışveriş merkezlerinin de artmasıyla kiralanabilir birçok birim boş kalmıştır. Bu durum günümüzde teknolojilerin, trendlerin hala değişiyor olması ve bu güncelliğe göre yeni alışveriş merkezlerinin yapılıyor olması ile ilişkilendirilmiştir. İncelenen alışveriş merkezleri arasından Cevahir Alışveriş Merkezi de açıldığında dünyanın ikinci en büyük alışveriş merkezi olmasına rağmen diğer alışveriş merkezleri açıldıkça listede gerilemiştir. Buradan tüketim alışkanlıklarının kısa zaman içinde

ivmelenerek hızlandığı ve kısa zamanda mekânsal olarak daha büyük ticari hacimlere ihtiyaç duyulduğu sonucu çıkarılmaktadır. Tüketim faaliyetlerinin kendini bu kadar güncel ve hızlı tutması karma kullanımlı mekânları daha erişilebilir ve hızlı tüketilebilir hale getirmiştir. Çalışmada bu örneklerin ilki de Palladium Alışveriş Merkezidir. Günümüzde tercih edilen bir alışveriş merkezi olan Zorlu Center da karma işleve sahip olması, kalabalık kitlelerin mekânsal ihtiyaçlarını karşılayabilecek ölçekte olması ile güncel tüketim alışkanlıklarının en yakın örneği olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada incelediğimiz farklı tarihlerde inşa edilen alışveriş merkezleri örnekleri ile hızlı tüketim alışkanlıklarına paralel olarak bu mekânların da hızlı tüketildiği gözlemlenmiştir.

Alışveriş merkezlerinde cazibe merkezi oluşturmak amacıyla farklı ölçek ve çeşitli mekânsal organizasyonlar kullanılarak ticari işlevlerin dışında alternatif zaman geçirmek üzerine mekânlar üretilmektedir. Böylelikle alışveriş merkezleri toplumsal yaşamı düzenleyen kentin sosyo-kültürel potansiyellerini kontrol eden kamusal alanlar haline gelmektedir. Her geçen gün tüketim toplumu kalabalıklaşmakta ve buna göre de alışveriş merkezleri hacimleri ve içindeki işlevler artmaktadır. Dönemin tüketim alışkanlıklarına göre yapılan alışveriş merkezleri, yerine daha güncel ve büyük olan mekânlar geldikçe popülaritesini kaybetmektedir. Tercih edilmediği tespit edilen alışveriş merkezlerinde çeşitli yenilemeler yapılmış fakat bu durum günümüz tüketim hızını yakalamak için yeterli olmamıştır. Yeni alışveriş merkezleri yapıldıkça tüketim hızlanmakta ve tüketim hızlandıkça yeni alışveriş merkezleri yapılmaktadır.

Teşekkür

Çalışmaya katkıları için Mimarlık ve Yaşam dergisi ekibine, hakemlere ve çalışmanın her aşamasında desteklerini esirgemeyen meslektaşım Erhan Özdoğan'a teşekkürlerimi sunarım.

Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunduklarını beyan etmektedirler.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

Alakoç, A. (2022). Mekânın Bir Tüketim Nesnesi Olarak Üretimi (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Bachelard, G. (2013). Mekânın Poetikası. Alp Tümertekin (Çev.). İstanbul: Kesit.

Erçetin, A. (2018). Tüketim Topluluklarında Kültürel Açından Mekân Kavramının Ölçeklendirilmesi: İstanbul Örneği. Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 8 (1), 11-18. <https://doi.org/10.7456/10801100/002> Erişim tarihi: 10/11/2023, 19.00

Esmer, G. (2012). Tüketim Kültürünün Mekânsallaşması: Bodrum Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Eyübova, K. (2021). Kapitalist Üretim Sürecinde Mekânsal Pratikler ve Tüketim Mekânlarının Dönüşümü: Üsküdar Çarşısı ve Capitol Alışveriş Merkezi Örnekleri. (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gemici, F. E. (2007). Gündelik Hayatin, Mekân Pratikleri ile İlişkisinde Yeni Kamusal Alanların Yorumlanması Alishveriş Merkezleri. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. (S. 5-25)

Giresun, B. (2017). Tarihi gar binalarında işlev dönüşümünün sürdürülebilirlik bağlamında irdelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gülmez, F. G. (2020). İstanbul Kapalıçarşı'sı ve Mekânsal Kurgusu. Mimarist, 68, 79-85.

Husserl, E. (2003). Fenomenoloji Üzerine Beş Ders. Harun Tepe (Çev.). Ankara: Bilgesu.

Heidegger, M. (1971). Poetry, Language, Thought. Albert Hofstadter (Çev.). New York: Harper & Row.

Kanlıcıoğlu N., K. (2021). İstanbul Tarihi Şehir Dokusunda Ticaret Mekânları: Kapalı Çarşı ve Historia Avm Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Küçükerman, Ö., Mortan, K. (2007), Kapalıçarşı, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Lefebvre, H. (1991). The Production of Space. Donald Nicholson Smith (Çev.). Cambridge, Mass.: Blackwell.

Marx, K. (2011). Kapital. İstanbul: Yordam.

Merleau-Ponty, M. (2005). Phenomenology of Perception. Colin Smith (Çev.). London: Routledge.

Şahin, F., Sennou, Y. (2022). Emre Arolat Tasarımlarının Mimari Mekân Okumaları. Bodrum Journal of Art and Design, 1(2), 118-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bodrum/issue/71127/1069159>. Erişim tarihi: 09/05/2024, 17.00

Urry, J. (2018). Mekânları Tüketmek. Rahmi G. Ögdül (Çev.). İstanbul: Ayrıntı. (Özgün eser 1999 tarihlidir.)

Verdil A. (2007). Mekân-Davranış İlişkisinin Dönüşümü: Alışveriş Merkezlerinin Mekânsal Dizim Yöntemiyle İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Zengel, R. (2002). Tarih İçinde Değişen Tüketim Mekânları. Ege Mimarlık, 40-41, 10-13. <https://www.egemimarlik.org/cevirim-ici-okuma/40/693> Erişim tarihi: 10/11/2023, 17.00

İnternet Kaynakları

URL-1: Felsefi Estetik. Bilgipedia. <https://www.bilgipedia.com.tr/estetik/> Erişim tarihi: 10/11/2023, 18.00

URL-2: Galleria Alışveriş Merkezi. (t.y). Kurumsal. <https://www.galleria.com.tr/kurumsal/> Erişim tarihi: 15/11/2023, 18.30

URL-3: Baba Ece Ceylan, "Bir Hipergerçeklik Araştırması: İstanbul Galleria Örneği". Yapı Dergisi. <https://yapidergisi.com/bir-hipergerceklik-arastirmasi-istanbul-galleria-ornegi/> Erişim tarihi: 07/05/2024, 19.00

URL-4: Türkiye'nin İlk AVM'si Galleria Yıkılıyor. Arkitera. <https://www.arkitera.com/haber/turkiyenin-ilk-avmsi-galleria-yikiliyor/> Erişim tarihi: 06/05/2024, 18.30

URL-5: Proje Arşivi. Adnan Kazmaoğlu Web Sitesi. <http://www.adnankazmaoglu.com/portfolio> Erişim tarihi: 15/11/2023, 19.30

URL-6: Capitol. Capitol Web Sitesi. <https://www.capitol.com.tr> Erişim tarihi: 15/12/2023, 20.30

URL-7: Fatboy Slim Devam. Arkitera. <https://www.arkitera.com/haber/fatboy-slim-devam/> Erişim tarihi: 15/12/2023, 20.00

URL-8: Sudaş İlknur (2015 Haziran 25). Acı Gerçek: En Meydan Gibi Kullanılan Meydan Bir AVM Önü! Arkitera. <https://www.arkitera.com/haber/aci-gercek-en-meydan-gibi-kullanilan-meydan-bir-avm-onu/> Erişim tarihi: 06/05/2024, 18.50

URL-9: İstanbul Cevahir. <https://istanbulcevahir.com/hakkimizda/> Erişim tarihi: 15/11/2023, 17.30

URL-10: Palladium Alışveriş Merkezi ve Residence. Arkiv. <https://www.arkiv.com.tr/proje/palladium-alisveris-merkezi-ve-residence/1489> Erişim tarihi: 15/11/2023, 18.30

URL-11: Zorlu Center / Tabanlıoğlu Architects + EAA - Emre Arolat Architecture. Archdaily. <https://www.archdaily.com/514825/zorlu-center-emre-arolat-architects-tabanlıoğlu-architects> Erişim tarihi: 16/11/2023, 18.30

URL-12: Eralp Arzu (2013 10 Ekim), "Zorlu Center için Yıllardır Daha İyi Ne Yapılabilirdi Diye Düşünüyorum, Bulamıyorum". Arkitera. <https://www.arkitera.com/haber/zorlu-center-icin-yillardiir-daha-iyi-ne-yapilabilirdi-diye-dusunuyorum-bulamıyorum/> Erişim tarihi: 15/12/2023, 20.30

